สตมาหานุสรณีย์

สพท่านพระธัมวโรดม (อุตฺตโม)

วัดราชาธิวาส

13 ตุลาคม 2485 19 มกราคม 2486

คำนำ

ในวันอังคารที่ 19 มกราคม 2486 นี้ เปนดิถีบันจบครบร้อยวัน นับแต่กาลมรนภาพแห่งท่านเจ้าคุณพระธัมวโรดมเปนต้นมา เปนสาเหตุเตือนไจให้คิดจัดทำวัตถุเปนที่ระลึกเท่าที่กำลังและโอกาสจะพึงอำนวยในยามที่ประเทสชาติหยู่ในภาวะคับขันนี้ นอกจากที่ได้จัดทำมาแล้วเปนลำดับมา ส่วนการบำเพ็นกุสลทักสินานุปทานกิจอุทิสถวายในสตมวารนี้ สมเด็ดบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้า สมเด็ดพระสรีสวรินทิราบรมราชเทวี พระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า ซงพระกรุนาโปรดพระราชทานราชูปถัมภ์ ซึ่งเปนพระมหากรุนาธิคุนหย่างยิ่งล้น ทางวัดจึ่งได้จัดพิมพ์หนังสือเปนที่ระลึกเล่มหนึ่ง ให้ชื่อว่า สตมาหานุสรนีย์ สพท่านพระธัมวโรดม (อุตฺตโม) วัดราชาธิวาส ในเล่มนี้มีเรื่องที่เกี่ยวเนื่องด้วยประวัติของท่าน คือ คติธัม ไตรมูล ไตรสัมพันธ์ พระธัมเทสนาวชิราสูตร พระธัมเทสนาเขมสรนกถา อุปกรน์กัมมัตถาน พระธัมเทสนาอัตตโจทนาทิกถา ลิลิตธัมมะ พระธัมเทสนาพระไตรลักขนกถา ซึ่งได้รวมพิมพ์เปนเล่มเดียวกันกับประวัติของท่าน เพื่อเปนทุคคตธัมมะบรรนาการโดยสเด็ดพระราชกุสลอีกส่วนหนึ่ง.

มหามกุตราชวิทยาลัย มีท่านเจ้าพระคุนสมเด็ดพระวชิรญานวงส์ วัดบวรนิเวสวิหาร นายกกัมการ เปนปุเรจาริก ได้กรุนาโปรดให้พิมพ์หนังสือเอกเทสแห่งมิลินทปัญหา ซึ่งคนะสิสยานุสิส วัดราชาธิวาส ได้จัดพิมพ์ถวายแล้วครั้งหนึ่ง เมื่อได้รับพระราชทานสถาปนาสมนสักดิ์

เปนพระธัมวโรดม เจ้าคนะรองหนไต้ มหามกุตราชวิทยาลัยพิจารนา เห็นว่า หนังสือนี้เปนที่ถูกอัธยาสัยของท่านผู้ถึงมรนภาพ จึ่งได้กรุนาโปรดให้จัดพิมพ์เปนเครื่องหมายสมนาคุนในสตมวารนี้ เปนการประกาสเกียรติประวัติ ไนถานะที่ท่านเจ้าคุน ฯ เปนกัมการมหามกุตราชวิทยาลัย ซึ่งได้ทำประโยชน์แก่มหามกุต ฯ ตามวัตถุที่ประสงค์เปนเวลานาน คนะสิสยานุสิสวัดราชาธิวาสรู้สึกซาบซึ้งปลาบปลื้มไจไนกรุนาธิคุนส่วนนี้เปนหย่างยิ่ง.

พระรูปสมเด็ดพระมหาสมนเจ้า กรมพระยาวชิรญานวโรรส ที่รวมพิมพ์ไว้ไนเล่มนี้ ก็เพื่อเชิดชูพระเกียรติคุนให้เห็นว่า นอกจากพระองค์ซึ่งสมบูรน์ด้วยพระคุนลักสนะอื่น ๆ เปนอเนกนัยแล้ว ยังมีพระคุนลักสนะที่ควนเทอดทูนหย่างยิ่งก็คือ ซึ่งเลือกไช้บุคคลได้เหมาะสมไม่ผิดพลาด ซึ่งเปนคุนลักสนะของท่านผู้นำประการสำคันที่สุด พระสัมมาสัมพุทธเจ้าซึ่งประกาสพระสาสนาให้ประดิสถานเปนปึกแผ่นมั่นคง เปนประโยชน์แก่เวไนยนิกรทุกชั้นไม่เสื่อมคลาย ก็น่าจะเนื่องด้วยพระคุนข้อนี้เปนประการสำคันหย่างหนึ่งด้วย ดังมีแจ้งไนพุทธประวัติแล้วนั้น และความจิงก็ปรากตสมกับที่ได้รับประทานพระพรไว้ แม้ท่านเจ้าคุนพระธัมวโรดมได้รับพระมหากรุนาธิคุนไนสมเด็ดพระมหาสมนเจ้า ฯ หย่างล้นเกล้า ฯ เห็นปานนั้น ก็มิได้ลืมตัว มีแต่ตั้งตนไว้มั่นไนอัตตสัมมาปนิธิ ดำเนินชีวิตมาด้วยดีไนทางที่เปนประโยชน์เปนธัม ด้วยความเปนผู้เอาภารธุระพระสาสนาไม่ถลับหลังจนตลอด

ชีวิต เปนประจักส์พยานเชิดชูพระเกียรติคุนของสมเด็ดพระมหาสมน-เจ้า ฯ พระองค์นั้น ในพระคุนลักสนะข้อว่าซงเลือกใช้บุคคลได้เหมาะสมไม่ผิดพลาด เปนหย่างดี.

เรื่องไตรมูลท่านเจ้าของได้เรียงไว้นานแล้ว และก็ได้พิมพ์หลายครั้งแล้ว เรื่องไตรสัมพันธ์ก็เช่นเดียวกัน ถึงกับโปรดให้จารึกในแผ่นสิลาที่หอระคังวัดราชาธิวาสด้วยแล้ว แต่เห็นว่าเปนหนังสือที่เปนประโยชน์ในสมัยสร้างชาติ เพราะวิชา ทรัพย์ อัตตสัมมาปนิธิ ชีวิต ความสุข ความจเริน เหล่านี้เปนต้นล้วนเปนที่ปราถนาของชาติและพระสาสนาทุกสมัย และเปนเครื่องพิสูจน์ให้นักวิจารเห็นว่า ท่านเจ้าคุนพระธัมวโรดมมีแนวความคิดทันสมัยหยู่เสมอ แม้ตั้งหยู่ในปัจฉิมวัยแล้วก็ดี ทั้งนี้ก็เพราะท่านเปนนักสึกสาค้นคว้าหาความจิงตามหลักธัม ซึ่งได้ความรับรองตามพระพุทธภาสิตบทหนึ่งว่า **สตญฺจ ธมฺโม น ชรํ อุเปติ** ธัมมะของสัตบุรุสย่อมไม่เข้าถึงชรา (ล้าสมัย) ดังที่สแดงอาการให้ปรากตในหนังสือนั้นแล้ว ส่วนคติธัมและอุปกรน์กัมมัตถานนั้น เปนประจักส์พยานสแดงให้เห็นว่า ท่านผู้นี้มีอัธยาสัยหนักแน่นในพระธัมวินัยและสนใจในสมถและวิปัสนาเพียงไร.

พระธัมเทสนาวชิราสูตร สำนวนท่านเจ้าพระคุนสมเด็ดพระพุทธโคสาจารย์ วัดเทพสิรินทร์ ซึ่งได้กรุนารับอาราธนาถวายในปุญญาสมวาร ก็มีความสัมพันธ์กับท่านผู้ถึงมรนภาพ เพราะนิเขปบทเปนปัจฉิมารมน์ เปนที่หน่วงของจิตในครั้งอวสาน, ได้กรุนาบรรยาย

ความพิสดารสาธกหลักถานประกอบน่าดูดดื่มจับใจของผู้ฟัง จึ่งรู้สึกซาบซึ้งในกรุนาธิคุนส่วนนี้เปนหย่างยิ่ง.

พระธัมเทสนาอัตตโจทนกถา สำนวนท่านเจ้าพระคุนสมเด็ดพระวชิรญานวงส์ วัดบวรนิเวสวิหาร ซึ่งได้กรุนารับอาราธนาสแดงในสัตตมวารที่ ๑ ของคนะสิสยานุสิส สำนักวัดราชาธิวาส ก็เหมาะสมกับปติปทาของท่านผู้ถึงมรนภาพ เพราะท่านถือเปนหลักธัมปติบัติประจำใจสืบมา และเปนที่น่าสนใจของท่านผู้ปติบัติธัมทั่วไป. ความยุ่งยากทั้งหลายที่มีหยู่นั้น ก็น่าจะเปนเพราะลืมตัว ไม่รู้จักตน ไม่สอบสวนตน ไม่รู้จักรักสาตน โดยมาก ถ้านักปติบัติธัมต่างสนใจในเรื่องนี้ทั่วถึงกันแล้ว หากจะมีความยุ่งยากบ้างตามธัมดาของโลกก็มีแต่จะลดน้อยลงหย่างผิดคาดทีเดียว เพราะสุภาสิตก็มีหยู่ว่า "รู้อะไรไม่สู้รู้วิชา รู้รักสาตัวรอดเปนยอดดี" ฉะนี้ จึ่งรู้สึกซาบซึ้งในกรุนาธิคุนส่วนนี้เปนหย่างยิ่ง.

พระธัมเทสนาเขมสรนคาถา สำนวนท่านเจ้าคุนพระรัชมงคลมุนี วัดสัมพันธวงส์ ซึ่งกรุนารับอาราธนาสแดงในสัตตมวานที่ ๑ วันรุ่งขึ้นก็ได้พรรนนาประวัติของท่านหย่างรอบคอบถี่ถ้วน และแม้พระคาถานี้ก็เนื่องด้วยเหรียนรูปของท่าน ซึ่งย่อลงไว้ในเหรียนรูปนั้นทั้งพระคาถา จึ่งรู้สึกซาบซึ้งในกรุนาส่วนนี้เช่นเดียวกัน.

พระธัมเทสนาพระไตรลักขนกถา สำนวนท่านเจ้าคุนพระสาสน-โสภน วัดมกุตกสัตริยาราม ซึ่งกรุนารับอาราธนาสแดงในสัตตมวาร

ที่ 12 ของหม่อมเพิ่ม มาลากุล นะอยุธยา ก็สมกับปติปทาของท่านผู้ถึงมรนภาพ และเปนที่ปลาบปลื้มใจของท่านเจ้าของกันท์ตลอดถึงอุบาสก อุบาสิกา ภิกสุ สามเนรเปนอันมาก จึ่งได้รวมพิมพ์ไว้ในเล่มนี้ด้วยความรู้สึกซาบซึ้งในกรุนาธิคุนเปนหย่างยิ่ง.

ขอน้อมอุทิสกุสลส่วนทุคคตธัมมะบรรนาการนี้ ถวายแด่ท่านเจ้าคุนพระธัมวโรดม ซึ่งถึงมรนภาพล่วงมาบันจบครบร้อยวันในวันนี้ เพื่อสำเหร็ดประโยชน์หิตสุข โดยถานะนิยมสมประสงค์ ทุกประการ.

ในนามวัดราชาธิวาส และคนะสิสยานุสิสวัดราชาธิวาส ต่างรู้สึกซาบซึ้งปลาบปลื้มใจในพระมหากรุนาธิคุนหย่างยิ่งล้น ในสมเด็ดบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้า สมเด็ดพระสรีสวรินทิรา บรมราชเทวีพระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า ซึ่งซงบำเพ็นพระราชกุสลพระราชทานด้วยพระเมตตาพระกรุนา ในปถมสัตตมวาร บัญญาสมวาร และสตมวาร ส่วนการบำเพ็นกุสลในสัตตมวารปรกติตลอดถึงร้อยวันนั้น ต่างก็รู้สึกซาบซึ้งปลาบปลื้มใจในพระกรุนาและกรุนา ของบันดาเจ้านาย พระเถรานุเถระ ท่านผู้เคารพนับถือสิสยานุสิสมิตรสหาย ทั้งในกรุงเทพ ฯ และจังหวัดต่าง ๆ ในภาคใต้ ที่ได้ซงบำเพ็นและบำเพ็นอุทิสถวายท่านเจ้าคุนพระธัมวโรดม โดยทั่วกัน จึ่งขอถวายอนุโมทนาและอนุโมทนากับขอถวายพระพรและอำนวยพร เพื่อความสุขสวัสดิ์สถาพรจเรินงอกงามในพระธัมวินัย ของสมเด็ดพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ตลอดกาลนาน.

เขมี อเวรี อภโย ปณฺฑิโตติ ปวุจฺจติ
เอเตน สจฺจวชฺเชน โสตฺถึ โหนฺตุ นิรนฺตรํ.
สมฺปนฺนตา จ อตฺเถหิ จนฺโท ปณฺณรโส ยถา
วิปฺปสนฺนมนตา จ สมฺมา วฑฺฒนฺตุ สพฺพทา.

ผู้เกสม ไม่มีเวร ไม่มีภัย ท่านกล่าวว่าเปนบัณฑิต ด้วยสัจจภาสิตนี้ ขอจงมีสวัสดีเนื่องนิจ. ขอความสมบูรณ์ด้วยประโยชน์ทั้งหลาย และความมีใจบริสุทธิ์ผุดผ่อง เหมือนพระจันท์ในวันเพ็ญ จงจเริญเปนหย่างดีในกาลทุกเมื่อ เทอน.

พระอมรมุนี.

วัดราชาธิวาส

19 มกราคม 2486.

สารบาน

ประวัติ

พระธมวโรดม (เซ่ง อุตฺตโม) วัดราชาธิวาส

ท่านพระธมวโรดม นามเดิม เซ่ง นามฉายา อุตฺตโม เปนบุตร นายตี่ นางสุข เกิดวันอาทิจ ขึ้น 3 ค่ำ เดือน 2 ปีมะโรง โทศก ตรงกับวันที่ 2 มกราคม 2423 ที่ตำบนบ้านปากคลอง อำเพอควนขนุน จังหวัดพัทลุง.

พ.ศ. 2437 ได้บรรพชาเปนสามเนร หยู่ที่วัดมัชชิมาวาส จังหวัดสงขลา เมื่อคนะธมยุติกาไปตั้งที่จังหวัดพัทลุง ก็ได้ตามคนะไปหยู่ที่วัดคงคาสวัสดิ์จังหวัดนั้น พ.ศ. 2441 ได้ลาสิกขาจากสามเนรคราวหนึ่ง รุ่งขึ้นปีกุน พ.ศ. 2442 ได้อุปสมบทเปนพระภิกสุ ที่วัดมัชชิมาวาส จังหวัดสงขลา พระครูวิสุทธิโมลี (จันท์ จนฺทสิริ) วัดนั้นเปนพระอุปชาย์ พระครูธมจักการาม (เทพ จิตฺญาโณ) เปนพระกัมวาจาจารย์ ครั้นอุปสมบทแล้วกลับมาหยู่วัดคงคาสวัสดิ์ จังหวัดพัทลุงตามเดิม และในปีนั้นได้เข้ามาหยู่วัดมกุตกสัตริยาราม จังหวัดพระนคร ต่อมาสมเด็ดพระมหาสมนเจ้า ในเวลานั้นยังซงดำรงพระอิสสริยยสเปนกรมหมื่นวชิรญานวโรรส ซงพระกรุนาโปรดให้ย้ายมาหยู่วัดบวรนิเวสวิหาร และซงตั้งให้เปนพระครูใบดีกา ถานานุกรมในพระองค์ เมื่อ พ.ส. 2445 ได้ทำทันหิกัมที่วัดบวรนิเวสวิหารอีกครั้งหนึ่ง เมื่อปีระกา พ.ส. 2452 สมเด็ดพระมหาสมนเจ้า กรม-

พระยาวชิรญาณวโรรสเปนพระอุปชาย์ พระเทพเมธี (จู อิสฺสรญาโณ) วัดบวรนิเวสวิหาร เปนพระกัมวาจาจารย์.

การสึกสา ได้สึกสาพระปริยัติธัมในสำนักสมเด็ดพระมหาสมนเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสเปนพื้น และที่นายนาถปเรียญบ้าง ได้เข้าแปลพระปริยัติธัมครั้งแรกเมื่อปีเถาะ พ.ส. 2446 ได้เปนปเรียญ 3 ประโยค ครั้งที่ 2 เมื่อ พ.ส. 2447 แปลได้อีก 1 ประโยค ครั้งที่ 3 เมื่อ พ.ส. 2448 แปลได้อีก 1 ประโยค รวม 5 ประโยค.

ในเวลาที่กำลังสึกสาหยู่ ก็มิได้ตั้งหน้าสึกสาแต่หย่างเดียว ยังได้รับการอบรมไปในตัวด้วย เพราะเปนผู้สนใจในพระธุระส่วนพระองค์สมเด็ดพระมหาสมนเจ้า และกิจพระสาสนาทั่วไป ตั้งแต่ยังกำลังสึกสาหยู่และเมื่อหยุดการสึกสาแล้ว จึ่งปรากตว่าเปนผู้มีความรู้ดีและปติบัติงานดี เปนที่พอพระหรือทัยในสมเด็ดพระมหาสมนเจ้า และเข้าใจการงานทุกชั้น จึ่งสามาถบริหารการวัดและการคนะอันเปนหน้าที่ต่อมาให้จเรินก้าวหน้าตามกำลังความรู้และความสามาถนั้น แม้การแปลบาลีก็อาดถือใจความแห่งสัพท์ให้จับใจผู้ฟัง จนเกิดความเชื่อความเลื่อมใส พอใจนิยมปติบัติตาม ทั้งนี้ย่อมเปนผลเนื่องจากการสึกสาอบรมในสำนักที่ดีเปนที่ตั้ง.

สมนสักดิ์ เมื่อวันที่ 14 กรกดาคม 2447 เปนพระครูพุทธมนต์ปรีชา มีสมนสักดิ์ชั้นพระครูพระปริต ถึงวันที่ 10 พรึสจิกายน 2447 ได้รับพระราชทานสัญญาบัตรสมนสักดิ์ เปนพระครูพุทธมนต์ปรีชา

ชาตะ พ.ส. 2423 มตะ พ.ส. 2485

เปนองค์แรก พ.ศ. 2449 เปนพระอริยกวี พ.ศ. 2459 เปนพระราชสุธี พ.ศ. 2464 เปนพระเทพโมลี พ.ศ. 2466 เปนพระธัมโกศาจารย์ พ.ศ. 2472 เปนพระธัมวโรดม พระราชาคนะ เจ้าคนะรองชั้นหิรัณบัตร มีสำเนาประกาศพระบรมราชโองการ ดังต่อไปนี้:

สุภมัสดุ พระพุทธศาสนกาลเปนอดีตภาค 2472 พรรสา ปัจจุบันสมัย สรรปสมพัตสร กุมภาพันธมาส จตุรวิงสสุรทิน จันทรวาร โดยกาลปริจเฉท.

พระบาทสมเด็ดพระปรมินทรมหาประชาธิปก มหินตเดชนดิลกรามาธิบดี เทพยปรียมหาราชรวิวงส์ อสัมภินพงส์พีระกสัตร บุรุสรัตนราชนิกโรดม จาตุรันตบรมมหาจักรพัดิราชสังกาส อุภโตสุชาตสำสุทธเคราหนี จักรีบรมนาถ จุฬาลงกรนราชวรางกูร มหามกุตวงสวีรสูรธิสถ์ ราชธัมทสพิธอุตกริสตนิบุน อดุลยกริสดาภินีรหารบูรพาธิการสุสาธิต ธันยลักสนะวิจิตรเสาภาคยสรรพางค์ มหาชโนตมางคมานท สนธิมตสมันตสมาคม บรมราชสมภาร ทิพยเทพาวตารไพสาลเกียรติคุน อดุลยสักดิเดช สรรพเทเวสปริยานุรักส์ มงคลลัคนเนมาหวัย สุโขทัยธัมราชา อภิเนาวสิลปสิกสาเดชนาวุธ วิชัยยุทธสาสตรโกสล วิมลนรรยพินีต สุจริตสมาจาร ภัทรภิชฌานประดิภานสุนทร ประวรสาสโนปสดมภก มูลมุขมาตยวรนายกมหาเสนานี สราชนาวีพยูหโยธโพยมจร บรมเชสถโสทรสมมต เอกราชยยสสธิคมบรมราชสมบัติ นพปดลเสวตฉัตราดิฉัตร สรีรัตโนปลักสนะ

มหาบรมราชาภิเสกาภิสิกต์ สรรพทสทิศวิชิตเดโชไชย สกลมไห-สวรยมหาสวามินทร มเหสวรมหินทรมหารามาธิราชวโรดม บรม-นาถชาติอาชันยาสัย พุทธาทิไตรรัตนสรนารักส์ วิสิสตสักดอัคร-นเรสวราธิบดี เมตตากรุนาสีตลหรึทัย อโนปมัยบุนยการ สกลไพสาล-มหารัสดราธิบดินทร ปรมินทรธัมมิก มหาราชาธิราช บรมนาถบพิตร พระปกเกล้าเจ้าหยู่หัว.

ซงพระราชดำหริว่า พระธัมโกสาจารย์ เปนผู้มีปรีชาญานใน พระไตรบีดกสุตาคม ได้เปนปเรียญ 5 ประโยคมาแต่ไนรัชกาลที่ 5 ซงพระกรุนาโปรดให้เปนพระราชาคนะ ตำแหน่งพระอริยกวี พระราชสุธี พระเทพโมลี พระธัมโกสาจารย์ เปนลำดับมา ก็รักสาสมนาจารสมบัติและประเพนีราชการเรียบร้อยสมควนแก่ตำแหน่งทุกประการ ได้เปนเลขานุการและพระอุปัตถากไนสมเด็ดพระมหาสมน-เจ้า ที่ซงยกย่องว่าเปนอันเตวาสิกผู้สนิธ และเปนผู้เอาภารธุระพระสาสนา เมื่อซงพระกรุนาโปรดให้เปนเจ้าวัดราชาธิวาส จึ่งมีความรอบรู้จัดระเบียบการปกครองและปติสังขรน์พระอารามเรียบร้อยเปนอันดี ทั้งการสึกสาพระปริยัติธัมก็รุ่งเรือง มีพระภิกสุสามเนรซงภูมิบาเรียนประดับด้วยนักธัมชั้นนวกะมัชชิมะตราบเท่าเถรภูมิ อนึ่งพระธัมโกสาจารย์ มีวิจารนญานค้นคว้าสอบสวนข้ออัถธัมไนพระพุทธสาสนาออกมาสั่งสอนเทสนา ด้วยปรีชาฉลาดไนโวหารเทสนาวิลาส-ปริวัตรวิธีธัมโมบาย สมเด็ดพระมหาสมนเจ้า ซงสันเสินไว้ว่ารู้จัก

สแดงเทสนาให้เหมาะแก่บริสัทผู้ฟัง และถูกความต้องการแห่งพระสาสนาและราชอานาจักร ซึ่งนับตระหนักว่าเปนพระธัมกถึก ในคราวที่จัดตำแหน่งฝ่ายปริยัติเปนคู่กับบริหาร พระบาทสมเด็ดพระมงกุฎเกล้าเจ้าหยู่หัว จึ่งได้ซงพระกรุนาโปรดยกเปนพระคนาจารย์เอกในทางสแดงธัม มีตำแหน่งเทียบเท่าเจ้าคนะมนทล อีกประการหนึ่งพระธัมโกสาจารย์ได้เปนพระอุปชาย์อาจารย์ให้บรรพชาอุปสมบทแก่กุลบุตรเปนอันมาก สามาถอบรมภิกสุสามเนร แม้ในทางวิปัสสนาธุระสืบประเพนีวัดราชาธิวาสแต่เดิมมา ในทางปริยัติพระธัมโกสาจารย์ได้เปนกัมการสนามหลวงสอบพระปริยัติธัม เคยเปนผู้ดูการมหามกุฎราชวิทยาลัย เปนแม่กองสอบไล่สนามมนทลพูเก็ตเมื่อแรกมีการสอบของมนทลนั้นเปนต้น เปนผู้ชำระพิมพ์พระบาลีไตรปิดกอันควนแก้ไขพิมพ์ขึ้นใหม่ และเปนธุระในการพิมพ์อัถกถา ชำระต้นฉะบับให้ถูกต้องเปนเบื้องต้นจนถึงตรวดใบพิมพ์เปนที่สุด ในการบริหาร พระธัมโกสาจารย์ได้เปนเจ้าคนะมนทลพูเก็ตและมนทลอื่น ๆ ก็มีน้ำใจเห็นแก่พระพุทธสาสนา เปนภารธุระในกรนียะนั้น ๆ บริหารคนะมนทลมาโดยเรียบร้อย นอกจากนี้พระธัมโกสาจารย์ประกอบด้วยสัพทสมบัติมีสำเนียงไพเราะเปนที่พอใจในบริสัทผู้ตั้งหยู่ในสัพทประมาน จึ่งได้โปรดให้มีหน้าที่ประกาสเทวดาในพระราชพิธีตรุสสงกรานต์แต่ พ. ส. 2459 เปนต้นมา อนึ่ง พระธัมโกสาจารย์เปนพระราชาคนะสหชาติร่วมพระบรมราชสมภพในสมเด็ดพระบรมเชสถาธิราช พระบาทสมเด็ด

พระมงกุฎเกล้าเจ้าหยู่หัว ที่ซงพระมหากรุนาโปรดปวารนาด้วยสมนะกัปปิโยปกรน์เปนพิเสส ทั้งเปนผู้ที่พระบาทสมเด็ดพระเจ้าหยู่หัวซงรู้จักคุ้นเคยนับถือมาแต่ก่อน บัดนี้ก็มีพรรสายุกาลจเรินทวีขึ้น ยังยืนในสมนะปติบัติสมบูรน์ด้วยคุนธัมมิได้เสื่อมถอย สมีควนเพิ่มถานันดรสักดิ์ให้ดำรงในตำแหน่งสูงได้.

จึ่งมีพระบรมราชโองการ มานะพระบันทูรสุรสิงหนาท ดำหรัดสั่งให้สถาปนาพระธัมโกสาจารย์ เปนพระราชาคนะทักสินมหาคนิสวรานุนายก มีราชทินนามตามจารึกในหิรันยบัตรว่า พระธัมวโรดม บรมญานอดุล สุนทรนายก ตรีปิดกคุนาลังการภูสิต ทักสินทิสคนิสสรบวรสังฆารามคามวาสี สถิตนะวัดราชาธิวาส ราชวรวิหาร พระอารามหลวง เจ้าคนะรองหนใต้ มีถานานุสักดิ์ควนตั้งถานานุกรมได้ ๘ รูป คือ พระครูปลัดสุวัทธนสุตคุน ไพบุลคนินทร์ ทักสินสังฆานุนายก 1 พระครูวินัยธร 1 พระครูธัมธร 1 พระครูสัพทวิมล พระครูคู่สวด 1 พระครูมงคลวิลาส พระครูคู่สวด 1 พระครูสังฆรักขิต 1 พระครูสมุห 1 พระครูใบดีกา 1.

ขออาราธนาพระคุนจงรับธุระพระพุทธสาสนา เปนภาระสั่งสอนช่วยระงับอธิกรน์และอนุเคราะห์พระภิกสุสงฆ์สามเนรในคนะและในพระอาราม ตามสมควนแก่กำลังและอิสสริยยสที่พระราชทานนี้ และขอจงจเรินอายุ วรรน สุข พล ปติภาน คุนสารสิริสวัสดิ์จิรัสถิติวิรุลหิไพบูลย์ในพระพุทธสาสนา เทอน.

การบริหาร พ.ศ. 2451 เปนเจ้าคณะมนฑลภูเก็ต เมื่อซงพระกรุนาโปรดให้กลับเข้ามาหยู่ไนสำนักวัดบวรนิเวสวิหารอีก จึ่งได้ลาออกจากตำแหน่งเจ้าคณะมนฑลนั้น ถึง พ.ส. 2454 เปนเจ้าอาวาสวัดราชาธิวาส พ.ส. 2456 เปนพระคนาจารย์โทไนทางสแดงธัม พ.ส. 2458 เปนพระคนาจารย์เอก พ.ส. 2467 เปนเจ้าคนะมนทลสุราสดร์ พ.ส. 2469 เปนเจ้าคนะมนทลพูเก็ด พ.ส. 2471 เปนเจ้าคนะมนทลนครสรีธัมราช เพราะอาพาธด้วยโรคที่รักสาไม่หาย จึ่งได้ลาออกจากตำแหน่งเจ้าคนะมนทล เมื่อ พ.ส. 2484.

การพระสาสนา ได้เปนกัมการสนามหลวง และเปนแม่กองสอบธัมสนามสาขาแห่งสนามหลวง เปนผู้ประกาสเทวดาไนพระราชพิธีตรุสสงกรานต์ เปนผู้ตรวดพิมพ์อัถกถาและบาลีพระไตรปีดก เปนผู้ดูการมหามกุตราชวิทยาลัยไนสมัยสมเด็ดพระมหาสมนเจ้า ต่อมาได้เปนกัมการมหามกุตราชวิทยาลัย.

เมื่อดำรงตำแหน่งเจ้าอาวาสและเจ้าคนะมนทล เปนผู้เอาไจไส่ทั้งไนการบริหาร การสึกสา และการพระสาสนา ได้วางระเบียบนั้น ๆ ไว้แพร่หลาย เปนประโยชน์ทั้งแก่ภิกสุสามเนรสิสย์วัด อุบาสกอุบาสิกาพุทธมามกะทั้งไนวัดและไนจังหวัดมนทล คือได้เปนผู้จเรินด้วยสัมมาปติบัติตามพระธัมวินัย เปิดการอบรมสีลธัมแก่ประชาชนแพร่หลาย เปนประโยชน์แก่การปกครองท้องถิ่น เพิ่มจำนวนพลเมืองดีทวียิ่งขึ้นโดยลำดับ นับว่าได้ทำประโยชน์แก่ประเทสชาติอีกส่วนหนึ่ง

โรงเรียนวัดที่กลายเปนโรงเรียนประชาบาล ก็ได้เกิดขึ้นในสมัยที่เปนเจ้าคณะมณฑลนครศรีธัมราช ในตำแหน่งกัมการมหามกุฏราชวิทยาลัยก็ได้เกื้อกูลแก่มหามกุฏราชวิทยาลัยตามวัตถุที่ประสงค์ ทั้งส่วนตัวและแนะนำผู้อื่นให้เลื่อมใส จนถึงกับให้บริจาคทรัพย์เปนทุนบุญนิธินับจำนวนหมื่น.

การปติบัติ เปนผู้หนักในพระธัมวินัย มีอัธยาสัยน้อมไปในสมถและวิปัสสนา และพอใจแนะนำสั่งสอนผู้อื่นในทางนั้นด้วย จนถึงกับได้วางระเบียบวิธีปติบัติทางจิตใจไว้มากหลาย แต่มิได้ปติบัติด้วยความงมงาย เมื่อได้สอบสวนกับพระปริยัติธัมเห็นหย่างไรแล้วจึงนำมาเผยแผ่แก่ผู้อื่นต่อไป ข้อนี้จะพึงเห็นได้จากคำอธิศถานจเรินอานาปานัสสติกัมมัตถาน ซึ่งได้วางวัตถุประสงค์ไว้เด่นชัด โดยอาสัยพระปริยัติธัมเปนหลัก ดังต่อไปนี้

คำอธิศถานจเรินอานาปานัสสติกัมมัตถาน

พุทฺธาทิจฺโจ มหาเตโช ธมฺมจนฺโท รสาหโร
สงฺฆตารคโณ เสฏฺโฐ อุตฺตมํ รตนตฺตยํ
เอตสฺส อานุภาเวน สิทฺธิกิจฺจํว โหตุ เม.
ขอเพียรภาวนา อานาปานกัมมัตถาน
ด้วยตั้งสติญาณ กำหนดหมายลมหายใจ

จักปราบนิวรณ์ห้า ให้ดับหย่าเกิดต่อไป
องค์ชานจงสว่างไสว ด้วยภาวนาสามประการ
นิมิตจงจเริญดี เปนวะสีเชื่องชำนาน
แต่นั้นจงส่องฌาน เห็นกองลมในไตรลักสน์
อนิจจาจิงสังขาร มีพยานหย่างประจักส์
ย่อยยับไม่ผ่อนพัก สุดอำนาดสุดประวิง
สังขารเปนต้นว่า อานาปานไม่เที่ยงจิง
เกิดดับพร้อมทุกสิ่ง สักแต่ว่าเครื่องอาสัย
เห็นเกิดไม่ไช่ตน ไม่ไช่คนไม่ไช่ใคร
หยั่งรู้ประจักส์ใจ เปนยถาภูตฌาน
นิพพิทาจงปรากต เบื่อหน่ายหมดเพิกสังขาร
ไม่คิดไม่ก่อการน์ ด้วยวิราคะวิมุตติ
ขอบากบั่นดั่งนี้ ตามบาลีหมายที่สุด
โดยนัยพจน์พระพุทธ์ เปนพระสูตรนั้น ๆ แล.

17 สิงหาคม 2483

การก่อส้าง เปนผู้สนใจในการก่อส้างเปนหย่างมาก ได้บริจาคทุนส่วนตัวและแนะนำผู้อื่นให้เลื่อมใสในการนี้ เมื่อรวมทุนก่อส้างตั้งแต่ต้นจนอวสานกาล ก็อาดนับเปนจำนวนแสน ๆ ทั้งในวัดและจังหวัดมนทล ฉเพาะจังหวัดในภาคใต้ ที่ได้ส้างวัดเปนหลักถานแล้วก็มี ที่เปนผู้ริเริ่มขึ้นก็มี รวมหมดด้วยกัน 8 วัด คือ

1. วัดสามแก้ว อำเพอเมือง จังหวัดชุมพร

2. วัดเสกขาราม อำเพอหลังสวน จังหวัดชุมพร

3. วัดตรนาราม อำเพอพุนพิน จังหวัดสุราสดร์ธานี

4. วัดเขาน้อย อำเพอร่อนพิบูลย์ จังหวัดนครสรีธัมราช

5. วัดมัชชิมภูมิ อำเพอเมือง จังหวัดตรัง

6. วัดเขาทอง อำเพอควนขนุน จังหวัดพัทลุง

7. วัดนิกรชนาราม อำเพอเมือง จังหวัดปัตตานี

8. วัดโภคาจุทามาตย์ อำเพอเมือง จังหวัดกะบี่

นอกจากนี้ยังได้สร้างและบุรนะปติสังขรน์ฉเพาะหย่างอีก คือ

1. พระวิหารวัดมัชชิมาวาส อำเพอเมือง จังหวัดสงขลา

2. พระอุโบสถวัดท่าโพธิ์ อำเพอเมือง จังหวัดนครสรีธัมราช

3. อุโบสถวัดบางนรา อำเพอเมือง จังหวัดนราธิวาส

4. อุโบสถวัดมเหยงคน์ อำเพอเมือง จังหวัดนครสรีธัมราช

นอกจากการสร้างถาวรวัตถุแล้ว ยังนิยมสร้างปูชนียวัตถุมีพระพุทธรูปเปนต้น เปนจำนวนมาก ฉเพาะพระพุทธรูปนั้น ได้สร้างด้วยโลหะและปูนซิเมนต์ ในปีมะโรง พ.ส. 2483 ซึ่งมีอายุบันจบครบ 60 ปีบริบูรน์ เรียกว่าพระพุทธรูปปีมะโรง ได้ให้จัดส่งไปประดิสถานไว้ตามจังหวัดภาคใต้ มีสำเนาบันทึกไว้ ดังต่อไปนี้

พระพุทธรูปทั้งนี้ เปนพระพุทธปติมาเชิดชูพระเกียรติคุนของสมเด็ดพระสัมมาสัมพุทธเจ้าหย่างมหัสจรรย์ เปนถาวรวัตถุสักดิ์สิทธิ์

ประเสิด อำนวยคุนประโยชน์แก่ผู้เลื่อมไสสักการบูชาเนืองนิจ เปนเครื่องอบรมจิตของผู้เคารพนับถือ ให้มีปีติปราโมทบริสุทธิ์ผ่องไส เปนทางแห่งความล่วงพ้นจากสรรพทุข ดังพระคาถาว่า

เอตํ โข สรณํ เขมํ เอตํ สรณมุตฺตมํ

เอตํ สรณมาคมฺม สพฺพทุกฺขา ปมุจฺจติ

ความว่า นั่นเปนสรนะหย่างเกสมจิง ๆ นั่นเปนสรนะอันอุดม ผู้อาสัยซึ่งสรนะนั่น ย่อมพ้นจากทุขทั้งสินได้ ฉนี้.

วัดราชาธิวาส 10 สิงหาคม 2483

ส่วนในวัดราชาธิวาส บันดาสิ่งก่อส้างเท่าที่ปรากตเห็นหยู่บัดนี้ เกิดขึ้นในยุคที่ท่านครองวัดนี้เกือบทั้งสิ้น นอกจากพระอุโบสถ สาลาการปเรียญ พระตำหนักพระบาทสมเด็ดพระจอมเกล้าเจ้าหยู่หัว และกุติไม้ของเก่า.

เพราะเหตุที่ท่านพระธัมวโรดม ได้อาสัยกายไจบำเพ็นประโยชน์ให้ปรากตชัด เปนที่จเรินตาจเรินไจของบรรพชิตและคริหัถผู้หยู่ไนปกครอง จึ่งเกิดความเลื่อมไสพร้อมไจกันส้างรูปหล่อเท่าองค์เปนอนุสสรนีย์ ประดิสถานไว้ทั้งในวัดราชาธิวาส ทั้งในจังหวัดภาคใต้ทุกจังหวัด เมื่อยังมีชีวิตหยู่ และเมื่อไกล้จะถึงมรนภาพ ก็ได้มีส่วนร่วมส้างอนุสสรนีย์ปูชนียวัตถุไว้ในวัดราชาธิวาส และเหรียนรูปอีกเปนจำนวนหลายหมื่นเหรียน เปนการประกาสเกียรติคุนให้เห็นเด่นชัดได้ในพระพุทธภาสิตว่า

ทูเร สนฺโต ปกาเสนฺติ   หิมวนฺโตว ปพฺพโต
สัตบุรุสย่อมปรากตได้ในที่ไกล ดุจหิมวันตบรรพตฉนั้น.

ทั้งนี้ก็เพราะท่านพระธัมวโรดม ได้รับการสึกสาอบรมในสำนักที่ดี จนเปนที่ไว้วางพระหรึทัยหย่างสนิธของสมเด็ดพระมหาสมนเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส ดังมีพระมหาสมนลิขิตปรากตหยู่ในพระรูปขนาดใหย่ที่ประทานไว้ และได้รวมพิมพ์ในเล่มนี้ด้วยแล้วนั้น.

นอกจากนี้ ยังได้รับพระมหากรุนาธิคุนยกย่องว่าเปนพระธัมกถึก ฉลาดในการสแดงธัมเหมาะแก่บริสัทผู้ฟัง ดังสำเนาพระมหาสมนสาสน์ต่อไปนี้

วันที่ รัตนโกสินทร์ศก ๑

ได้ฟังเทศนาของพระอริยกวี (อุตฺตโม เข็ม) วัด[illegible] หลายครั้งมาแล้ว เห็นว่าเธอเทศน์เปน รู้จักแสดงให้เหมาะแก่บริษัทผู้ฟัง แลถูกความนิยมตามพระศาสนา แลอาจจะให้เกิดความเลื่อมใส ให้ผู้ฟังเลื่อมใสได้ เพื่อแสดงว่า เราเห็นชอบ พระอริยกวีว่าเปนพระธรรมกถึก ขอจงเจริญในพระพุทธศาสนาเทอญ ฯ

กรม-วชิรญาณ

วัดบวรนิเวศวิหาร
วันที่ ๒๕ เมษายน ๒๔๕๗

นอกจากได้รับพระมหากรุนาธิคุน ในสมเด็ดพระมหาสมนเจ้ากรมพระยาวชิรญานวโรรสแล้ว ยังได้รับพระมหากรุนาธิคุน ในพระบาทสมเด็ดพระมงกุตเกล้าเจ้าหยู่หัว สมเด็ดพระสรีพัชรินทรา บรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนี พระพันปีหลวง กับสมเด็ดพระสรีสวรินทิรา บรมราชเทวี พระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า หาประมานมิได้ ตั้งแต่ต้นจนอวสานกาล.

ในส่วนพระองค์พระบาทสมเด็ดพระมงกุตเกล้าเจ้าหยู่หัว ได้ซงพระกรุนาโปรดพระราชทานพระบรมราชูปถัมภ์ ทั้งส่วนตัวท่านพระธัมวโรดมและส่วนวัด เพราะได้ซงพระมหากรุนาโปรดปวารนาด้วยสมนะกัปปิโยปกรน์เปนพิเสส ดังจะพึงเห็นในสำเนาพระราชหัดเลขาต่อไปนี้

สวนจิตลดา

วันที่ 6 มิถุนายน ร.ศ. 126

แจ้งความมายังพระอริยกะวี

ในการที่ท่านจะออกเมืองพัทลุงครั้งนี้ ข้าพเจ้าได้จัดหีบเครื่องยาต่าง ๆ สำหรับใช้ในเวลาเดินทางไว้หีบหนึ่ง เพื่อถวายแด่เจ้าคุนขอเจ้าคุนจงได้รับไว้เพื่อใช้ด้วยเถิด

อนึ่ง ข้าพเจ้าก็ได้เคยอุปสมบทหยู่ร่วมสำนักนี้กับเจ้าคุน ทั้งเปนผู้ที่เกิดร่วมปีด้วย จึ่งรู้สึกตนว่าเปนคนสนิทกับเจ้าคุนผู้หนึ่ง เพราะฉนั้น ขอเจ้าคุนจงถือว่าข้าพเจ้าเปนผู้ที่ปวารนาเสมอไป ถ้าแม้

มีสิ่งใดที่พึงประสงค์ขอจงได้บอกมาให้ข้าพเจ้าซาบด้วย ถ้าเมื่อเปน สิ่งที่พอจะจัดหาถวายได้ ก็จะได้จัดหาส่งไปถวายถึงที่เจ้าคุนหยู่

วชิราวุธ

พระมหากรุนาธิคุนเหล่านี้หากอุปถัมภ์ จึ่งให้เกิดกำลังยิ่งไหย่ทั้งพายในพายนอกในการประกอบกิจพระสาสนา ให้สำเหร็ดทั้งอัตตัตถะและปรัตถะทั้งทางโลกและทางธัม โดยลำดับมาจนตลอดชีวิต ได้ทำชีวิตให้เปนอโมคะ เปนสุชีวิตะ เต็มหยู่ด้วยประโยชน์ตามโอกาสและสามาถเปนหย่างดี ได้ในพระพุทธภาสิตว่า

อโมฆํ ตสฺส ชีวิตํ ชีวิตของท่านผู้นั้น ไม่เปล่าประโยชน์ ดังนี้.

ท่านพระธัมวโรดม เริ่มอาพาธด้วยโรคมะเร็ง ได้รับการพยาบาลตั้งแต่ต้นจนอวสาน ตั้งแต่คนะสิสานุสิสทั้งบรรพชิตและคริหัถ ท่านผู้นิยมนับถือมิตรสหาย จนถึงได้รับพระมหากรุนาธิคุนในสมเด็ดพระสรีสวรินทิรา บรมราชเทวี พระพันวัสสาอัยยิกาเจ้าเปนที่สุด อาการมีแต่ซงกับซุดเปนลำดับมา จนเหลือวิสัยสามาถของนายแพทย์ ได้ถึงมรนภาพเมื่อวันที่ 13 ตุลาคม 2485 เวลา 18.15 น. คำนวนอายุได้ 63 พรรสา 41.

เมื่อได้ถึงมรนภาพแล้ว ก็ได้รับพระราชทานน้ำอาบสพของหลวงตามขัตติยราชประเพนี ในวันที่ 15 ตุลาคม 2485 เวลา 15.00 น. มีพระเถรานุเถระ เจ้านายฝ่ายหน้าฝ่ายใน ท่านผู้เคารพนับถือ สิสานุสิสได้มาพร้อมกันอาบน้ำสพ เปนเกียรติยสแก่ท่านผู้ถึงมรนภาพ ได้เก็บ

บันจุสพไว้ที่อนุสสรนี่ย์ปูชนี่ยวัตถุในวัดราชาธิวาส ตามเจตนาเดิมของท่านผู้ถึงมรนภาพ และได้ตั้งพิธีบำเพ็นกุสลอุทิสถวาย นะพระตำหนักพระบาทสมเด็ดพระจอมเกล้าเจ้าหยู่หัว ตามประเพนีในพระพุทธสาสนาจนครบร้อยวัน ในปถมสัตตมวาร บัญณาสมวาร และสตมวารสมเด็ดพระสรีสวรินทิรา บรมราชเทวี พระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า ซงพระกรุนาโปรดพระราชทานราชูปถัมภ์ ส่วนสัตตมวารปกติ ก็ได้มีการบำเพ็นกุสลประจำ ด้วยอาสัยกำลังของท่านผู้เคารพนับถือเมตตากรุนาทั้งบรรพชิตทั้งคีหัถ จนถึงคนะสิสานุสิสสำนักวัดราชาธิวาสได้แบ่งหน้าที่ช่วยกันจัดช่วยกันทำอำนวยการให้กรนียะนี้สำเหร็ดลุล่วงไปได้โดยสวัสดี ก็เพราะสามัคคีธัม ซึ่งมีคุนหย่างลำเลิดเปนอุปถัมภกปัจจัย. ในจังหวัดภาคใต้ เมื่อได้ซาบข่าวมรนภาพ ก็ได้ชักชวนกันบำเพ็นกุสลอุทิสถวายตามโอกาสและกำลังสามาถทุกจังหวัด.

แม้ท่านพระธัมวโรดม ได้ถึงมรนภาพเสียแล้ว ก็เพียงแต่เปนไปตามธัมดาของสังขาร อันเปนส่วนกาย ส่วนเกียรติคุนที่เปนประโยชน์เปนธัม ซึ่งได้อบรมบำเพ็นมา ก็ยังปรากตเปนเกียรติประวัติตรึงตราใจของท่านผู้รู้เห็นตลอดกาลนาน ได้ในพระพุทธภาสิตว่า

รูปํ ชีรติ มจฺจานํ นามโคตฺตํ น ชีรติ

รูปกายของสัตว์ผู้จะต้องตายเปนสภาพ ย่อมสลายไป ชื่อและสกุลหาสลายไปด้วยไม่ ดังนี้แล.

วัดราชาธิวาส.

คติธรรม

ของ

พระธรรมวโรดม (อุตฺตโม) วัดราชาธิวาส

ชวนเตรียมพร้อม

คจฺฉนฺเตก อุปฺปชฺชนฺติ นิรยํ ปาปกมฺมิโน
สคฺคํ สุคติโน ยนฺติ ปรินิพฺพนฺติ อนาสวา.

ความตายไม่ยกเว้น ใครใคร
ตายแน่หย่าสงสัย หย่าเศร้า
หย่าห่วงสิ่งใดใด ทั้งหมด
ประคองจิตหย่าร้อนเร้า มุ่งให้ตายดี.

กล้าตายหย่างออกสู้ สงคราม
เห็นทุขที่คุกคาม บีบคั้น
ทุขจิงแต่รูปนาม ดอกทุข
จงหย่ายึดถือรั้น เร่งรู้ธัมดา.

เตรียมพร้อมเพื่อจากบ้าน ฉันใด
ธาตุดับจงเตรียมใจ เยี่ยงนั้น
เตรียมรู้ยิ่งขึ้นไป ถึงปล่อย วางนา
ซึ่งโลกทุกประเภทชั้น เช่นนั้นพระองค์สอน.

บางคนคงเกิดขึ้น ในครรภ์
คนบาปไปนิรยัน หมกไหม้
ใจบุญย่อมไปสวรรค์ เสวยสุข
ที่หมดอาสวะได้ ท่านนั้นนิพาน.

28 พฤศภาคม 2484

เรื่องควนรู้เห็น

ไฟปรากฏเปนดวงลุกโพลง เพราะได้อาศัยเชื้อที่เกิดไฟ ผู้มีหน้าที่ดับไฟเริ่มป้องกันตัดทางที่ไฟจะไหม้เชื้อต่อ ๆ ไป และหาน้ำมาเทลงหรือฉีดเข้าไปที่เชื้อทำการดับไฟ แม้ไฟยังไม่ดับหมดก็ไม่ลุกลามติดไหม้ต่อไปได้ เมื่อการป้องกันความลุกลาม และใช้น้ำดับเชื้อเพียงพอ ไฟที่ติดโพลงหยู่นั้นก็ดับได้แน่ ๆ.

ทุขอริยสัจเหมือนไฟ
สมุทัยอริยสัจเหมือนเชื้อไฟ
มัคอริยสัจเหมือนการใช้กำลังตัดต้นไฟใช้น้ำดับไฟ
นิโรธอริยสัจเหมือนการที่ไฟไม่ลุกลามจนถึงดับหมดสิ้นไป
แต่ทั้งสิ้นนี้ ไม่ใช่สัตว์ ไม่ใช่คน ไม่ใช่เรา ไม่ใช่ใคร.

3 กรกฎาคม 2485

เรื่องควนรู้เห็นอีกนัยหนึ่ง

ทุขเปนอันหนึ่งอันเดียวกับสังขาร จะแยกธาตุออกจากกันน่าจะไม่ได้แน่ ทุขก็คือสังขาร ๆ ก็คือทุข สังขารมีลักสนะหย่างไรบ้าง มีเล่ห์ลมคมในหย่างไรบ้างเปนต้น ทุขก็มีลักสนะเปนต้นเท่าเทียมกันไปทุกเมื่อ เปนธัมถิติ.

ทุขก็ดี สังขารก็ดี เกิดขึ้นจากเหตุ ๆ โดยตรงก็คือความไม่รู้ไม่เห็นทุข ไม่รู้ไม่เห็นสังขาร อีกนัยหนึ่ง คือความเข้าใจผิดในทุขในสังขาร คิดเห็นผิดพลาดต่อสังขารต่อทุข นี่แหละท่านเรียกว่าสมุทัย เช่นไม่รู้จักสังขารไม่รู้จักทุขหย่างจิงจัง หรือไม่รู้ทุขไม่รู้เรื่องสังขารตลอดทั่วถึง จึงก่อให้เกิดทุข เกิดสังขารซ้ำ ๆ ซาก ๆ ไม่มีที่สุด.

ทุขหรือสังขารนั้น มีลักสนะมีธัมดาต้องแตกดับของมันหยู่แล้ว ไม่ต้องคิดว่าหย่างไร มันต้องดับของมันเอง แต่ความดับของมันเองนั้น ท่านเรียกว่านิโรธ ซึ่งได้แก่เสสนิโรธ แปลว่าดับยังเหลือ เช่นโยนของบางหย่างขึ้นไปในอากาส ซึ่งมันต้องตกลงมาแน่ ๆ ไม่มีสิ่งไดที่จะไม่กลับตกลงมา แต่อาดจะถูกโยนขึ้นไปอีกก็ได้ หรืออาดจะต้องเกิดแล้วดับนับหนไม่ถ้วนก็ได้ แต่อีกหย่างหนึ่งเรียกอเสสนิโรธ คือดับไม่เหลือ ดับได้แล้วเท่าไร ส่วนที่ดับได้แล้วนั้นไม่มีเหลือหยู่ เมื่อไม่เหลืออะไร ๆ คือทั้งหมดก็เรียกอเสสนิโรธซึ่งจักปรากตแจ้งชัด เพราะได้ปติบัติให้คู่ควนและพอดีที่จะให้ถึง

อเสสนิโรธ อเสสนิโรธนั้นมีหยู่แน่ ๆ ไม่ต้องสงสัย คือมีหยู่จิง ๆ แต่เปนส่วนผลซึ่งต้องมาจากเหตุ ทำนองเดียวกันกับทุขหรือสังขารอันมาจากเหตุคือสมุทัยดังกล่าวแล้วนั้น.

เหตุแห่งนิโรธนั้น โดยเจาะจงก็คือสติปั๊ตถานชนิดที่เรียกว่าเอกายนมัค แต่ในพระบาลีโดยตรงนั้น ได้แก่มัคมีองค์ 8 หรือมัชชิมาปติปทา อันย่อลงคือสัมมาทิตถิ ปั๊ญาเห็นชอบ คือเห็นของจิงทั้ง 4 นี้แจ่มแจ้งชัดเจน กำจัดความไม่รู้จักสังขารไม่รู้จักทุขให้หมดสิ้นไปดังกล่าวแล้วนั้น เมื่อไดสติปั๊ตถานหรือสัมมาทิตถิเกิดขึ้นที่ไจหย่างสมบูรน์ ไจที่คิดก็เปนสัมมาสังกัปปะ ไจที่ไห้เปล่งวาจาก็เปนสัมมาวาจา ไจที่ไห้มีการกะทำ ๆ ก็เปนสัมมากัมมันตะ ไจที่อาลัยการเลียงชีพเปนหยู่ การเลียงชีพก็เปนสัมมาอาชีวะ ไจที่บากบั่นละสมุทัยและเพียรอบรมมัคก็เปนสัมมาวายามะ ไจที่ทำการระลึกจนปรากตเปนสติปั๊ตถานก็เปนสัมมาสติ ไจที่มั่นหยู่ในองค์มัคทั้ง 7 นั้นก็เปนสัมมาสมาธิ เมื่อนั้นไจนั้นพร้อมด้วยองค์มัค ไจที่พร้อมด้วยองค์มัคเปนไจมีธัมจักสุ คือดวงตาเห็นทุข สมุทัย เห็นสมุทัยดับเห็นมัคที่มีหยู่ที่ไจ จึงมีญานหยั่งรู้ของจิงหย่างถูกถ้วน ได้ความสงบสังขาร คือสังขารไม่รบกวน สังขารหลอกลวงไม่ได้ รู้ยิ่งเห็นจิงคือรู้พิเสสกว่าที่เคยรู้มาแล้ว ความจิงก็แจ่มแจ้งปรากตหยู่ไม่สูญหายไห้เกิดผลเช่นเปนคนจิง เหมือนคนมีอะไรที่ตัวผู้นั้น ผู้นั้นก็เปนคนมีสิ่งนั้นจิง ๆ จึงออกจากเครื่องร้อยรัด คือพ้นจากไม่จิง พ้นจากทุข

พ้นจากสังขารที่เคยหลอกลวงมาแต่นาน มีวิสังขารเปนธัมประจำใจ น่าจะเปนธัมถิติตรงกันข้ามกับธัมถิติที่กล่าวในเบื้องต้นนี้ คือธัมถิติหย่างหนึ่งเปนสังขาร ธัมถิติอีกหย่างหนึ่งเปนวิสังขาร ดังพระบาลีว่า สพฺเพ ธมฺมา อนตฺตา นั้นแล.

8 กรกดาคม 2485

น่าอัสจรรย์ที่ทุขเวทนาความเจ็บปวดเกิดขึ้นได้ ในที่ประมานเท่าสี่สะหย่างรุนแรงแสนสาหัส ซึ่งถ้าไม่เคยพบเห็นก็ไม่น่าเชื่อ แต่ก็น่าอัสจรรย์เหมือนกัน ที่มัคผลนิพานก็ย่อมปรากตได้ในที่เท่านั้น.

12 กรกดาคม 2485

โดยฉเพาะใน 2 เดือนนี้ (สิงหาคม กันยายน) พยายามให้มีทุขเปนอารมน์

ทุกฺขเมว หิ สมฺโภติ ทุกฺขํ ติฏฺฐติ เวติ จ
นาญฺญตฺร ทุกฺขา สมฺโภติ นาญฺญตฺร ทุกฺขา นิรุชฺฌติ

(ทุขเท่านั้นแหละย่อมเกิดขึ้น ทุขย่อมตั้งหยู่ ทุขย่อมเสื่อมไป นอกจากทุขไม่มีอะไรเกิด นอกจากทุขไม่มีอะไรดับ)

ให้เกิดผลคือ

อุเปกฺขโก สทา สโต น โลเก มญฺญตี สมํ
น วิเสสี น นีเจยฺโย ตสฺส โน สนฺติ อุสฺสทา

(กิเลสเครื่องฟูขึ้น ย่อมไม่มีแก่ผู้มีอุเบกขา มีสติทุกเมื่อ ไม่สำคัญตนว่าเสมอเขา ว่าดีกว่าเขา ว่าเลวกว่าเขา ในโลก)

เรียกว่าบทฉเพาะกาลได้หรือไม่

แต่หย่าลืมว่า ทั้งนี้ต้องมีสติสัมปชัญญะ ขันติโสรัจจะ พร้อมด้วยพระธัมวินัยสำหรับบรรพชิต ให้เปนพื้นอัธยาสัย ประจำวัน ประจำเวลา จึ่งได้ผลเช่นนั้นตามมีตามได้.

วัดราชาธิวาส

13 กันยายน 2485

วชิราภาสิต
หนึ่งคาถา
เปนปัจฉิมารมน์

ทุกฺขเมว หิ สมฺโภติ,	ทุขเท่านั้นแหละย่อมเกิดขึ้น,
ทุกฺขํ ติฏฺฐติ เวติ จ,	ทุขย่อมตั้งหยู่ ทุขย่อมเสื่อมไป,
นาญฺญตฺร ทุกฺขา สมฺโภติ,	นอกจากทุขไม่มีอะไรเกิด;
นาญฺญตฺร ทุกฺขา นิรุชฺฌติ.	นอกจากทุขไม่มีอะไรดับ.

วัดราชาธิวาส

กันยายน 2485

ปัจฉิมภาสิต
ของ
พระธัมวโรดม (อุตฺตโม) วัดราชาธิวาส

ในวันอังคารที่ 13 ตุลาคม 2485 เวลา 9.30 ถึง 11.30 น. ท่านเจ้าคุนพระธัมวโรดม ได้เล่าอาการของโรคซึ่งครอบงำกายหยู่ ด้วยรู้สึกว่าต้องเสวยทุขเวทนาหย่างแรงกล้าแล้วจึ่งโปรดให้สนทนาธัมมะและคอยให้สติในธัมทั้ง 4 มีกายเปนต้น ตามเปนจิง ในขนะที่สนทนากันหยู่นั้นมีข้าราชการเบียบำนาณนายหนึ่ง ผู้ถวายตัวเปนสิสที่สนิธคุ้นเคยกันมานานมาเยี่ยมอาการ เมื่อได้กราบเรียนให้ซาบก็โปรดให้เข้าไปไกล้ และโปรดให้สนทนาธัมมะต่อไป เพื่อต้องการซาบความประสงค์ให้ตรงกับการให้สติ จึ่งขอให้ท่านระลึกถึงปัจฉิมารมน์ คือ ทุกฺขเมว หิ สมฺโภติ เปนต้น ซึ่งโปรดให้พิมพ์แจกในวันรดน้ำสพแล้วนั้น ท่านก็นิ่งหยู่และโปรดให้สนทนาธัมมะอีก เมื่อยกพระพุทธภาสิตที่ตรัสแก่พระโมคราชว่า สุญฺญโต โลกํ อเวกฺขสฺสุ เปนต้น ท่านก็ตอบว่า สูงเกินกว่าความรู้ที่มีหยู่ ขอให้ปรารภถึงบัญญัติตามเปนจิง และความรู้ที่เปนเหตุไม่ยึด ท่านข้าราชการผู้นั้นจึ่งเรียนถามท่านว่า ความรู้อะไรที่เปนเหตุไม่ยึด.

ตอบ รู้อะไรได้ทั้งนั้น

ถาม เวลานี้ได้เท่าวิตกอะไรหยู่

ตอบ วิตกในความรู้ และโปรดให้ซักถามอีก

ถาม รู้อะไรจึงจะถูก

ตอบ รู้ที่ไม่ยึด

ถาม ไม่ยึดอะไร

ตอบ ไม่ยึดที่ยึดไว้ ไม่ยึดมั่นถือมั่น

ท่านอธิบายต่อไปว่า เวลานี้ยังมียึดบ้างไม่ยึดบ้างรวมกันหยู่ ยังไม่แยกเปนอันเดียวกันได้ ครั้นอธิบายแล้วจึงย้อนถามว่า หย่างนี้ ฟังเข้าใจแล้วหรือยัง

กราบเรียนว่า ฟังเข้าใจแล้ว

ถาม หย่างนี้จะพยากรน์ได้หรือไม่

กราบเรียนว่า อวินิปาตธมฺโม นิยโต สมฺโพธปรายโน ท่านถึงหยู่ และโปรดให้อธิบายให้ข้าราชการผู้นั้นฟัง ต่อไป

ถาม ได้เท่าไม่ยึดอะไร และยึดอะไรหยู่

ตอบ เวลานี้ยึดเจโตวิมุตติ แล้วโปรดให้อธิบายแทน

จึงอธิบายให้ฟังว่า เจโตวิมุตติ คือความหลุดพ้นแห่งจิต เปน ผลสืบมาจากปัญญาวิมุตติ ความหลุดพ้นด้วยปัญญาซึ่งเปนเหตุ.

พอท่านได้ยินสนทนากันเช่นนั้น จึงพูดว่า เวลานี้กำลังอบรม ปัญญาวิมุตติหยู่ อีกสักครู่หนึ่งท่านจึงพูดว่า เมื่อได้ยินได้ฟังอารมน์ เปนเหตุยึดถือ ก็เปนข้าศึกแก่การปติบัติ ขอให้คอยเกียดกันอารมน์

เช่นนั้นด้วย ต่อมาก็ไม่พูดอะไรอีก คอยให้สติหยู่จนถึงเวลา 18.15 น. ก็ดับไปด้วยอาการอันสงบหย่างน่าเลื่อมใส สมกับเปนนักปติบัติธัมมะมานาน.

บันทึกวันอังคารที่ 13 ตุลาคม 2485 เวลา 11.00 น.

วัดราชาธิวาส

19 ตุลาคม 2485

เรื่องไตรมูล

ของพระธัมวโรดม (อุตฺตโม) วัดราชาธิวาส

สุวิชาโน ภวํ โหติ

อุฎฺฐาตา วินฺทเต ธนํ

อตฺตสมฺมาปณิธิ จ เอตมฺมงฺคลมุตฺตมนฺติ.

บัดนี้ จักวิสัชนาในเรื่องไตรมูล เปนบท ๆ ไป

บทที่ 1 ความรู้

สุวิชาโน ภวํ โหติ

ผู้รู้ดีเปนผู้เจริญ

ตั้งแต่ดึกดำบรรพ์มาแล้ว คนที่มีความคิดความเห็นอันถูกถ้วนทั้งหลาย ได้สันนิถานเข้าใจว่า วิชาคือความรู้ เปนสมบัติหย่างดีสำหรับคนทั่วไป เพราะคนไม่มีวิชาอุปมาเหมือนคนตาบอด ผู้มีวิชาดีกว่าคนตาดีที่ขาดวิชา วิชาเปนเครื่องส่งเสิมสนับสนุนให้เปนผู้สมบูรน์ด้วยความรู้ความสามาถ ให้องอาดแกล้วกล้าในทางที่ดี จึงมีคำอุปมาเพิ่มขึ้นว่า วิชาเหมือนดวงประทีปบ้าง เหมือนดวงอาทิจบ้าง เหมือนกัลยานมิตรหย่างสนิธสนมบ้าง เหมือนมารดาบิดาและพี่เลี้ยงนางนมที่ดีบ้าง เหมือนสัตราวุธสำหรับป้องกันภยันตรายบ้าง เหมือนทรัพย์

อันมีหยู่กับตัวบ้าง ความรอบรู้จึงเปนต้นทางหรือเปนสูนย์กลาง หรือเปนมูลรากแห่งความจเรินรุ่งเรืองของผู้ที่ได้เล่าเรียนอบรมสึกสาไว้แล้วเปนหย่างดี ดังพระบาลีเปนกะทู้ในเบื้องต้นนั้น

วิชฺชา วิเสโส โปสสฺส หีโน โคสโม ภเว

วิชาเปนคุนวิเสสของคน (ทุกคน) คนไร้วิชาก็เสมอกับโค (ทุกตัว)

คำว่าวิชา หมายถึงความรู้อันให้สำเหร็ดประโยชน์ ทั้งทางโลกทั้งทางธัม เพราะฉนั้น วิชาโดยสังเขปจึงแบ่งเปน 2 คือ

1 วิชาทางโลก

2 วิชาทางธัม

1 โลกคือพื้นปถพีกับทั้งประชาชนอันตั้งหลักถานอาสัยหยู่ที่พื้นปถพีนี้ ถ้าไม่ได้อาสัยความรู้คือวิชาเข้าเปนเครื่องประเทืองประกอบเปนเครื่องส่องเปนเครื่องจูงใจ โลกก็จักไม่แปลกไปจากภูมิประเทสที่รกชัดเปนป่าเปนเถื่อน แม้ผู้หยู่อาสัยก็จักแปลกไปจากคนป่าไม่มากนัก ที่ภูมิภาคปถพีมีสิ่งก่อส้าง มีเคหสถานบ้านเรือนอันสง่า มีตลาดโรงร้านพร้อมด้วยสินค้ากับเครื่องอุปโภคบริโภคหลากหลาย มียานพาหนะเดินไปได้ทั้งใกล้ทั้งไกล เช่นรถไฟและรถยนต์ ให้สำเหร็ดผลคือการไปมาที่เรียกว่าคมนาคมจนถึงอากาสยาน ทั้งมีการบำรุงอนามัยและการพยาบาล กับทั้งระเบียบการปกครองท้องที่โดยทั่วถึง และการบำรุงอื่น ๆ เปนอเนก เช่นการกสิกัม พานิชกัมเปนต้น ให้ชุมนุมชนได้รู้ได้เห็นเปนการเบิดหูเบิดตา ได้ความสดวกทั้งการไปมาทั้งการ

แสวงหา ทั้งการสมาคม ทั้งการอบรมเพื่อความจเริญต่อ ๆ ไป ทั้งนี้เปนผลเกิดขึ้นด้วยอะไร มิใช่เพราะวิชาและหรือ วิชาอันอาดอำนวยความสุขความสดวกและความปลอดภัย เพราะให้สำเหร็ดการงานและผลต่างประเภทดังกล่าวมา เปนวิชาทางโลก เหตุฉนั้น โลกียชนคือคนที่ยังหยู่ในโลก ควนเปนผู้เล่าเรียนสึกสาทุกคนทุกชั้นทุกวัย เพราะผู้ที่สามาถปลูกฝังความสุขความจเรินให้เกิดปรากตขึ้นในที่ได ในคนะได ในคนได ก็ล้วนแต่เปนผู้ได้สึกสาเข้าใจมีความรู้สำหรับเกือกูลที่นั้น คนะนั้น คนนั้น มาแล้วไม่มากก็น้อย เช่นผู้สามาถทำป่าให้เปนที่สวน ทำที่ลุ่มให้เปนท้องนา เลียงลูกให้เติบโต สอนสิสให้เขียนอ่านได้ ให้รู้จักประพรึติกายวาจาสมควนแก่เพสภูมิของตน ๆ ก็เพราะผู้นั้นได้เคยเปนคนสึกสามาแล้วตามโอกาสและความสามาถ ฝ่ายการงานที่ละเอียดประนีตยากลำบากไหย่โตกว่านี้ ก็ต้องสำเหร็ดด้วยวิชาที่พอดีกันกับการงานนั้น ๆ วิชาทางโลกจึ่งเปนสำคันสำหรับผู้ยังต้องกินต้องนุ่งห่ม ต้องมีที่หยู่อาสัย ต้องบำบัดโรคภัย กับทั้งต้องป้องกันตัวและครอบครัว ตลอดถึงทรัพย์สมบัติทุกสิ่งสรรพ์

๒ แต่วิชาทางโลกยังไม่อาดป้องกัน และแก้ถ่ายละลายขัดเกลาทุจริตและบาปธัม อันมักเกิดปรากตขึ้นทางไตรทวารของตน ๆ เหตุฉนั้น บางคนได้สึกสาวิชาทางโลกมาแล้วเปนหย่างดี แต่ยังมีทุจริตและความประพรึติอันไม่สมควนแก่ถานะของตนก็เปนได้ จึ่งมีภาสิตกำกับความข้อนี้ไว้ว่า "ความรู้ท่วมหัวเอาตัวไม่รอด" เช่นนี้

เปนอันประกาศว่า ผู้นั้นไม่มีวิชาทางธัมคอยกำกับคุ้มครองตน

การเล่าเรียนศึกสาประเภทได อันเปนเครื่องอบรมชุบย้อมกาย วาจาและใจ ให้มีความประพรึติปราสจากโทส มีเว้นจากเบียดเบียนกันเปนต้น สามาถปลูกฝั่งตัวเมตตากรุนาให้มีเปนพื้นอัธยาสัยของตน เปนคนมีสุจริตความประพรึติดีงามเปนลักสนะเครื่องหมาย เปนผู้หนักแน่นด้วยธัมปติบัติ อาดขจัดทุจริตและบาปธัมไม่ให้เข้าครอบงำแซกสิงใจ มีพื้นอัธยาสัยนิ่มนวนควนแก่การงานอันเปนหน้าที่ ไม่เปนผู้บิดพลิ้วหลบหนีเลี่ยงการงาน เปนผู้แกล้วกล้าอาดหานบากบั่นทำประ-โยชน์แก่ตน แก่ชาติ สาสนา พระมหากสัตร์ กับทั้งอาดรักสาความดีของตนไว้ให้เปนพืชพันธุ์เพื่อความดีต่อ ๆ ไป ดังเกลือรักสาความเค็มของเกลือ และเปนประโยชน์แก่ผู้บริโภคทุกเมื่อก็ดี ดังทองคำย่อมปราสจากมลทินทั้งเปนของมีราคา นิยมเปนเครื่องประดับแม้ของคนชั้นสูงก็ดี วิชาชนิดนี้เปนความรู้ทางธัม เปนเครื่องชักนำผู้ได้สึกสาให้เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่เจือจานสงเคราะห์อนุเคราะห์ แลเห็นสุขทุขของตนของคนทั้งหลาย ให้พยายามขวนขวายปลดเปลื้องความทุขยากลำบากของกันและกัน กล่าวโดยย่นย่อก็คือให้เปนคนมีสัจจะ มีสีล มีธัมเปนต้นว่า สติและปัญญาวิริยะประจำตัวทุกเมื่อไป หากจะมีเรื่องมาล่อใจ หรือคุกคามให้มัวเมาลุ่มหลง ก็เปนผู้ซึ่งตัวมีสติรู้เท่าทัน ไม่ต้องหวั่นไหวหรือร้อนอกร้อนใจไปตามเรื่องนั้น ๆ ที่เปนกดธัมดา รู้จักเอาตัวรอดปลอดภัย และประกอบสันติสุขให้เกิดขึ้นเปนอานิสงส์

ตรงภาสิตว่า "รักสาตัวรอดเปนยอดดี" ดังนี้

อันวิชาทั้ง 2 นั้น จะมีปรากตหยู่ที่คนได คนนั้นต้องเปนผู้ได้เล่าเรียนสึกสา พร้อมด้วยความเอาใจไส่บากบั่น ไคร่ครวนเหตุผลในวิชานั้น ตามชั้น ตามประเภท ให้สมแก่เพสภูมิของตน ๆ เพราะเหตุนี้ ท่านผู้เปนประมุขของชาติ ทั้งฝ่ายอานาจักร ทั้งฝ่ายพุทธจักร จึ่งพยายามจัดการให้ผู้หยู่ในปกครองทั้งหลายได้เล่าเรียนสึกสา เช่น ให้มีโรงเรียนประจำตำบน ประจำอำเพอ ประจำจังหวัด เตรียมอุดมมหาวิทยาลัย เปนสถานสึกสา ฝ่ายคนะสงค์ก็จัดการให้มีโรงเรียนธัมวินัยทั่วไป ตามสำนักนั้น ๆ ตลอดพระราชอานาจักร ทั้งให้มีการสึกสาพระปริยัติธัมตามสำนักทั้งหลายที่สามาถ เปนอันประกาสให้ประชาชนทุกชั้นเห็นว่า วิชานั้น ๆ ล้วนแต่อำนวยประโยชน์ทั้งอดีตที่ล่วงมาแล้ว ทั้งปัจจุบันที่เห็นหยู่ ทั้งอนาคตเปนกาลพายหน้า จะได้พร้อมกันขวนขวายแสวงหาวิชาเปนเครื่องพอกพูนตน ยอมแบ่งส่วนแห่งรายได้ทุกประการ เช่นได้เห็นได้ฟัง ได้ทรัพย์ ให้เปนเครื่องเพิ่มพูนการเล่าเรียนสึกสา ถ้าเปนคนมีบุตรหลานและบริวาร ก็จะได้แนะนำเขาเหล่านั้นให้รีบประกอบการสึกสาแต่เบื่องต้น เพื่อถ่ายความรู้ของครูอาจารย์มาเปนสมบัติของตน ไม่ต้องเปนคนล่วงกาลล่วงสมัย

เหตุว่าตามลำพังตัวทั่วกัน ถ้าจะอาสัยแต่ความรู้ที่มีหยู่ในตัวเท่าที่มีหยู่แล้วหย่างไร ก็คงจะไม่แปลกพิเสสขึ้นไปจากดิรัจฉานมากนัก ที่เปนผู้มีความรู้ความคิดเห็นและความสามาถเท่านี้เพียงนี้ เมื่อได้ไคร่

ควรนสอบสวนโดยถ้วนถี่ ก็ต้องรับรองเปนจิงว่าสำเหร็ดมาจากการเล่าเรียนสึกสา เปนต้นว่าเรียนโดยได้เห็น เรียนโดยได้ฟัง เรียนจากสิ่งอันปรากดหยู่ตามธัมชาติ เช่นจากต้นไม้ จากแผ่นดิน จากโลหะธาตุ จากการงานที่ผู้อื่นทำให้เห็น จากโลกอันเปนโรงเรียนไหย่โตมโหลาร จากมารดาบิดา จากครูอาจารย์ จากสิ่งทั้งหลายที่ห้อมล้อมตนหยู่รอบด้าน ล้วนแต่เปนครูพร่ำสอนตน ไห้เกิดความคิดอ่านรำพึงพินิจพิจารนา จึงเปนผู้ได้ดวงตาคือความรู้ความเข้าไจ จึงรู้จักชื่อสิ่งนั้นพรรนสิ่งนี้ ตลอดถึงเรื่องดีไม่ดีไห้คุนหรือไห้โทสหย่างไร ๆ ยิ่งได้พยายามสึกสาเล่าเรียนตามชั้นตามสมัยตามตำหรับตำราตามระเบียบจากสำนักครูอาจารย์ที่ดี ความรู้ก็ทวียิ่งขึ้นสมแก่ภาวะของมนุสส์ (ซึ่งพิเสสกว่าสัตว์ดิรัจฉาน) และปรากดว่าเปนอารยชน คือคนดีหรือพลเมืองดี เปนผลมีมาเพราะการเล่าเรียนวิชา ตามโอกาสสามาถของตน ๆ

วิชาทั้ง 2 ทางนั้น ยังต้องอาสัยกันและกันเปนไปหย่างพอดี ถ้าขาดไปแต่ทางไดทางหนึ่ง ก็พึงซาบว่า จะจัดว่าเปนสุวิชาคือความรู้หย่างดีแท้ยังไม่ได้ เพราะฉนั้น พระบรมสาสดาของพวกเราทั้งหลายจึงซงรอบรู้ทั้งทางโลกทั้งทางธัม ได้ไนคำสันเสินพระคุนของพระองค์ว่า วิชฺชาจรณสมฺปนฺโน เปนผู้สมบูรน์ด้วยความรู้และความประพรึติดี โลกวิทู เปนผู้รู้แจ่มแจ้งเรื่องโลก พระองค์จึงซงสามาถแสวงหาความบริสุทธิ์ เปนพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ซงประดิสถานพระพุทธ

ศาสนาให้สำเหร็ดเปนคุนเปนประโยชน์ แก่ผู้เคารพสึกสาและปติบัติจนถึงกาลนี้ ด้วยมีพระพุทธโอวาทอันสงเคราะห์ลงเปนพระไตรปิดก คือพระวินัย พระสูตร พระปรมัตถ์ สมควนที่พุทธบริสัทจะพึงสึกสาด้วยการอ่าน การฟั้ง การตริตรองเปนต้น ก็จักเปนคุนคุ้มครองตนในเมื่อปติบัติพอดี ให้เปนผู้มีความสุขสงบเปนอานิสงส์ผล ต้องตามพระพุทธนิพนธ์ว่า สุวิชาโน ภวํ โหติ ผู้รู้ดีเปนผู้จเรินนั้นแล

บทที่ 2 ทรัพย์

อุฏฐาตา วินฺทเต ธนํ

คนขยันย่อมหาทรัพย์ได้

วิชากับทรัพย์ ควนแสวงหาหย่างไหนก่อน หรือว่าวิชากับทรัพย์หย่างไหนเปนสำคันกว่า ทั้ง 2 บทนี้ น่าจะเปนปั๊ญหาที่เคยโต้แย้งกันมาแล้วหลายร้อยชั่วคน อันที่จิงสุภาสิตก็มีหยู่ว่า เมื่อน้อยให้เรียนวิชา ให้หาทรัพย์สินเมื่อเติบไหย่ ถ้าหมายถึงวิชาที่สำเหร็ดเปนสิลปะก็มีสุภาสิตชี้ขาดหยู่ว่า สิปฺปสมํ ธนํ นตฺถิ ทรัพย์ที่จะเสมอกับสิลปะย่อมไม่มี หย่างไรก็ดี ทรัพย์เปนสิ่งสำคันอันจะต้องอาสัยเปนไปโดยแท้ และทุก ๆ คนควนรีบแสวงหาไว้เปนสมบัติของตน ยิ่งเปนคนมีความเข้าใจเรื่องทรัพย์โดยแจ่มแจ้ง ก็จะบันเทาความโต้แย้งแห่งปั๊ญหานั้นให้เปนอันยุติต้องกันได้ เพราะทรัพย์ก็เปนประโยชน์

อันอิงอาศัยกันไปกับวิชา เช่นผู้จะเล่าเรียนศึกษาก็ต้องมีทรัพย์เปนต้นทุน เปนเครื่องอุดหนุนให้การเล่าเรียนสำเหร็ดดังประสงค์ ผู้แสวงหาทรัพย์ก็ต้องมีภูมิรู้สมควนแก่ทรัพย์ที่ตนประสงค์ปราถนาจะได้ ถ้าไร้วิชาการหาทรัพย์ก็พาจะขัดข้อง จึ่งต้องการทรัพย์เปนกำลังทั้งเบื้องต้น ท่ามกลาง และเบื้องปลาย หากจะเข้าใจว่า วิชากับทรัพย์เปนสหายต่อกันเปนนิรันดร์ ก็จักไม่พลาดจากเหตุผล แต่คนจะแสวงหาทรัพย์นั้น ๆ ต้องเปนผู้ขยันไม่ท้อแท้จับจด ตั้งใจบากบั่นให้พอดี ดังบาลีเปนกะทู้ข้างต้นนั้น

ทรัพย์โดยต้นเค้า ท่านกล่าวว่ามี 2 คือ

1 พาหิรทรัพย์ ทรัพย์ภายนอก

2 อัชฌัตติกทรัพย์ ทรัพย์ภายใน

1 พาหิรทรัพย์นั้น ยังจำแนกออกไปเปน 2 คือ สังหาริมทรัพย์ ได้แก่สิ่งของที่พึงน้อมนำให้เคลื่อนจากที่เดิมไปได้ เช่นปสุสัตว์และยานพาหนะ สิ่งของทองเงิน เครื่องอุปโภคบริโภค มีผ้านุ่งห่มเครื่องใช้เปนต้น และอสังหาริมทรัพย์ ได้แก่สิ่งของซึ่งไม่อาจน้อมนำหรือขนไปได้ เช่นที่ดินหรือเลือกสวนไร่นา และสิ่งของอันติดหยู่กับพื้นที่ ในทรัพย์ทั้ง 2 นี้ ยังแบ่งออกไปอีกเปน 2 คือโดยอ้อมเรียกปริยายทรัพย์ อันนับในพวกที่จำเปนต้องใช้สอยอาศัย และไม่สู้จำเปนจะต้องใช้ต้องอาศัย สิ่งใดจะไม่มีไว้ก็ไม่ถึงกับเดือดร้อนเกิดความทุขยากลำบาก เช่นเครื่องประดับกายให้ฉูดฉาดโอ่โถง หรือ

เครื่องแต่งเคหสถานอันเกินต้องการกว่าความจำเปน นี้เปนทรัพย์โดยปริยาย สิ่งไดขาดแคลนเสียไม่ได้ เช่นอาหาร ผ้านุ่งผ้าห่ม ที่หยู่อาสัย และยาสำหรับบำบัดโรค กับทั้งสิ่งที่อำนวยแก่ความเปนหยู่ และสิ่งที่ไห้สำเหร็ดเปนเครื่องป้องกันภยันตราย เพื่อความหยู่เปนผาสุกสบายแก่ตน ทั้งนี้เปนนิปปริยายทรัพย์ เปนสิ่งควนแสวงหาแท้

2 อัชชัตติกทรัพย์ ก็จำแนกออกเปน 2 คือ อังคสมนิธิ ทรัพย์อาดอำนวยผลแก่ตนตลอดชีวิต 1 อนุคามิกนิธิ ทรัพย์อันอาดอำนวยผลสุขพิเสสแก่ตนทั้งในปัจจุบันและเบื้องหน้า 1 ใน 2 หย่างนั้น การเล่าเรียนสึกสาสิลปวิทยาที่ปรากตเปนสมบัติติดตัวหยู่ได้ ไห้เปนผู้มีความรู้ความคิดความสามาถยิ่งกว่าในเมื่อยังมิได้เล่าเรียนสึกสา เปนต้นว่าอ่านได้เขียนได้ มีความรู้ตามตำราตามบทบัญญัติ อาดทำอาดจัดอาดสนทนาพูดจาปราสัยโต้ตอบในกิจการ ที่เปนหย่างต่ำ ๆ หมายตั้งแต่ความรู้จักการงานอันเปนหน้าที่ของตน ๆ แม้ในครอบครัวซึ่งจะต้องจัดต้องทำหย่างไร และรู้จักจัดทำไห้ถูกต้องตามคราวตามสมัย สิลปะบางหย่าง เช่นการช่าง การค้าขาย และหัตถกัมประจำตัว เปนต้นว่าการทำสวนทำนาก็ดี ความรู้จักขนบทำเนียมประเพนี ที่ตนจะต้องเกี่ยวข้องกับประชุมชนในคราวนั้น ๆ รู้จักวางตัวหรือกะทำถูกต้องไม่งุ่มง่ามเร่อร่า ตลอดถึงความรู้พระราชกำหนดกดหมายก็ดี นี้เรียกว่าองคสมนิธิ ได้แก่ทรัพย์อันติดประจำตัวหยู่ในตน เพื่อเปน

คนสามาถตั้งตัวได้เปนหลักถาน ฝ่ายความประพรึติดีที่เรียกว่าบุญกุศล ทุกประการ เช่นทาน คือการบริจาคทรัพย์ของตนให้แก่ผู้อื่น ด้วยเจตนาอนุเคราะห์หรือบูชาคุน และประสงค์อุดหนุนอุปถัมภ์สาธารนสถาน เปนต้นว่าสร้างหรือเกื้อกูลโรงเรียนโรงพยาบาล สร้างถนนสพานที่สัญจรไปมา อุปถัมภ์พระพุทธสาสนา อันเปนที่ปลูกฝังความประพรึติดีประพรึติชอบของคนทั้งหลาย สีล คือความตั้งใจสำรวมระวังสกัดกั้นโทสทุจริตไม่ให้มาปรากตที่ตน ทำคนผู้ได้บำเพ็นรักสาให้มีมรรยาทสงบเสงี่ยมเรียบร้อยเปนเครื่องหมาย ให้เปนผู้ขวนขวายเพื่อประโยชน์แก่กันและกัน ด้วยเมตตากรุนาเปนเบื้องหน้า ภาวนาคือความตั้งใจอบรมจิตให้ตระหนักแน่วแน่ในการเพ่งพินิจ ให้เปนจิตควนแก่การงาน ให้เปนจิตอาดหาญในคุนสมบัติ ให้เปนจิตปราสจากเครื่องร้อยรัดกลุ้มรุมและเส้าหมอง ได้ปัญญาเปนเครื่องส่องให้แลเห็นสภาพอันเปนหยู่แล้วตามจิงตามธัมดา กล่าวโดยชื่อ คือ ทาน สีล ภาวนา นี้ เปนอนุคามิกนิธิ ที่แปลว่าทรัพย์อันติดตามตัวไปได้ เหมือนเงาอันไปตามตัวฉนั้น.

คำว่าทรัพย์ กล่าวโดยใจความก็คือเครื่องประกอบให้สำเหร็ดเปนผล ให้คนได้ไว้ได้ประกอบการใช้สอยเพื่อความสดวกและความผาสุกสำราน เมื่อเข้าใจเรื่องทรัพย์โดยประการโดยประเภทที่จำแนกแล้วโดยย่อหย่างไร ก็จักเห็นว่าทรัพย์เหล่านั้นล้วนแต่ควนพยายามแสวงหา เพราะท่านย่อมว่า

น รูปํ น จ ปญฺญานํ น จ กุลญฺจ สมฺภโว
กาลวิปตฺติสมฺปตฺเต ธนเมว วิเสสกํ

ร่างกายก็ช่วยไม่ได้ ความสง่าผ่าเผยก็ช่วยไม่ได้ สกุลและความพร้อมมูลก็ช่วยไม่ได้ เมื่อถึงคราววิบัติแล้ว ทรัพย์เท่านั้นเปนวิเสสแท้จริง

ธนหีนํ จเช มิตฺตา ปุตฺตทารา สโหทรา
ธนวนฺตา ว โสภนฺติ ธนํ โลเก มหาสขา

คนไร้ทรัพย์เพื่อนก็ทิ้ง ลูกเมียและพี่น้องร่วมท้องก็อาจทิ้งได้ ฝ่ายคนมีทรัพย์ย่อมงดงามแท้ ทรัพย์เปนสหายใหญ่ในโลก

แต่การแสวงหาทรัพย์นั้น ท่านกล่าวว่าต้องอาศัยความขยันเปนมูลปัจจัย ได้แก่ความไม่หยุดนิ่งทอดธุระอ้างเหตุการณ์ ต้องเปนผู้สอดส่องไคร่ครวญพิจารณา ไม่อ้างว่าหนาวนัก ร้อนนัก เวลาเย็นเสียแล้ว ยังเช้าอยู่ หิวนัก ระหายนัก ซึ่งเปนสาเหตุให้หลบเลี่ยงเกียดคร้านทำการงาน ถ้าเกียดคร้านก็ดี ไม่มีความรอบคอบก็ดี เพลิดเพลินมัวเมาเสียก็ดี ไม่เข้าใจเรื่องทรัพย์ทั้งประโยชน์ทั้งประเภทแห่งทรัพย์ก็ดี เปนผู้หนักไปในเรื่องอบายมุขจนติดพันในอบายมุขนั้นๆ ก็ดี ร่างกายมีโรคประจำเสียก็ดี ทั้งนี้เปนทางตัดทอนซึ่งรายได้ทั้งหลาย จึ่งต้องเปนผู้สมบูรณ์ด้วยอุบายแยบคายรักษาตัวให้ปลอดจากภัยนั้นๆ ทุกประการ ทั้งต้องรู้จักค่าคุณของทรัพย์ตามจำนวนตามประเภท อันจะเปนเครื่องเตือนใจให้รีบเร่งแสวงหา หมั่นรำพึงระลึก

ถึงภาสิตบ่อย ๆ ว่า

โภเค สํหรมานสฺส ภมรสฺเสว อิรียโต
โภคา สนฺนิจยํ ยนฺติ วมฺมิโกวูปจียติ

เมื่อจะแสวงหาโภคทรัพย์ ควนเปนผู้ทำตัวเอาหย่างมแลงผึ้ง โภคทรัพย์จึ่งจะถึงความเพิ่มพูน เหมือนจอมปลวกที่ตัวปลวกก่อหยู่ฉนั้น

อปฺปเกนปี เมธาวี ปาภเฏน วิจกฺขโณ
สมุฏฐาเปติ อตฺตานํ อณุํ อคฺคึว สนฺธมํ

ผู้มีปัญญาเฉียบแหลม ย่อมพอกพูนตนขึ้นได้ แม้ด้วยทรัพย์ที่เปนต้นทุนเล็กน้อย เหมือนผู้ก่อไฟนิดเดียว ให้เปนกองไหย่ขึ้นได้ฉนั้น

ภาสิตสองบทนี้ เปนอันสแดงวิธีแสวงหา วิธีรักสา พร้อมด้วยวิธีบริโภคใช้สอยทรัพย์หยู่ในตัว

ทรัพย์เปนมูลแห่งความจเรินทุกสิ่งทุกประการ พึงพิจารนาถึงสิ่งที่ได้เห็นหยู่ทั้งหลาย เช่นสิ่งก่อสร้างและสิ่งสำหรับความสดวกแก่คนอื่น ๆ และแก่ตนตลอดถึงคนที่เปนผู้จเรินขึ้นได้ในปัจจุบัน ก็จะเห็นได้ว่าทั้งสิ้นนั้นล้วนแต่ต้องอาสัยทรัพย์เปนกำลังหย่างยิ่งไหย่ หากขาดทรัพย์หย่างเดียวแล้ว แม้จะมีความคิดเปนหย่างดี ก็ยากที่จะจะให้กิจการสำเหร็ดลุล่วงไปได้ ผู้ไร้ทรัพย์จึ่งต้องเปนคนจนใจ เข้าในภาสิตบทหนึ่งว่า "น้อยทรัพย์อับปัญญา" จึ่งควนเปนผู้ขยันหมั่นมากบั่นแสวงหาทรัพย์ ทั้งที่เปนพายนอกทั้งที่เปนพายใน อันเปน

เครื่องบำบัดความขัดสนจนใจของตน ๆ ตามพระพุทธนิพนธ์เปนกะทู้นั้นแล.

บทที่ 3 ตั้งตนไว้ชอบ

อตฺตสมฺมาปณิธิ จ เอตมฺมงฺคลมุตฺตมํ

การตั้งตนไว้ชอบ ข้อนี้เปนมงคลหย่างสูงสุด.

เมื่อเราได้สิ่งใดมาเปนสิทธิของตน เราต้องเก็บหอมจัดตั้งวางสิ่งนั้นไว้ในที่อันควน หย่างไหนควนเก็บไว้ที่ไหนตรงไหน ก็ต้องเก็บไว้ที่นั้นตรงนั้นจึงจะดี นี้เปนฉันใด ตัวตนที่เราได้มามีชื่อและรูปร่างเปนหยู่หย่างนี้ ก็ควนมีการวางตนไว้ให้พอดีฉันนั้น การวางตัวไว้ให้ดีนี้ เรียกว่าอัตตสัมมาปนิธิ เปนมูลเหตุที่จะให้มีความสุขความจเรินยิ่ง ๆ ขึ้นไป ถ้าหากเปนคนตั้งตนไว้ไม่เหมาะไม่พอดี ก็มีอุปมาเหมือนสิ่งของที่เราได้มาแล้วปล่อยปละละทิ้งเสียเกลื่อนกลาด ไม่เก็บหอมปกปักรักสาไว้ ก็เปนทางมาแห่งอันตรายรอบด้าน ในเมื่อจะต้องการใช้สอยอาสัยก็ไม่เปนไปได้ตามประสงค์ การตั้งตนไว้ไม่ชอบไม่พอดี คงจักมีโทสยิ่งเสียกว่านั้น เหตุดังนั้น ทุก ๆ คนผู้รักตนควนเปนคนมีอัตตสัมมาปนิธิ คือพึงมีความตั้งใจที่จะพยายามน้อมตนไว้ในถานะเปน ๔ ดังนี้

1. ตั้งตนไว้ชอบกับเพสของตน

2 ตั้งตนไว้ชอบกับวัยของตน

3 ตั้งตนไว้ชอบกับหน้าที่ของตน

4 ตั้งตนไว้ชอบกับคุณธัมความดี

1 เรามีเพสอันธัมดาแต่งมาปรากฏเปนสตรีหรือบุรุส ก็ทำความรู้สึกตัวในเพสที่เปนหยู่นั้น แล้วบากบั่นฝึกตัวให้สมเปนสตรีที่ดีหรือเปนบุรุสที่ดี หย่างไรจะเรียกได้ว่าเปนคนดีสมยุคสมสมัย ก็ตั้งใจอบรมตนให้เปนคนดีสมแก่เพสของตนโดยนัยนั้น พยายามเกียดกันความชั่วความเสียหายหย่าให้มีขึ้นแก่ตน อันเนื่องด้วยเพสที่เปนผู้หยิงหรือเปนผู้ชาย ฯลฯ

2 ทั้งต้องขวนขวายเพิ่มพูนความดีให้มีขึ้นตามวัย บัดนี้เรามีอายุล่วงมาหรือตั้งหยู่ในวัยไหน ก็ตั้งใจทำความรู้สึกตัวในวัยของตน เมื่อเปนคนชั้นปถมวัย ควนรีบเร่งเล่าเรียนสิกสาสิลปวิทยา และอบรมตนให้เปนคนเชื่อฟังคำบังคับบัญชาของท่านผู้ไหย่ มีอัธยาสัยอ่อนน้อมและมีความคิดอ่านอันรอบคอบ รู้จักประกอบตนให้เปนที่น่ากรุนาของท่านผู้ไหย่ เมื่อจเรินขึ้นถึงชั้นมัชชิมวัย ยังต้องเพิ่มอัธยาสัยคิดตั้งตัวเปนหลักถาน รู้จักกิจการในเชิงจะเอาตัวรอดปลอดภัยหย่างรอบข้าง คิดหาทางเปนที่มั่นแห่งชีวิตของตน ไม่ยอมตัวเปนคนดังสวะในกะแสน้ำ อันสุดแล้วแต่น้ำจะพัดไปทิสไหน ต้องมีพวกพ้อง มีทรัพย์ มีชื่อเสียงข้างดีเปนเครื่องประดับตน ทำตัวให้เปนคนที่ผู้อื่นน่าคบหา อาดเปนที่พึ่งพาอาสัยของผู้อื่นได้บ้าง คิด

เอาหย่างต้นไม้ที่สมบูรน์ด้วยสาขาและดอกผล ต้องเปนคนมีสัตย์มีความอบรมตน เปนคนรู้จักอดทน และเปนผู้เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่โอบอ้อมอารี ต้องเปนคนดีกว่าในเวลาเปนเด็กเปนข้อมุ่งหมาย เมื่อหยู่ไปได้ถึงปัจฉิมวัย ชื่อว่าต้องเปนผู้หลักผู้ไหย่หย่างเต็มที่ จึ่งต้องมีความรู้สึกจงดีสำหรับคนแก่ ทั้งชื่อว่าตกหยู่ในกะแสแห่งทำมดาทุกสถาน ควนเปนผู้รีบจัดการงานอันเนื่องด้วยชีวิตของตนหย่าให้อากูล ต้องเพิ่มพูนจรรยาสำหรับผู้ไหย่ ปลูกอัธยาสัยให้เปนที่น่านับถือของผู้อื่น ไม่เปนคนคิดฝืนทำมดา หมั่นน้อมใจให้ส่องดูกิริยาและหน้าตาของตน ให้ได้ความรับรองว่าตนมีความประพรึติสมกับวัย ทั้งควนรีบทำอะไร ๆ ไว้ให้พอเปนเครื่องหมายแห่งชีวิตของตนในทางที่ดี ไม่ให้เสียทีที่ได้มาอาสัยโลกนี้หยู่ช้านาน พอจะได้เปนพยานว่าไม่เปนคนรกโลก จะไม่ต้องเปนผู้เส้าโสก เมื่อต้องละโลกนี้ไป

3 ทุก ๆ คนคงมีหน้าที่เปนผู้น้อย หรือมีหน้าที่เปนผู้ไหย่ และอาดมีหน้าที่ทั้งสองนั้นกลับไปกลับมา บางเวลาต้องเปนผู้น้อย บางคราวต้องเปนผู้ไหย่ ไม่ค่อยแปลกอะไรกับตัวลครในโรงหนึ่ง ซึ่งต้องมีการฝึกซ้อมตามกะบวนแห่งเรื่อง เบื้องว่าตนต้องมีหน้าที่เปนผู้น้อย ก็ต้องตั้งใจคอยฟังบัญชาของผู้ไหย่ เปนผู้เอาใจใส่สอดส่องในหน้าที่ มีความรอบคอบรอบรู้ในเชิงการ หมั่นเข้าไกล้ผู้ไหย่และร้องเรียนไต่ถามท่านในกาลอันควน ไม่ทำตนให้เปนเครื่องรบกวน

และเสียความไว้ใจของผู้ใหย่ ต้องบำเพ็นตนให้เปนที่ไว้เนื้อเชื่อใจของท่านจงดี มีสัจสุจริตจงรักภักดี ให้การงานในหน้าที่เรียบร้อยไม่อากูล พยายามอุดหนุนการงานให้วัธนา เบื้องว่าตนมีหน้าที่เปนผู้ใหย่ ต้องอบรมใจให้มีพรหมวิหาร รู้จักแผ่เมตตา กรุนา มุทิตาและอุเบกขาในเวลาอันควร อย่าให้อคติ 4 เข้ามายียวนครอบงำใจ มีพริบไหวทันคนทันการน์ รู้จักบริหารชุบเลี้ยงเขาให้พอดี มีการยกย่องและปราบปรามตามรูปเรื่อง ไม่จู้จี้ซ้ำเรื่องและขี้บ่น มีอดทน มีสัจจะเปนเครื่องประดับ รู้จักระงับใจและแช่มชื่นเบิกบาน มีวาจาอ่อนหวานโอบอ้อมเอาใจเขา ไม่เปนผู้หูเบาใจเบาง่าย ๆ ให้ผู้น้อยหวังพึ่งได้ในคราวจำเปน เปนผู้สามาถบันเทาแก้ไขข้อติดขัด ให้ผู้น้อยไม่ต้องอึดอัดเพราะตนเปนผู้ใหย่ ทำตนเปนหย่างอาจารย์และมารดาบิดาที่ดีฉนั้น

4 อันการตั้งตนไว้ชอบที่เปนหย่างดี ต้องมีธัมปติบัติเปนข้อประสงค์ กล่าวโดยตรงก็คือ ควนอบรมสุจริตให้บริบูรน์ครบไตรทวาร สุจริตนั้น ได้แก่ความประพรึติที่ดี ที่เปนไปทางกายวาจาและใจ หย่างไหนประพรึติได้เปนหย่างดี หย่างไหนยังเปนทุจริตไม่ดี ก็มีเจตนาที่จะเลิกละทุจริตข้อนั้นรักสาสุจริตนั้นไว้ รู้จักผ่อนผันแก้ถ่ายให้สุจริตทั้ง 3 ครบครัน กายประพรึติดี แต่วาจาและใจยังไม่ดี หรือกายวาจาประพรึติดี แต่ใจยังไม่ดี ดังนี้ก็ยังควนแก้ไข พยายามสำรวมอดกลั้นอดใจให้สุจริตเปนไปสเมอกัน ดังนั้นก็เปนความตั้งตน

ไว้ชอบด้วยคุณความดี ,ยังต้องมีการฝึกฝนลำเหนียกสึกสา ให้สมาธิและปัญญาเกิดขึ้นเปนกำลังใจ จะได้เปนผู้มีความสงบพายใน รู้เห็นความจิงได้แจ้งชัด เปนเครื่องขจัดนิวรณ์และอาสวะให้ออกไปจากใจ จะได้เปนผู้มีตนเปนที่พึ่ง คือธัมมะเปนไหย่ เปนธัมสรนะ เปนธัมมาธิปไตย เมื่อกล่าวตามนัยแห่งอัตตสัมมาปนิธิ ที่เคยบรรยาย ท่านมุ่งหมายให้เปนคนรู้สึกตน เปนชนิดอัตตัญญู ถ้าเปนผู้ยังไม่มีสัทธา สีล จาคะ และปัญญา ก็ให้พยายามปลูกฝังคุณสมบัติทั้ง 4 นั้นขึ้นในตน ข้อไหนมีหยู่ ก็ให้รู้สึกและพิจารนาเห็นว่ามี ข้อไหนยังไม่มี ก็ให้ตั้งไจแสวงหาอุบายอบรมให้มีขึ้นจงได้ กับทั้งต้องรู้เห็นผลานิสงส์แห่งคุนธัมเหล่านั้น เมื่อบำเพ็นได้น้อยก็ได้ผลน้อย เมื่อบำเพ็นได้มากก็ได้ผลมาก เมื่อยังได้บ้างเสียบ้าง ผลก็ต้องเปนเช่นนั้น ถ้าได้บำเพ็นให้เกิดทั่วขึ้นพร้อมเพรียงกัน ก็จักเปนผู้มีที่มั่นในเชิงปติบัติ ย่อมคลาดแคลวห่างไกลจากอุปสัคข้อติดขัด และความอึดอัดไจความเส้าหมองไจ มีความสวัสดีปลอดโปร่งไจในกาลเปนนิรันดร์ เหตุดังนั้น อัตตสัมมาปนิธิ จึ่งเปนมงคลหย่างยอดเยี่ยมโดยแท้แล.

ไตรสัมพันธ์

ของ

พระธัมวโรดม (อุตฺตโม) วัดราชาธิวาส

บท 1 ชีวิต

ชีวิตท่านว่าคล้าย ดวงไฟ
ติดหยู่เพราะอาลัย เครื่องพร้อม
เช่นเชื้อที่เปนไป เพื่อติด ไฟนา
ยังอีกเครื่องห้อมล้อม เพื่อได้เปนดวง.

หากเชื้อที่พรั่งพร้อม เสื่อมสลาย
มีพิบัติเปนอันตราย เริดร้าง
ดวงประทีปจักหรี่หาย หรือดับ
ชีพก็เปนเช่นอ้าง เหตุนั้นควนถวิล.

ชีพนี้เปนหยู่ได้ เพียงไร
ควนซาบว่าเหมือนไฟ ฉะนั้น
ต้องปรุง, เพิ่ม, แก้ไข คอยพิทักส์
เพียงแต่ลมอัดอั้น แทบสิ้นชีวี.

อันตรายพายนอกทั้ง พายใน
กัมเก่าและกัมใหม่ อีกทั้ง
โรคกายและโรคใจ อเนกเรื่อง
ล้วนแต่เปนที่ตั้ง แห่งห้วงมัจจุมาร.

ดวงไฟปรากฏแล้ว ส่งผล
สองหย่างให้แก่คน เกี่ยวข้อง
คุน, โทส, กับกังวน ภาระ
ปวงชีพก็จักต้อง เช่นนั้นตลอดไป.
ชีพนั้นท่านวิภาคไว้ เปนสอง
รูปหนึ่งนามหนึ่งครอง คู่ส้าง
เนื่องกันหย่างปรองดอง ตลอดภพ ชาติเอย
หย่างหนึ่งต้องเริดร้าง อีกข้างสลายตาม.
ชีพรูปต้องพรั่งพร้อม ธาตุสี่
ชีพอะรูปก็ต้องมี เหตุเกื้อ
เช่นผัสสะและอินทรีย์ ทั้งหก
ตามชนิดที่เปนเชื้อ ชื่ออ้างทางธัม.
ชีพจเรินเพราะเหตุเกื้อ อนุกูล
ความพิทักส์ก็สมบูรน์ พรั่งพร้อม
เปนลาภนำพอกพูน เพิ่มสุข
เปนทรัพย์ควนคิดน้อม จ่ายใช้ประโยชน์สาม.
ชีพยืนแต่ไป่ส้าง คุนธัม
มัวแต่ก่อเวรกัม ชั่วร้าย
ร้อนรุ่มหยู่เช้าค่ำ เปนเช่น เพลิงนา
ปจุบันภพก็หมกไหม้ โลกหน้าเปนไฉน.

ชีพน้อยแต่รีบสร้าง คุณธัม
เพียรขจัดอกุสลกัม ออกได้
ทำสิ่งเปนเครื่องสำ- แดงเกียรติ คุณนา
เช่นปราชญ์ก่อสร้างไว้ ชีพนี้มีแก่น.
แก่นชีพมีค่าล้ำ กรีสนา
เลิสกว่าแก่นพรึกสา ทั่วถ้วน
มีชีพเร่งแสวงหา รีบเพาะ แก่นเทอญ
แก่นชีพคือธัมล้วน สงบ, รู้, ผลเย็น.

บท 2 ความสุข

มีชีพมีสุขพร้อม คู่กัน
จึ่งจักเห็นชีพนั้น แจ่มจ้า
จึ่งควนคิดเลือกสรร ชนิดสุข
เพื่อซาบแล้วค้นคว้า สุขนั้นสู่ตน.
สุขสุขมีมากล้น หลากหลาย
เกิดจากเหตุท่านบรรยาย กล่าวอ้าง
ตามข้อท่านอภิปราย ควนประกอบ
เพื่อช่วยแก้อ้างว้าง ส่งให้เกสมสรี,
สุขสืดขจัดโทสแคล้ว เวรภัย
ทำพูดก็เปนไป เรียบร้อย

ปรุงจิตคิดแต่ใน องค์มัค แปดนา
สืดหยู่ย่อมแช่มช้อย แก่แล้วยังงาม.
สุขทรัพย์พ่ายนอกนั้น บริบูรณ์
เครื่องหยู่ย่อมจำรูน สอาดส้อ้าน
ทรัพย์ไนช่วยเพิ่มพูน ความประพรึติ ชอบนา
สองหย่างย่อมบั้ดกว้าน เรื่องร้อนจนไจ.
สุขหมู่ที่พรั่งพร้อม สามัคคี
ไห้กิจสำเหร็ดดี เรียบร้อย
การงานเปนหน้าที่ แม้มาก ยากเอย
ซึ่งยากที่คนน้อย จักไห้สมประสงค์.
สุขมิตรเพราะมิตรพร้อง ข้อขาน
แถลงเรื่องชวนเบิกบาน แช่มช้อย
ปลอบโยนปลดรำคาน คลายทุข
ร่วมคิดแม้กิจน้อย ช่วยไห้หายฉงน.
มิตรดีมีแต่เออ อารี
ปลอบมิตรไห้ปรีดี ปราสเส้า
เสิมสุขยิ่งทบทวี ความสุข
แก้อุปสัคทุกค่ำเช้า ส่งไห้ถึงกเสม.
ยามทุขคอยคิดแก้ ป้องกัน
ยามสุขยิ่งเสกสรร ยั่วเย้า

เพิ่มสุขทุกคืนวัน แก่มิตร
ยามยากคอยโน้มเน้า เพื่อพ้นหม่นหมอง.
มิตรดีย่อมซาบสึ้น กายใจ มิตรนา
มิตรคิดสิ่งใดใด อาดชี้
ช่วยเสิมช่วยแก้ไข ประคองมิตร
สองชีพของมิตรนี้ หนึ่งเนื้อเดียวกัน[1].
เมื่อมิตรเพิ่มสุขให้ กเสมสานต์
ชีวิตก็เบิกบาน ชดช้อย
บุปผชาติจักเปรียบปาน ชีพเช่น นี้หรือ
คุนมิตรมากบ่น้อย ส่งข้ามโลกสาม.
ความสุขท่านกล่าวย้ำ สองหย่าง
สุขหนึ่งเกิดแต่ทาง ประจวบข้อง
อารมณ์ที่เปนยาง ยึดเหนี่ยว
เรียกว่าสามิส, ต้อง ทุขซ้ำร่ำไป.
สุขหนึ่งมีชื่ออ้าง นิรามิส
เกิดแต่การทำจิต ปราสข้อง
สงบจิตเพ่งเพียรพินิจ กายจิต นี้นา
ประคองจิตไว้ถูกต้อง สุขนั้นสุขจิง.

1, เอกีภาพ

สามิสเปนเหยื่อไกล้ เวรภัย
นิรามิสเปนเหตุไกล เรื่องนั้น
สองหย่างน่าสนใจ รู้ตระหนัก
เพื่อส่งชีพขึ้นชั้น สุขแท้ปราชญ์ประสงค์.

บท ๓ ความจเริน

ชีพสุขควนคิดค้น ความจเริน
เพื่อชีพได้ดำเนิน สู่ห้อง
แห่งสุขที่สันเสิน ปวงปราชญ์
เบื้องแรกควนเห็นต้อง ชิดเชื้อมิตรดี.

แต่นั้นควนปลูกสร้าง ความเพียร
หมั่นสึกสาเล่าเรียน รอบรู้
รู้ชอบหย่าพาเหียร รู้มาก
รู้เท่าพอให้ผู้ ตรวดแล้วสาธุการ.

การงานทุกชนิดต้อง สนใจ
เมื่อพบเห็นสิ่งใด ตรึกไว้
ฝึกจิตเปนผู้ใหญ่ แต่ถ่อม ตนเทอญ
หย่าอวดหย่ารีบได้ ทิ้งพลั้งพลาดการ.

พึ่งตนหย่าพึ่งผู้ เบาความ คิดเอย
พึ่งท่านให้ถูกยาม ท่านใช้

เตรียมพร้อมเพื่อทำตาม ประสงค์ท่าน
ให้ท่านมีแต่ได้ ปลาบปลื้มเพราะตน.
ผู้ใดผู้หนึ่งได้ คบหา
จงพินิจทีวาจา ซาบไว้
คำพูดส่อกิริยา ตื้นลึก
ดีชั่วอาดซาบได้ ตลอดพื้นของเขา.
มีทรัพย์รู้จักใช้ พอควร
เก็บทรัพย์ใช้ถูกกะบวน เรื่องใช้
ใช้ทรัพย์เพื่อประมวน ผลมั่น คงนา
ใช้ทรัพย์หย่ายอมให้ จ่ายแล้วสูญผล.
มีเกียรติหมั่นถอบแก้ ความเมา
รู้สึกถึงอกเขา ทั่วหน้า
รีบเลิกเรื่องหูเบา ให้ขาด
รักเกียรติควนเพียรกล้า รอบรู้เชิงการ.
ทรัพย์ยศเปนเครื่องย้อม ให้เมา
รู้จักแล้วหย่าเขลา เพิกร้าง
อาศัยเพื่อถือเอา คุนประโยชน์
อื่นอื่นก็เช่นอ้าง เร่งรู้เหตุผล.
จเรินกายหมายร่างนี้ เติบใหญ่
อายุก็ล่วงไป ค่ำเช้า

แก่กายไป่แก่ใจ น่าเกลียด
นุ่งห่มยังต้องเข้า ระเบียบแล้วดูงาม.
กายจเรินอายุถ้า ประถมวัย
ควนเพิ่มธัมผู้ไหย่ ร่วมไว้
จเรินพร้อมทั่วกายใจ จึ่งชอบ
สามาถก็ควนได้ ประดับด้วยสมภูมิ.
จเรินทรัพย์เพราะทรัพย์นั้น เปนประโยชน์
เปนทรัพย์มีสันโดส เครื่องเลี้ยง
ถ้าเปนทรัพย์มีโทส เพราะจ่าย
กองทรัพย์อาดหมดเกลี้ยง วิบากนั้นถึงตน.
จเรินพวกเพราะพวกพ้อง ต้นหลาม
คือดอกแต่ควนตาม รอบรู้
คบค้าหย่าหยาบหยาม ใจง่าย
หย่าแตกหย่าเปนผู้ มติตนกว่าเขา.
จเรินยสให้พร้อมพรั่ง ทั้งสอง
ยสนอกช่วยชี้ช่อง ประโยชน์ให้
ยสในช่วยประคอง ปรุงระเบียบ
ทั้งพิทักส์ยสนอกไว้ เพื่อให้วัธนา.
จเรินธัมธัมย่อมคุ้ม ครองตน
ธัมแหละที่ส่งผล สุขแท้

แต่ต้องกอบแยบยนต์ ปฏิบัติ
เพียรเพิ่มและเพียรแก้ เพื่อได้ยอดธัม.
ชีวิต, ความสุข, ทั้ง ความจเริน
สามหย่างหากขาดเกิน หยู่บ้าง
ซาบไว้เพื่อดำเนิน ไปพบ
ก็จักมีที่อ้าง เพิ่มรู้สู่ตน.
สามหย่างนี้น่าต้อง อิงกัน
จึ่งชื่อไตรสัมพันธ์ ไช่แกล้ง
ประพันธ์เพื่อหมายวัน สกใหม่
สองสี่แปดสี่แจ้ง แต่ผู้ควนสนอง.

ชาติ, สาสนา, พระมหากสัตร, รัถธัมนูญ.

ชาติไทยเราเช่นพื้น เคหา
พุทธสาสน์เหมือนหลังคา ช่วยกั้น
มึกสัตรเช่นดังฝา หน้าต่าง ประตูเอย
ที่สี่รัถธัมนูญนั้น เปรียบได้ดังเสา.
เรือนเราเรารักแล้ว ฉันใด
สี่หลักควนชอบใจ กว่านั้น
ควนนิยมยิ่งขึ้นไป กว่าชีพ
เพราะสี่หลักช่วยกั้น ช่วยป้องช่วยจุน.

เรือนกายกายย่อมได้ อาสัย
เรือนจิตความเย็นใจ เกิดเกื้อ
ยิ่งมีสี่หลักชัย พร้อมพรั่ง
ต่างช่วยชูชาติเชื้อ กึกก้องยืนยง.

1 มีนาคม 2482

จงฝนทั่งให้เปนเข็ม แต่หย่าหามเข็ม
หย่าไสช้างให้เข้ารูเข็ม

เปนคนควนรีบสร้าง ความเพียร
มีสติเปนบังเหียน เหนี่ยวรั้ง
ประกอบกิจหย่างแนบเนียน รอบคอบ
เพียรมุ่งก้าวหน้าตั้ง จิตให้เส็ดการ.

เพียรหย่างฝนทั่งให้ เปนเข็ม
บากบั่นไปให้เต็ม กิจนั้น
หย่าได้แต่และเล็ม จับจด
ฝนทั่งจงสกัดกั้น หย่าให้เข็มเสีย.

ได้เข็มแต่หย่าได้ หาบหาม เข็มนา
อีกหย่างท่านห้ามปราม หย่าได้
ไสช้างลอดไปตาม รูแห่ง เข็มเฮย
เพียรเกิดจงเพียรไว้ แต่ให้เพียรดี.

สุภาสิตที่กล่าวนี้ ท่านหมาย
ให้บากบั่นด้วยอุบาย ชอบแท้
เพียรนั้นจักเปนสาย สันติสุข
เพียรผิดแล้วคิดแก้ โทสนั้นคงมี.

21 พรึสภาคม 82

อ่อนโยนและอ่อนแอ

อ่อนโยนเปนเสน่ห์ให้ สนิธสนม
ชักช่วยให้เกลียวกลม กล่อมไกล้
ชิดชอบเชื่อมสมาคม กู้เกียรติ– คุนนา
ไม้อ่อนท่านว่าไว้ ดัดได้ดั่งประสงค์.
ดัดอื่นไหนจักสู้ ดัดตน
ฝึกอื่นหย่าลืมฝน จิตไว้
อันจิตที่กล้าทน รู้เท่า
ซึ่งทุขสมุทัยได้ ดับร้อนได้จิง.
อ่อนแอมีแต่ให้ ท้อถอย
อึดอัดเกิดเข้าพลอย แซกซ้ำ
ลังเลเลื่อนไหลลอย จับจด
ดังสวะลอยตามน้ำ เสื่อมสิ้นมงคล.

อ่อนนี้เปนเรื่องให้ ก่อทุข
แรกแรกเริ่มมีสนุก หยู่บ้าง
ไม่ช้าเสื่อมผาสุก กลับทุข ทวีนา
มืดหย่างบอดคล่ำช้าง ปากโอ้อวดดี.

5 มีนาคม 82

พระเดชพระคุน

ทำการเส็ดเรียบร้อย ทุกหน
ย่อมเพิ่มพูนอิทธิพล มากเข้า
เปนเหตุกล่อมไจคน ให้อ่อน น้อมนา
เปนเดชเครื่องเร่งเร้า จิตให้เกรงขาม.

การงานเลอะคั่งค้าง อากูล
หวังเดชให้ไพบูล ไม่ได้
เดชเดิมย่อมเสื่อมสูญ อัปยส
อำนาดท่านให้ไว้ ยิ่งต้องแหลกเหลว.

พระคุนอาดเกิดได้ หลายทาง
แต่คู่ของเดชต่าง หยู่บ้าง
ยุติธัมกับเปนกลาง คุนคู่ เดชนา
คุนอื่นก็เร่งส้าง เพิ่มไว้ตามคราว.

มีเดชแต่ขาดข้อ อุเบกขา
ทั้งยุติธัมก็ไม่สา– มาถล้าง
หูเบาเที่ยวแส่หา เรื่องเล็ก น้อยเฮย
คุนเดชย่อมโรยร้าง แก่ผู้ดวงธัม.

6 มีนาคม 82

โง่ก็ไห้โง่หย่างน่ากรุนา
ฉลาดก็ไห้ฉลาดหย่างน่าบูชา

โง่เขลาเปนเหตุไห้ มืดไจ
มีแก่เราครั้งได เร่งรู้
เหมือนมืดไม่มีไฟ ควนคิด
ไห้สว่างสมเปนผู้ เจ็บแล้วเยียวยา.

คราวโง่หย่าอวดอ้าง จองหอง
ยอมโง่ตามท่านอง ไม่รู้
เร่งเรียนเร่งตริตรอง น้อมนอบ ท่านนา
ไห้ท่านช่วยเปนผู้ โอบเอื้อการุน.

ความฉลาดเปนทรัพย์ไห้ ปลื้มไจ
มีแก่เราครั้งได เร่งรู้
รีบไช้คิดอาสัย ทำประโยชน์
หย่าฉลาดแต่เปนผู้ ฉลาดแล้วล่มจม.

คนฉลาดควนโอบอ้อม อารี
พูนเพิ่มแต่ความดี รอบข้าง
เว้นทนงเลิกเรื่องมี โทสทุข
ส้างประโยชน์ให้เขาอ้าง ระลึกแล้วนับถือ.

8 มีนาคม 82

จงก้าวหน้า แต่หย่าก้าวร้าว

กิจน้อยไหย่เส็ดสิ้น เนื่องเนื่อง
ไม่คั่งค้างฝืดเคือง ชักช้า
ความดียิ่งรุ่งเรือง จเรินคู่ กันเอย
เรียกว่าการก้าวหน้า แต่ล้วนสวัสดี.

การงานซงหยู่ทั้ง ถอยหลัง
ทุกหย่างมีแต่หวัง ล่วงหน้า
ทุกทางขาดกำลัง ขาดมัค ชอบนา
เรียกว่ามีแต่ล้า ลุไก้ล่มจม.

ก้าวร้าวเปนเรื่องร้าย รุกราน
ทำกิจมักก่อการ รุ่มร้อน
ส้างเรื่องก่อรำคาน หยุกหยิก
เก็บเรื่องเขาขอดข้อน ใส่ร้ายแก่เขา.

คนอื่นแทบทั่วถ้วน โลกา
ล้วนแต่ถูกนินทา กล่าวร้าย
ประโยชน์ตนไม่นำพา พูนเพิ่ม
ประโยชน์อื่นก็ไม่ได้ เชิดชื่นหลักฐาน

12 มีนาคม 82

เมตตาประทีป

มารดาบิดาทั้งสอง ลูก ๆ ควนตรอง
ให้เห็นพระคุณครบครัน
แล้วประมวนพระคุณนั้น ๆ ย่อลงให้สั้น
ในข้อเมตตากรุนา
ให้เห็นว่าท่านให้มา แก่ตนแต่ครา
ปติสนธิเปนเดิม
ต่อนั้นท่านคอยเพิ่มเติม ค้นคิดส่งเสิม
ด้วยกายวาจาและใจ
ให้ลูกแต่เล็กจนใหย่ ทั้งหยู่ใกล้ไกล
ได้รับเมตตากรุนา
ส่งกะแสเมตตาไปหา ลูกทุกเวลา
ยิ่งกว่าแม่ไก่ลูกไก่

ลูก ๆ ควนจำไส่ไจ　　น้อมไจเห็นไจ
ของแม่ของพ่อของตน
ไห้เห็นว่าเราทุกคน　　เปนร่างเปนตน
ขึ้นได้เพราะตัวเมตตา
แต่นั้นจงพิจารลึกสา　　อบรมเมตตา
ไห้เปนเครื่องย้อมน้ำไจ
ไห้เมตตาประจำพายไน　มีอัธยาสัย
จิตไจเปี่ยมด้วยเมตตา
คำพูดคิดการทุกครา　　ไห้มีเมตตา
เจือจุนชักจูงอุปถัมภ์
ไห้เมตตาเปนเครื่องน้อมนำ　ไนการกะทำ
ด้วยกายวาจาและไจ
เหมือนปราชญ์รู้จักไช้ไฟ　　ทำการน้อยไหย่
สำเหร็ดเห็นหยู่หลากหลาย
ไฟฟ้าคนรู้จักไช้　　ได้ประโยชน์มากมาย
เห็นได้หยู่แล้วฉันได
เมตตาเปนคุนยิ่งไหย่　　เปนมัคพายไน
เปนทางไปพ้นโลกสาม
แม้บำเพ็นได้ชั้นกาม—　โลกหนึ่งไนสาม
ก็ยังได้ความเย็นไจ

ตามสำรานี้ยชัมท่านไข แถลงแจ้งไว้ใน
หมวดหกแห่งอังคุตร
บำเพ็ญตามคำสั่งสอน ให้เมตตาก่อน
จึงทำจึงพูดจึงคิด
เช่นนี้ชื่อว่าเปนมิตร กับผู้ร่วมกิจ
ตั้งแต่มารดาบิดา
ซึ่งเลี้ยงอุปถัมภ์เรามา ให้มีหูตา
เติบโตรู้จักชั่วดี
เมื่อเราจเริญสุขทบทวี ท่านยิ่งยินดี
เอิบอิ่มชื่นอกชื่นใจ
ท่านเมตตาเราฉันใด เราควรฝึกใฝ่
ให้มีเมตตาฉันนั้น
ทั้งรักสำไว้ให้มั่น บำรุงให้ทัน
เพื่อใช้ทำประโยชน์ทุกสถาน
ฉะนี้ชื่อว่าปติการ สนองคุณของท่าน
ตรงตามบันดิตวิสัย
ถ้าสามาถยิ่งขึ้นไป จงตั้งตนใน
ถานะบุตรห้าประการ

ตามพุทธภาสิตบันหาร พร้อมด้วยวิจาร
สิงคาลกสูตรนั้นเทอญ.

18 มีนาคม 82

เขมี อเวรี อภโย ปณฺฑิโตติ ปวุจฺจติ.

มีกเสมไม่ติดข้อง ทั้งไม่ต้องอึดอัดใจ
ปลอดโปร่งจิตผ่องใส ครองชีพไปด้วยตริตรอง
เปนหยู่หย่างพอดี แต่ไม่มีเครื่องเส้าหมอง
เวรกัมไม่ตามจอง เพราะเว้นกองกัมอกุสล
สรรพภัยที่น่ากลัว ไม่ปล่อยตัวให้ระคน
ภัยพาลไม่ประจน ให้ล้มบ่นเพราะไม่ผิด
บำเพ็นได้ดังนี้ มีสวัสดีเปนบันดิต
ตรงตามพุทธภาสิต ควนจำคิดปติบัติตาม.

21 พรึสภาคม 2483

มัชชิมาปติปทา

อันผู้ยอมตนปติบัติ ควนรู้แจ้งชัด
ซึ่งข้อปติบัติสายกลาง
คือมัชชิมาเปนทาง จูงใจออกห่าง
จากความอ่อนแอแห่งใจ

และจากแข็งตึงเกินไป จงรู้เล่ห์นัย
แห่งใจที่อ่อนหรือแข็ง

ใจอ่อนมักล่อลำแดง อ้างเลสแอบแถลง
ให้ตามใจตัวทั่วไป

เช่นอ้างถึงความไม่ไหว เคยเปนหย่างใด
ก็คงหย่างนั้นนิรันดร์

ตึงแข็งมักชักหุนหัน รีบร้อนผลุนผลัน
มุ่งความสำเหร็ดฝ่ายเดียว

ขาดความรอบคอบคิดเฉลี่ยว ลืมมุ่งกลมเกลียว
แห่งมัคที่เปนสายกลาง

ใจจึ่งตกไปในทาง ส่วนสุดสองหย่าง
คืออ่อนและตึงผิดส่วน

การปติบัติจึ่งชวนเรรวน ดังเลอักอ่วน
ไม่พ้นวัตตะสงสาร

มีการซ้ำซากเปนพยาน ใจและกิจการ
คิดซ้ำทำซ้ำร่ำไป

เช่นนี้เพราะมัคพายใน ทางเดินของใจ
ไม่รวมเปนมัชชิมา

จงเร็ว ๆ รีบสึกสา ให้เห็นหน้าตา
ของมัคมีองค์แปดประการ

เริ่มต้นตั้งใจคิดการ ทั้งสองทวาร
ให้เปนสัมมาดีชอบ

เลี้ยงชีพบริสุทธ์ประกอบ เปนสามตามระบอบ
สำเหร็ดเปนสีลสิกขา

แล้วน้อมใจนึกตรวดตรา หมั่นเพียรรักสา
สีลนั้นด้วยความมั่นใจ

เห็นโทสทุสีลดับไป ทั้งดับสมุทัย
คือเจตนาอกุสล

อันใจเช่นนั้นนิรมล ไม่ถูกเจือปน
ด้วยความคิดเห็นที่ผิด

ครานั้นความเห็นความคิด อันรวมที่จิต
เปนทิตถิชอบหย่างดี

ถึงความคิดอ่านที่มี ในใจครั้งนี้
ก็เปนดำหริถูกตรง

ความเพียรอันตั้งมั่นคง ก็ถูกประสงค์
ว่าเปนเพียรชอบพอควน

สติที่ระลึกถูกส่วน ว่าโดยกะบวน
ก็เปนสัมมาสติ

ใจมั่นเปนองค์สมาธิ ในเรื่องที่ตริ
ตรองเห็นนั้นเปนประธาน

สมาธิเปนองค์หลักถาน ให้องค์เจ็ดประการ
ต่างองค์ต่างประสานสมัค
ทำกิจพรักพร้อมดั่งจักร จงรู้ให้ตระหนัก
พินิจให้แน่แก่ใจ
บำเพ็นให้ยิ่งขึ้นไป ตามอัถม์ใน
นิเทสแห่งมัคมัชชิมา
มัคนี้แหละทำดวงตา ทำญานปรีชา
เพื่อความสงบสังขาร
รู้ยิ่งเห็นจริงทุกประการ ทำพระนิพพาน
ให้แจ้งแก่ใจชัด ๆ
ตรงตามพุทธภาสิตตรัด เพื่อผู้ปติบัติ
ในพระธัมจักรนั้นแล.

27 กันยายน 2483

อริยสัจจ์ 4

ปญฺจกฺขนฺธมิมํ ทุกฺขํ ตณฺหา สมุทโย ภเว
ตสฺสา นิโรโธ นิพฺพานํ มคฺโค อฏฺฐงฺคิการิโย.
ขันธ์ห้าอันได้แก่ กายใจ
เปนทุขเพราะเข้าไป ยึดไว้

ทุขจึงแต่มิใช่ ไครทุข
รู้ละยึดถือได้ ทุขนั้นธัมดา.
ตันหาเปนเครื่องสร้าง อุปาทาน
สร้างสัตวสร้างสังขาร ก่อเกื้อ
ซึ่งทุขทุกประการ ในโลก
ควนละให้สิ้นเชื้อ ตัดให้หมดมูล.
ตันหาหยุดดับนั้น นิโรธสัจจ์
เปนวิบากแห่งปติบัติ ถูกถ้วน
ควนรู้หย่างแจ้งชัด เปนปติเวธ
รู้ประจักส์หย่างถ้วนถ้วน นิโรธนั้นเปนนิพพาน.
อริยมัคองค์แปดนั้น เปนเหตุ
ควนเพิ่มการสังเกต ก่อสร้าง
ให้จเรินทุกประเภท ครบแปด
พร้อมพรั่งไม่ตกค้าง ตรวดรู้ที่ใจ.

30 กันยายน 2483

สงฺขารา สสฺสตา นตฺถิ นตฺถิ พุทฺธานมิญฺชิตํ.
เครื่องปรุงเปนเหตุนั้น ที่เปนขันธ์นะพายใน
นึกคิดซ้ำร่ำไป นั่นก็คือพวกสังขาร

เรื่องราวที่เปนผล กับทั้งคนและกิจการ
ที่มีอุปาทาน และไม่มีวิญญาณครอง
นี้คือสังขารผล ล้วนไม่ทนทั้งเล้าหมอง
หมุนเวียนหยู่ทั้งสอง ไม่เที่ยงแท้ทั้งนอกใน
ผู้รู้คือพุทธะ รู้สลัดสละเครื่องหวั่นไหว
สังขารจะหย่างไร แต่ผู้รู้ไม่ไหวตาม
ผู้รู้เปนผู้ดู ด้วยความรู้ปริญญาสาม
รู้จิงตรงเนื้อความ พุทธพจน์นั้นได้สวัสดิ์.

10 พรึสภาคม 2484

วชิราสูตร

สมเด็ดพระพุทธโคสาจารย์ วัดเทพสิรินทร์

ถวายพระธัมเทสนา ในบัญญาสมวาร

สพพระธัมวโรดม อุตฺตมเถระ เจ้าวัดราชาธิวาส

วันที่ 30 พรึสจิกายน 2485

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส ฯ

ทุกฺขเมว หิ สมฺโภติ ทุกฺขํ ติฏฺฐติ เวติ จ

นาญฺญตฺร ทุกฺขา สมฺโภติ นาญฺญตฺร ทุกฺขา นิรุชฺฌตีติ ฯ

บัดนี้จะรับพระราชทานถวายวิสัชนาพระธัมเทสนา ในวชิราสูตร กับนิพนธคาถา สนองพระเดชพระคุนประดับพระบัญญาบารมี โดยสมควนแก่พระราชกุสลทักสินานุประทานกิจ อันสมเด็ดบรมบพิตรพระราชสมภารพระองค์ สมเด็ดพระสรีสวรินทิราบรมราชเทวี พระพันวัสสาอัยกาเจ้า ซงบำเพ็นอุทิสพระราชทาน แก่พระธัมวโรดม อุตตมเถระ ในบัญญาสมวาร 50 วัน ตั้งแต่ท่านถึงมรนภาพล่วงแล้วมา ด้วยกำลังพระเมตตาพระกรุนาเปนหย่างดี เปนพระราชคุนูปการที่จับไจหย่างยิ่งของคนะสิสานุสิส ทั้งบรรพชิตทั้งคริหัถ.

พระธัมวโรดมได้ปติบัติปรหิตะทำประโยชน์แก่ผู้อื่นเปนอันมากไม่อาดนำมาวิภาคให้หมดสิ้น จะพรรนาโดยสังเขปเท่าที่นึกได้ เช่นเปนเจ้าคนะมนทลนครสรีธัมราชและมนทลพูเก็ต ตั้งระเบียบแบบแผน

แนะนำสั่งสอนอบรมฝึกหัดทั้งบรรพชิตทั้งคฤหัถ ในทางธัมวินัย ให้ประพฤติดีปติบัติชอบ มีความจเรินรุ่งเรืองยิ่งขึ้น เผยแผ่พระพุทธสาสนาให้แพร่หลายทั่วไป อำนวยการนวกัม เช่นสร้างวัดเขาน้อยเปนต้นที่จังหวัดนครสรีธัมราช พร้อมด้วยสถานที่ก่อสร้างถาวรวัตถุเปนอันมาก และบำรุงการปติสังขรน์อาวาสนั้น ๆ ที่ชำรุดซุดโซมให้วัธนาถาวรมั่นคงตั้งหยู่ยืนยาวต่อไป เช่นนี้เปนต้น ทั้งส่วนตนทั้งส่วนคนอื่นช่วย สิ้นตังราว 2 แสนบาท ตั้งแต่ท่านเปนเจ้าคนะมนทลมา จนถึงมรภาพ เปนเวลานาน.

ส่วนการบำเพ็นอัตตหิตะประโยชน์ตน ท่านเปนบันดิตชนองค์หนึ่ง เปนผู้มีปรีชาสามาถฉลาดในคดีโลกคดีธัม เทสนาแนะนำสั่งสอนประชานิกรบริสัทให้ได้อัตถรสในธัมเข้าใจแจ่มแจ้งชัชวาล จนได้รับยกย่องเปนคนาจารย์เอกแผนกเทสนา ท่านมีอากัปปาจารเรียบร้อย ถือเอาระเบียบแบบแผนเปนหลัก เปนที่รักใคร่เคารพนับถือของประชุมชน ทั้งบรรพชิตทั้งคฤหัถทั่วไป มีอัธยาสัยประนีตละเอียดสุขุมนุ่มนวน ปกครองวัดราชาธิวาสนี้ ให้มีความจเรินรุ่งเรืองขึ้นเปนหย่างมาก ทั้งฝ่ายบริหาร ทั้งฝ่ายการสึกสา คุนสมบัติของท่านดั่งพรรนนามาเท่านี้เพียงเอกเทส ส่วนพิเสสละเอียดพิสดาร คงจักได้อ่านประวัติของท่าน ซึ่งคนะสิสจักพิมพ์แจกในงานต่อไป.

ท่านได้บำเพ็นธุระในพระสาสนา 2 ประการ ทั้งคันถธุระ ทั้งวิปัสนาธุระ เปนตัวหย่างอันดีของสพรหมจารีทั่วไป ว่าโดยมาก

มักไม่ค่อยบำเพ็ญให้บริบูรณ์ทั้ง 2 ธุระ ท่านมีอัธยาศัยพอใจในสมถ-กัมถานแลวิปัสนากัมถาน แต่หนักไปในสมถกัมถาน เปนผู้มั่นคงในพรหมจรรย์ ไม่ถอยหลัง ดั่งคำว่า อนิวตฺติ ภวิสฺสามิ พฺรหฺมเจรปรายโน เราจักไม่กลับ มีพรหมจรรย์เปนที่ไปในเบื้องหน้า แต่เมื่อถึงปัจฉิมเวลา ท่านบำเพ็ญวิปัสนากัมถาน มีพยานปรากฏ ในสุนทรพจน์วชิราภาสิตอันเปนปัจฉิมารมณ์ของท่าน ซึ่งได้ตั้งไว้เปนนิกเขปบทในเทสนานี้ ท่านมีสติสัมปชัญญะแลปัญญา มีกายวาจาระงับ ถึงมรนภาพดับไปด้วยอาการอันสงบ ปรารภธัมมะในคาถานี้เปนอารมณ์ เปนอันสมบูรณ์ด้วยอริยมัคมีองค์ 8 ย่อลงเปนสีลสมาธิปัญญา อันเปนมัคสามัคคี ในคาถานี้สแดงแต่ปัญญา เพราะนางวชิราภิกขุนีมีสีลสมาธิเปนภาคพื้นหยู่ เพื่อพิจารนาโดยปัญญาเข้าด้วยก็เปนมัคสามัคคี สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าซงสแดงมัคเปนอเนกนัยเช่นในมัควิภังคสูตร ซงสแดงพร้อมทั้งสีลสมาธิปัญญา ฉางแห่งผู้รับเทสนาได้บำเพ็ญสีลเปนภาคพื้นหยู่แล้ว พระองค์ก็ซงสแดงมัคแต่สมาธิแลปัญญา ดั่งพระบาลีว่า เทฺว ธมฺมา อภิญฺญา ภาเวตพฺพา สมโถ จ วิปสฺสนา จ ธัมมะ 2 หย่าง ได้แก่สมถะคือสมาธิ 1 วิปัสนาคือปัญญา 1 อันผู้ปติบัติควนทำให้มีให้เปน ด้วยปัญญาอันยิ่ง ฉางแห่งผู้พึงอบรมสีลสมาธิได้แล้ว พระองค์ก็ซงสแดงมัคแต่ปัญญาหย่างเดียว ดั่งบาลีติดกขนคาถามีคำว่า

สพฺเพ สงฺขารา อนิจฺจาติ ฯเปฯ เอส มคฺโค วิสุทฺธิยา

เปนต้น แปลย่อว่า เมื่อได้สาธุชนเห็นด้วยปัญญาว่า สังขารทั้งหมด ไม่เที่ยง ฯลฯ สังขารทั้งหมดเปนทุข ฯลฯ ธัมมะทั้งหมดเปน อนัตตา เมื่อนั้นย่อมเบื่อหน่ายในทุข ความที่เห็นจริงหย่างนั้น ๆ แล้วเบื่อหน่ายนั่น เปนมัค (ทาง) แห่งความหมดจดวิเสส ดังนี้.

คาถาวชิราภาสิตนี้สแดงปัญญา มาในวชิราสูตร ในภิกขุนีสํยุตต์ แห่งสํยุตตนิกาย สคาถวัค มีคำว่า เอวมฺเม สุตํ เปนต้น แปลว่า ข้าพเจ้าได้สดับหย่างนี้ สมัยหนึ่ง สมเด็ดพระผู้มีพระภาคเจ้าประทับ หยู่ที่เชตวัน อารามของอนาถบินทิกคหบดี ใกล้กรุงสาวัตถี ครั้งนั้น เปนเวลาเช้า นางวชิราภิกขุนีครองผ้าเข้าไปกรุงสาวัตถี เพื่อบินทบาต กลับจากบินทบาตเวลาเที่ยงแล้ว เข้าไปป่าชัต นั่งพักกลางวันที่โคนไม้ ต้นหนึ่ง ลำดับนั้นมารใจบาปหยากจะทำให้นางวชิราภิกขุนีเกิดความ กลัวหวาดหวั่นขนลุกขนชันแล้วเลิกจากสมาธิเสีย เข้าไปใกล้นาง กล่าวคาถา แปลความว่า สัตวโลกนี้ใครสร้างใครทำ เกิดขึ้นเมื่อไร จะดับไปเมื่อไร ครั้งนั้นนางวชิราภิกขุนีคิดว่า เออนี่ใครหนอ คน กล่าวคาถานี้ เปนมนุสหรือเปนอมนุส นางคิดได้ว่า อ้อ นี่เปนมาร ใจบาป หยากจะทำเราให้เกิดความกลัวหวาดหวั่นขนลุกขนชันแล้ว เลิกจากสมาธิเสีย จึ่งกล่าวคาถานี้ ครั้นนางรู้ว่า นี่มารใจบาปแล้ว จึ่งกล่าวตอบมารด้วยคาถาว่า กินฺนุ สตฺโตติ ปจฺเจสิ เปนอาทิ.

เนื้อความตั้งแต่ต้นจนถึงที่นี้ ในบาลีสแดงเปนบุคคลาธิถาน เช่นมารนั้น ก็สแดงเปนเทวบุตรองค์หนึ่งมาผจนนางวชิราภิกขุนี ถ้า

ถอดใจความสแดงโดยธัมมาธิถาน มารนั้นก็ได้แก่กิเลสมารนั่นเอง แลลูกสาวของมาร 3 คน ก็ชื่อ ตันหาคน 1 ราคาคน 1 อรดีคือ ริสยาคน 1 ล้วนแต่ชื่อกิเลสทั้งนั้น จึ่งได้ความสันนิถานเห็นชัดว่า มารนั้นก็คือกิเลสนั่นเอง ไม่ใช่เทวบุตร สแดงโดยธัมมาธิถานมีเนื้อความดั่งต่อไปนี้ นางวชิราภิกขุนีหยู่ในที่วิเวกเงียบสงัด ชรอยจะนึกขึ้นว่า สัตวโลกนี้ใครส้างใครทำ เกิดขึ้นเมื่อไร จะดับไปเมื่อไร ดั่งนี้ก่อนแล้ว จึ่งพิจารนาว่า ก่อนแต่ตนยังไม่มีสัทธาเลื่อมไสตั้งใจปติบัติ มีความเห็นผิดว่า มีสัตว์ คน ตัว ตน เรา เขา หลงยึดถือไปตามสมมุติในโลก พายหลังได้ฟังคำสอนพิจารนาเห็นว่า ไม่เปนจิงหย่างนั้น จึ่งได้กล่าวคาถาประพันธ์ตัดพ้อต่อว่าตัวเองว่า

กินฺนุ สตฺโตติ ปจฺเจสิ มาร ทิฏฺฐิคตํ นุ เต
สุทฺธสงฺขารปุญฺโชยํ นยิธ สตฺตูปลพฺภติ

ท่านเชื่อว่า สัตว์มีหรือ เฮ่ยกิเลสมาร นั่นเปนความเห็นผิดของเจ้ามิใช่หรือ กองนี้เปนแต่กองสังขารล้วน ๆ หาสัตว์ในกองสังขารล้วน ๆ นี้ไม่ได้ ดั่งนี้

อธิบายว่า สังขาร คือสิ่งที่ปัจจัยปรุงแต่งขึ้น ได้แก่สิ่งที่ผสมทั้งหมด คือผสมทั้งที่มีวิญญาน ทั้งที่ไม่มีวิญญาน ล้วนมีการเกิดขึ้นหย่าง 1 เสื่อมสิ้นไปหย่าง 1 ดับไปหย่าง 1 ตกหยู่ในวิสัยของสังขตลักสนะเครื่องหมายของสังขาร 3 หย่างนี้ทั้งนั้น ทั้งที่เปนหย่างดี เปนบุญกุสลตลอดจนมัคคจิตผลจิต ทั้งที่เปนหย่างกลาง ไม่เปน

บุญ ไม่เปนบาป ทั้งที่เปนหย่างต่ำ เปนบาป เปนอกุศล ย่อมเกิดขึ้นปรากตหย่าง 1 ย่อมเสื่อมสิ้นแปรผันไปหย่าง 1 ในที่สุดย่อมดับไปหย่าง 1 เปนหย่างนี้เหมือนกันหมดทั่วทั้งโลกทั้งธัม ไม่มีใครมีอำนาดบังคับบัญชาหรืออ้อนวอนขอร้องให้เปนผิดจากความจิงทั้ง 3 หย่างนี้ได้ มีแต่กองสังขารล้วน ๆ เปนกอง ๆ ดาดดื่นทั่วไปทั้งโลก ว่าโดยปรมัตถ ไม่มีสัตว์ คน ตัว ตน เรา เขา จะเลือกค้นหาสักเท่าไร ก็หาไม่ได้ ไม่มีในกองสังขารล้วน ๆ นี้ มีแต่สมมติขันธ์ 5 ว่า เปนสัตว์ คน ตัว ตน เรา เขา คนนั้น คนนี้ เท่านั้น นางวชิราภิกขุนีประสงค์จะชี้ความจำเปนในโลกที่ต้องสมมติว่า สัตว์ คน ผู้นี้ ผู้นั้น ในขันธ์ 5 จึงจะพูดเจรจาปราสัยเรียกร้องรู้กัน จึ่งกล่าวคาถาประพันธ์ที่ 2 โดยความเปนอุปมาอุปไมยว่า

ยถา หิ องฺคสมฺภารา โหติ สทฺโท รโถ อิติ
เอวํ ขนฺเธสุ สนฺเตสุ โหติ สตฺโตติ สมฺมติ

เหมือนหย่างว่า เพราะความพร้อมมูลขององ์อวยวะของรถ จึ่งมีเสียงปรากตเรียกว่ารถ ฉันใด เมื่อขันธ์ทั้งหลายยังมีหยู่ ก็ย่อมมีสมมติว่าสัตว์ ฉันนั้น

อธิบายว่า เพราะความรวบรวมเครื่องรถทั้งหมด ควบคุมกันเข้าเปนรถ จึ่งมีเสียงสมมติเรียกว่ารถ ฉันใด เมื่อขันธ์ 5 รวมกันเข้าทั้งหมด จึ่งสมมติว่า มนุส สัตว์ คนนั้น คนนี้ ชื่อนั้น ชื่อนี้ สำหรับเรียกร้องรู้กัน ก็ฉันนั้น ถ้าแยกออกเปนส่วน ๆ เช่นกง กำ

ดุม คาน เพลา ทูบ ปแรก งอน เปนต้น รถก็ไม่มี มีแต่เครื่องสัมภาระของรถต่าง ๆ กัน ฉันได ถ้าสาธุชนพิจารนาด้วยปัญญาอันชอบตามความจิงว่า นั่นรูป นั่นเวทนา นั่นสัญญา นั่นสังขาร นั่นวิญญาน ล้วนไม่เที่ยง ทนหยู่ไม่ได้ เสื่อมสิ้นดับไป ไม่มีอำนาดบังคับบัญชาให้เที่ยง ไม่ให้เสื่อมสิ้นดับไปตามประสงค์ แลเห็นชัดว่าเปนแต่ขันธ์ 5 ล้วน ๆ ไม่ไช่สัตว์ คน ตัว ตน เรา เขา ไม่เปนของเราของเขา ไม่เปนเราเปนเขา ไม่เปนตัวของเราของเขา ตามความจิง ก็ไม่มีสัตว์ คน ตัว ตน เรา เขา มีแต่ขันธ์อันหนึ่งๆ ล้วน ๆ ฉันนั้น

นางวชิราภิกขุนีพิจารนาด้วยปัญญาเพิกถอนความจิงตามสมมติในโลกดั่งนี้แล้ว เห็นสภาวธัมที่เปนจิงหยู่หย่างเดียว คือทุกขลักขนะเท่านั้นที่ทนต่อความเพ่งของบันดิต จึ่งกล่าวสุนทรภาสิตนิพนธคาถาที่ 3 ซึ่งเปนที่สุดว่า

ทุกฺขเมว หิ สมฺโภติ ทุกฺขํ ติฏฺธติ เวติ จ
นาญฺญตฺร ทุกฺขา สมฺโภติ นาญฺญตฺร ทุกฺขา นิรุชฺฌติ

อันที่จิง ทุขหย่างเดียวเท่านั้นเกิด ทุขหย่างเดียวเท่านั้นตั้งหยู่แลเสื่อมดับไป นอกจากทุขไม่มีอะไรเกิด นอกจากทุขไม่มีอะไรดับดั่งนี้

อธิบายว่าโดยสภาพความจิงตามพระไตรลักขน์ ขันธ์ 5 เปน **อนิจฺจํ ทุกฺขํ อนตฺตา** ขันธ์ 5 ไม่เที่ยง คือไม่มีเที่ยง ไม่ยั่งยืน

ไม่มีคงทนถาวร ไม่มีตั้งหยู่เสมอทุกเมื่อ มีแต่ทุขทนหยู่ไม่ได้ ขันธ์ 5 เปนอนัตตา ไม่มีตัวตน ไม่มีของเรา ไม่มีเรา ไม่มีตัวของเรา มีแต่ทุขทนหยู่ไม่ได้ ซึ่งเปนสภาพที่มีจิง ทนต่อความเพ่งด้วยปัญญาของบันดิต นางวชิราภิกขุนีจึงได้กล่าวสุภาสิตนิพนธคาถาที่สุดนี้ ตามหลักถานที่สมเด็ดพระบรมสาสดาจารย์ตรัส 3 ติลักขนคาถาว่า

สพฺเพ สงฺขารา อนิจฺจาติ ยทา ปญฺญาย ปสฺสติ
อถ นิพฺพินฺทติ ทุกฺเข เอส มคฺโค วิสุทฺธิยา
สพฺเพ สงฺขารา ทุกฺขาติ ฯ เป ฯ เอส มคฺโค วิสุทฺธิยา
สพฺเพ ธมฺมา อนตฺตาติ ฯ เป ฯ เอส มคฺโค วิสุทฺธิยา

แปลย่อว่า 1 เมื่อใดสาธุชนเห็นชัดด้วยปัญญาว่า สังขารทั้งหมดไม่เที่ยง เมื่อนั้นย่อมเบื่อหน่ายในทุข ความที่เห็นชัดด้วยปัญญาแล้วเบื่อหน่ายนั่น เปนมัคคือทางแห่งวิสุทธิความหมดจดวิเสส 2 เมื่อไดเห็นชัดด้วยปัญญาว่า สังขารทั้งหมดเปนทุขทนหยู่ไม่ได้ ฯลฯ 3 เห็นชัดว่า ธัมทั้งหมดเปนอนัตตา ไม่มีตัวตน ฯลฯ นั่นเปนมัคแห่งวิสุทธิ ดั่งนี้

ความใน 3 คาถานี้ 1 เห็นสังขารทั้งหมดไม่เที่ยงชัด คือเที่ยงไม่มีจิงๆ เหมือนรอยเท้าไม่มีในอากาสฉนั้น ก็เบื่อหน่ายในทุข ไม่ใช่เบื่อหน่ายในเที่ยงที่ไม่มี มีแต่ทุข 2 เห็นสังขารทั้งหมดเปนทุขชัด ก็เบื่อหน่ายในทุข เพราะทุขมี ไม่หลบหนี ทนต่อความเพ่ง 3 เห็นธัมทั้งหมดว่า ตัว ตน สัตว์ คน ไม่มีจิง เหมือนอริยสมนะพาย

นอกพุทธสาสนาไม่มีฉนั้น ก็เบื่อหน่ายในทุข ความเบื่อหน่ายนั้นเปน เหมือนยาถ่ายโทสคือความชอบความรักความยึด เมื่อไม่ชอบไม่รัก ไม่ยึดทุข ก็พ้นทุข เมื่อพ้นทุขหมดสิ้นเชิงแล้ว ก็เหลือแต่สุขส่วน เดียว ไม่มีทุขเจือปนเลย ก็เปนเอกันตบรมสุข คือสุขหย่างยิ่งส่วน วชิราสูตรพร้อมด้วยอัตถาธิบาย มีปริยายดังรับพระราชทานถวาย วิสัชนามา ด้วยประการฉนี้

พระธัมวโรดมมีวชิราภาสิตคาถาที่สุดเปนปัจฉิมารมน์จนถึง มรนภาพ ถ้าเปนลาภหย่างยิ่ง ก็อาดพ้นทุขได้ในปัจจุบัน ถ้าไม่ได้ หย่างนั้น ก็คงได้บันลุธัมต่อลงมา ตามสมควนแก่สัมมาปติบัติ

สมเด็ดบรมบพิตรพระราชสมภารพระองค์ซงบำเพ็นพระราชกุสล ทักสินานุประทานกิจ ซงพระราชอุทิสฉเพาะพระธัมวโรดม เพื่อ สำเหร็ดสุภมนุญผล ด้วยกำลังพระเมตตาพระกรุนาโดยถานนิยม.

บัดนี้พระปเรียญทั้ง 4 จะสวดนิพนธคาถา โดยสรภัญวิธี เพื่อ จเรินสัทธาเลื่อมใสแลอัปมาทธัม ในสมาคมนี้ ในที่สุดพระธัมเทสนา นะกาลบัดนี้. รับพระราชทานถวายพระธัมเทสนา พอสมควนแก่เวลา ยุติเพียงเท่านี้ ขอถวายพระพร.

เขมสรณคาถา

พระรัชชมงคลมุนี นิสฺเทสโก วัดสัมพันธวงส์

สแดงในการบำเพ็นกุสลสัตมวารที่ 9

สพเจ้าคุน พระธัมวโรดม วัดราชาธิวาส

วันอังคารที่ 15 ธันวาคม พ.ส. 2485

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส.

โย จ พุทฺธญฺจ ธมฺมญฺจ สงฺฆญฺจ สรณํ คโต
จตฺตาริ อริยสจฺจานิ สมฺมปฺปญฺญาย ปสฺสติ
ทุกฺขํ ทุกฺขสมุปฺปาทํ ทุกฺขสฺส จ อติกฺกมํ
อริยญฺจฏฺฐงฺคิกํ มคฺคํ ทุกฺขูปสมคามินํ
เอตํ โข สรณํ เขมํ เอตํ สรณมุตฺตมํ
เอตํ สรณมาคมฺม สพฺพทุกฺขา ปมุจฺจตีติ.

บัดนี้ จักวิสัชนาพระธัมเทสนา ในเขมสรนคาถา ฉลองสัทธาปสาทาทิคุน เพิ่มพูนอินทรีย์บารมีธัม ตามสมควนแก่กุสลทักสินานุปทาน บั้จโจปการกิจ ที่คนะสิสยานุสิส ทั้งฝ่ายบรรพชิตและคริหัถ สำนักวัดราชาธิวาส วัดราชผาติการาม และภิกสุวัดบุรนสิริบางรูป ได้มีสมานฉันท์พร้อมเพรียงกันบำเพ็น อุทิสกัลปนาผลถวายท่านเจ้าคุน พระธัมวโรดม (อุตฺตโม) ผู้เปนพระอุปชายะอาจารย์ที่เคารพนับถือของตน ในสัตมวารที่ 9 นับแต่กาลมรนภาพของท่านมา โดย

หวังจะให้ประโยชนสุขสำเหร็ดแด่ท่านยิ่งขึ้น ตามควนแก่กานะและโอกาส ด้วยอำนาดกตัญญูกตเวทิตา.

ในการที่คนะสิสยานุสิสมาระลึกถึงอุปการคุน ของท่านเจ้าคุน พระธัมวโรดม อุตตมเถระ ว่าตนได้อาสัยท่าน จนมีความรู้สามาถตั้งตนไว้ชอบ ประกอบกรนียกิจให้สำเหร็ด และได้ความสุขกายสบายใจเปนลำดับมา แล้วหวังสนองคุนูปการของท่าน จึงร่วมกันประกอบยัญวิธีเปนการไหย่ ตามที่บันทิตนิยมเปนประเพนีสืบมา รวมลงในบุญกิริยา ทาน สีล ภาวนามัยกุสล เปนธัมบันนาการอุทิสกัลปนาผลถวายสักการะบูชาท่านเจ้าคุน พระธัมวโรดม ผู้อุตตมครุถานียของตน เปนการสนับสนุนเกียรติยส เกียรติคุนของท่านให้ปรากต และส่งเสิมสุขสมบัติของท่านให้วัธนาถาวรสืบไป ด้วยความเคารพนับถือและอิ่มใจว่าได้ทำสมควน ดังนี้ ชื่อว่าเปนการบ่มอินทรีย์ บำเพ็นบารมีของท่านและของตนให้ไพบูลย์ เปนที่ตั้งแห่งสามัคคีและความจเรินสุขสวัสดินิรันดร์.

การระลึกถึงลักสนะและคุนสมบัติของท่านผู้จเริน ที่ควนเคารพบูชา ย่อมเปนเหตุเร้าใจให้เกิดสัทธาวิริยะอุตสาหะรีบบำเพ็นความดีเพื่อบันลุผลที่หมายมั่น ฉะนั้น จักบรรยายคุนลักสนะของท่านโดยสังเขป พอเปนอนุสรนีย์ ซ้อมความเข้าใจ ฟื้นความจำ และเร้าอุตสาหะในกรนียะต่อไป.

ท่านเจ้าคุน พระธัมวโรดมนั้น ท่านเปนผู้อุดมด้วยลักสนะที่น่า

เลื่อมใสหลายหย่าง ตั้งต้นแต่มีรูปสมบัติสมบูรณ์ มีเสียงกังวานแจ่มใสชัดเจน มีปรกติพูดด้วยปัญญา มีมรรยาทสุภาพ นุ่งห่มเรียบร้อย ทั้งที่หยู่อาสัยรักสาสอาดเรียบ ๆ เปนระเบียบ ไม่รุงรัง ไม่ฉูดฉาด มีใจเมตตาอารีและฉลาด ประกอบกิจตามอำนาดแห่งเหตุผลโดยกาลเปนพื้นเพอัธยาสัย แม้ในสมัยที่ท่านยังหยู่ในปถมวัย (ยังเปนผู้น้อย) ก็ได้รับเมตตากรุนาจากท่านผู้ไหย่เปนอันดี ด้วยมีหวังว่าจะเปนผู้สามาถ เปนทายาทสืบวงส์สกุลให้จเรินแพร่หลาย ยังประโยชน์อันยิ่งไหย่ให้สำเหร็ดแก่หมู่คนะ พระสาสนา และประเทสชาติต่อไป ทั้งเปนที่พอใจนิยมนับถือ ของผู้ได้เสวนะสมาคม ดังนี้ เหมือนจะชี้ให้ผู้สังเกตและหวังหยู่เห็นว่า ควนรีบทำความดี เพราะวิบากสมบัติอันอุดมด้วยคุนลักสนะเช่นนี้ ท่านได้ด้วยปุพเพกตปุญญตา คือความดีที่ได้ทำไว้ในปางก่อน.

เมื่อท่านได้อาสัยรูปกายนามกายอันอุดม ประดุจได้พื้นที่และพืชพันธุ์อันดีเหมาะเจาะพร้อมด้วยต้นทุน คืออายุ กาล และประเทสอันสมควนแล้ว ไม่เมาประมาท พยายามถือเอาโอกาสสึกสา และประกอบกรนียกิจ ด้วยการพินิจเลือกเฟ้นด้วยดี อายุกาลล่วงไปเท่าไร ท่านก็ล้างสมอบรมวิชาความรู้ความสามาถ พร้อมด้วยความฉลาดไหวพริบ และคุนความดีให้มากขึ้นเท่านั้น เกียรติยสเกียรติคุนของท่าน ก็ยิ่งจเรินไพสาลโดยลำดับ เริ่มแต่ได้รับความไว้วางใจจากท่านผู้ไหย่ และได้รับมอบหมายให้ช่วยทำกิจการอันเปนหน้าที่ในหมู่

เช่นในคราวที่หยู่วัดบวรนิเวสวิหาร ก็เปนผู้ที่โปรดปรานของสมเด็ดพระมหาสมนเจ้า ผู้พระอุปชายะ แม้เมื่อมาหยู่วัดราชาธิวาสแล้ว บางคราวก็ยังโปรดให้ไปตามสเด็ดตรวดการคนะสงค์ ท่านได้เปนผู้ช่วยนำภาระพระสาสนาหลายหย่าง เช่นเปนครูสอนบาลี เปนพระพี้เลี้ยงแนะนำนวกภิกสุสามเนร (ตั้งแต่สามัญจนเจ้านายชั้นสูงที่ซงผนวด) เปนผู้มีสิลปะในการใช้เสียง จนได้รับหน้าที่เปนครูฝึกซ้อมสวดภานวารให้พระพิธีธัม เปนผู้ชัดตำนานในราชการเนือง ๆ และประกาสเทวดาในพระราชพิธีตรุสสงกรานต์ เปนผู้สวดปาติโมกข์ดี มีจังหวะชัดเจน เทสนาดี ไพเราะ ชำนาญทั้งสแดงโดยปติภานและสแดงโดยแต่งเปนหนังสือ จนได้รับยกย่องเปนพระคนาจารย์เอกในทางสแดงธัม ได้รับพระราชทานสมนสักดิ์เปนพระราชาคนะ และเปนเจ้าคนะมนทลพูเก็ตแต่ยังหนุ่ม (พันสา ๑) ได้เปนเจ้าหน้าที่อำนวยการมหามกุตราชวิทยาลัย โดยรับสนองพระบัญชาของสมเด็ดพระมหาสมนเจ้า ผู้ซงดำรงตำแหน่งนายกมหามกุต ฯ ให้การงานเปนไปด้วยดี ครั้นซงพระกรุนาโปรดให้มาเปนเจ้าอาวาสวัดราชาธิวาส ก็ได้จัดการสึกสาพระปริยัติธัมให้จเรินขึ้นโดยรวดเร็ว มีพระภิกสุสามเนรเปนปเรียญทั้งตรีโทเอกเปนอันมาก ทั้งได้อบรมให้เข้าใจในระเบียบแบบแผน และนิยมในสัมมาปติบัติสามาถในกิจการ จนได้ทายาททำงานแทนหลายรูป ที่เปนครูสอนนักธัมและบาลีก็มี เปนเจ้าอาวาสก็มี เปนเจ้าคนะแขวงก็มี เปนเจ้าคนะจังหวัดก็มี เปนเจ้าคนะมนทล

ก็มี ช่วยแบ่งภาระธุระพระศาสนาไปทำทุกหน้าที่ ขยายกิจการทำนุ-บำรุงเผยแผ่พระศาสนาให้จเริน พร้อมทั้งการปริยัติ การปติบัติพระธัมวินัย และขนบทำเนียม ระเบียบแบบแผนที่เนื่องด้วยศาสนวิธีการปกครอง การบริหาร และการก่อส้างปติสังขรน์ ทั้งในวัดราชาธิวาส และแพร่หลายไปทั่วทุกจังหวัด ในมนทลนครสรีธัมราช และมนทลพูเก็ตที่ท่านปกครอง.

ในการก่อส้างปติสังขรน์ ท่านได้จัดส้างเสนาสนะในวัดราชาธิวาสเปนกุติตึกถาวร มากเพียงพอแก่ความต้องการสมกับสถานที่ และเปนระเบียบเรียบร้อย ในวัดอื่น ๆ ในต่างจังหวัด ก็ได้ช่วยแนะนำสนับสนุนทุนก่อส้างและออกแบบให้เปนอันมาก นอกจากนี้ ท่านได้จัดให้ส้างวัดขึ้นใหม่ในตำบนทำเลที่เหมาะอีกหลายวัด คือวัดสามแก้วจังหวัดชุมพร วัดเสกขาราม หลังสวน จังหวัดชุมพร วัดตรนารามจังหวัดสุราสดร์ธานี วัดมัชชิมภูมิ จังหวัดตรัง วัดเขาทอง จังหวัดพัทลุง วัดเขาน้อย จังหวัดนครสรีธัมราช วัดนิกรชนาราม จังหวัดปัตตานี วัดโภคาจุทามาตย์ จังหวัดกะบี่ แม้ส้างในเวลาไม่นาน ก็เปนวัดที่หลักถาน เพราะได้ผู้มีกำลังทรัพย์กำลังสัทธาสนับสนุนเปนอันดี และเปนที่หยู่ของเจ้าคนะจังหวัดถึง 3 วัด.

ในการเกื้อกูลสัมมาปติบัติ ท่านได้เรียบเรียงหนังสือธัมคำสอนทั้งคำเรียงคำประพันธ์ และแปลบาลีที่เปนหลักข้อปติบัติพิมพ์แจกมากมาย พร้อมทั้งแนะนำสั่งสอน และทำให้เห็นเปนตัวหย่าง ทั้งบรรพชิต

และศรัทธาจึงนิยมสัมมาปฏิบัติมากขึ้น ตลอดถึงพยายามฝึกฝนจิตในทางสมถวิปัสนาก็มีเปนอันมาก.

กิจการที่จเริญแพร่หลายไปได้ ดังนี้ ก็ด้วยท่านมีวิริยะอุตสาหะเปนทั้งนักศึกษาค้นคว้า นักปฏิบัติ นักสังเกตเหตุการณ์ เปนผู้เฉียบในอุบายหลายหย่าง คือหมั่นออกตรวจการคณะ สังเกตการด้วยตนเอง พร้อมด้วยการประชุมแนะนำสั่งสอน และผูกไมตรีกับเจ้าหน้าที่ทางราชการและเจ้าคณะ ตลอดถึงพุทธบริสัททั้งศรัทธาบรรพชิต ด้วยธัมปฏิสันถานและอามิสปฏิสันถาน โดยควรแก่กาละเทสะ ประสานงานกันได้ดี (ให้ผู้ที่สมควรออกไปตรวจตราแนะนำแทนบ้าง) ออกระเบียบวางหลักการปฏิบัติหน้าที่ ให้สดวกแก่เจ้าอาวาสเจ้าคณะบ้าง หาอุบายสำหรวจด้วยให้คำถามให้ตอบ และให้ทำบัญชีกิจการที่ดำเนินไปในวัดนั้น ๆ ส่งผ่านเจ้าคณะมาสอบสวนเทียบเคียง แล้วติหรือชมตามควรแก่เหตุบ้าง เพื่อหาวิธีเร้าอุตสาหะเจ้าอาวาสเจ้าคณะให้เข้มแข็งขึ้น ด้วยกำลังเมตตาปรารถนาจะให้บันลุถึงความสำเร็จผลดีงาม เมื่อปรากฏว่าวัดใดแขวงใด จังหวัดใด ทำการได้เรียบร้อยจเริญดี ก็ยกย่องขอพระราชทานสมณศักดิ์ให้เปนเกียรติแก่ท่านที่เปนกำลังพระศาสนา และสถานที่จังหวัดนั้น ๆ ในที่สุดเจ้าคณะจังหวัด 2 มณฑล (ในมณฑลนครศรีธัมราช 7 จังหวัด และมณฑลภูเก็ต 5 จังหวัด) มี 12 รูป ได้รับพระราชทานสมณศักดิ์เปนพระราชาคณะทั่วกัน แม้ท่านก็ได้เลื่อนสมณศักดิ์โดยลำดับ จนได้รับตำแหน่งเปนเจ้า

คณะรองหนได้เปนพระเถระผู้ใหญ่รูปหนึ่ง.

ชีวิตของท่านแม้เปนหยู่ได้เพียง 63 ปี ก็เต็มไปด้วยประโยชน์ ทั้งคดีโลกคดีธัม เปนที่ตั้งแห่งความนับถือเคารพบูชา สมนามในสาสนาของท่านว่า อุตฺตโม ที่แปลว่า ผู้อุดม ผู้ยิ่ง ผู้สูง บันดาสิสยานุสิสและผู้ที่ได้สมาคมคุ้นเคยและเคารพนับถือ ได้เห็นคุนลักสนะอันอุดมของท่าน ได้ชักชวนกันหล่อรูปเท่าตัวท่านไว้เปนที่ระลึกสักการะบูชา ในจังหวัดต่าง ๆ เปนอันมาก ทั้งช่วยกันพิมพ์รูปท่าน สร้างเหรียนรูปท่าน แจกเปนที่ระลึกแก่ผู้ที่นับถือเคารพก็มากนับด้วยหมื่น เพราะท่านมีปัญญาดีถึงจะมีกิจกังวลด้วยหมู่คนะมากมาย ทั้งในวัดและในมนทลก็ตาม ท่านก็พยายามปลีกหาเวลาเพื่อบำเพ็นสมถวิปัสนาก้าวไปสู่คุนเบื้องหน้าเนือง ๆ ทั้งเปนผู้นำหมู่และเปนผู้ปติบัติฉเพาะตน มิได้มัวเมาเพลิดเพลินกังวลในหน้าที่การงาน อันเปนส่วนกุสลวัตตคามีจนเกินการน์ สมด้วยพระพุทธภาสิตบันหารว่า

อปฺปมตฺโต ปมตฺเตสุ สุตฺเตสุ พหุชาคโร
อพลสฺสํว สีฆสฺโส หิตฺวา ยาติ สุเมธโส

ผู้มีปัญญาดี เมื่อสัตว์ทั้งหลายอื่นประมาทแล้ว ท่านไม่ประมาท หลับแล้ว ท่านเปนผู้ตื่นมาก ทิ้งคนโง่ไปหยู่ เหมือนม้าเร็วทิ้งม้าไม่มีกำลังไปหยู่ ฉะนั้น.

แม้วัดที่สร้างดังกล่าวแล้วนั้น บางแห่งก็เปนที่หลีกไปพักเพื่อวิเวกในคราวออกไปตรวดการคนะมนทล พายหลังจึ่งกลายเปนอารามขึ้น

ตอนปลายก่อนแต่มรนภาพ 5-6 ปีมานี้ เมื่อท่านมีทายาทเปนผู้ทำงานแทนได้ทุกตำแหน่งหน้าที่แล้ว ก็ยิ่งมีเวลาค้นคว้าฝึกฝนอบรมจิตในคุนธัมอันประเสิดยิ่ง ทั้งส่วนตนและบริสัทให้ดีมากขึ้น จนได้เห็นอานิสงส์แห่งการปติบัติ สามาถอดกลั้นทุขเวทนาอันเกิดแต่อาพาธมิหวั่นหวาดขลาดกลัวต่อมรนภัย ตลอดถึงได้สั่งเตรียมการอันเปนอวสานแห่งชีวิตไว้เรียบร้อย สมกับราชทินนามของท่านว่า พระธัมวโรดม ผู้มีธัมอันประเสิดยิ่ง หรือผู้อุดมด้วยธัมอันประเสิด ดังนี้ ก็เพราะท่านมีจิตน้อมไปในคุนพระรัตนตรัยเปนสรนะหย่างสูงสุดมั่นคง เปนปัจจัยให้ท่านตกลงใจอุทิสชีวิตร่างกาย ทำการพระสาสนามาด้วยดี ตลอดอวสาน ได้ในพระพุทธภาสิตบันหารเขมสรนคาถา ดังที่ได้เชินมาเปนบทนิกเขปข้างต้นนั้นว่า

โย จ พุทฺธญฺจ ธมฺมญฺจ สงฺฆญฺจ สรณํ คโต
จตฺตาริ อริยสจฺจานิ สมฺมปฺปญฺญาย ปสฺสติ

เปนอาทิ แปลว่า ก็ผู้ใด ถึงพระพุทธเจ้าด้วย พระธัมด้วย พระสงฆ์ด้วย ว่าเปนสรนะแล้ว เห็นอริยสัจทั้ง 4 ด้วยปัญญาอันชอบ คือ ทุข ตันหาเปนแดนเกิดขึ้นพร้อมแห่งทุข ความก้าวล่วงทุข และมัคมีองค์ 8 อันไปจากข้าสึก ให้ถึงพระนิพพานเปนที่เข้าไประงับทุข นี่แลเปนสรนะอันเกสม นี่เปนสรนะอันอุดม ผู้อาสัยอันนี้เปนสรนะแล้วย่อมพ้นจากทุขทั้งปวงได้ ดังนี้ (จักอัตถาธิบายตามควนแก่เวลา).

การถึงพระพุทธเจ้า พระธัม พระสงฆ์เปนสรนะนี้ มีคุนอุดม

ประเสิดสามาถป้องกันภัยพิบัติต่าง ๆ ได้ ไม่ต้องหวาดไม่ต้องกลัว ไม่มีขนพองสยองเกล้า มีแต่เร้าให้ประกอบกิจการกุสล ทั้งที่เปนประโยชน์ตนประโยชน์ผู้อื่นเต็มกำลัง เพราะพระพุทธเจ้าเปนจอมปราชญ์ สามาถบำเพ็นประโยชน์ด้วยดี มีราคะ โทสะ โมหะ สิ้นไปแล้ว เปนผู้ไม่กลัว ไม่หวาด ไม่สะดุ้ง ไม่หนี ดีกว่าที่พึ่งหย่างอื่น ๆ มีพูเขา ป่า อาราม และต้นไม้ที่เปนเจดีย์เปนต้น ซึ่งพึ่งได้บ้าง ไม่ได้บ้าง เพราะเปนที่พึ่งพายนอก.

แต่ผู้ที่ไม่ฉลาด ไม่สามาถถึงพระรัตนตรัยที่แท้จิง ก็ไม่ได้อานิสงส์ที่แท้จิง คือผู้ไม่เห็นพระรัตนตรัย ก็ถือเอาสภาพอันใดอันหนึ่งว่า เปนพระพุทธ พระธัม พระสงค์ เปนสรนะที่พึ่ง เช่นผู้อ่อนสึกสาปัญญาหยาบ เขาบอกว่า พระพุทธ พระธัม พระสงค์ เปนรัตนประเสิด ก็ว่าประเสิดตามเขาไป ไม่เห็นด้วยใจของตน นึกคันเดาไปว่า พระพุทธเจ้าเปนเหมือนเทวดาอารักส์ผู้สักดิสิทธิ ดังนี้ก็ดี ผู้ที่สึกสาซาบแต่เพียงเรื่องว่า พระพุทธเจ้าเปนยอดนักปราชญ์ ทำพระกายพระวาจาพระหรึทัยของพระองค์ให้สอาด หมดจดจากเครื่องเส้าหมองแล้วสั่งสอนผู้อื่นให้ทำตาม พระธัมคำสั่งสอนของพระองค์ประกอบด้วยเหตุผล เปนของจิง ให้ผู้ทำตามได้พ้นจากทุข พระสงค์ทำตามคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าแล้ว พ้นจากทุขได้เปนต้นก็ดี ผู้เช่นนี้ แม้จะสแดงตนว่าถึงพระรัตนตรัย ด้วยเปล่งวาจาว่า พุทฺธํ สรณํ คจฺฉามิ ธมฺมํ สรณํ คจฺฉามิ สงฺฆํ สรณํ คจฺฉามิ ด้วยน้อมใจ

ไปนึกถึงสัญญาอดีตชั่วคราว ไม่เห็นด้วยปัญญา ก็ชื่อว่าถึงพระรัตน-ตรัยด้วยอาการหยาบ ชั้นนอกเปนส่วนสมถวิธี และมักถึงได้ดีเปนครั้งคราวไม่เนืองนิจ ยังมีระหว่างให้ทำผิดและถูก คือสมัยใด จิตน้อมไปในกามารมณ์ ก็อาดเศร้าหมองหวาดกลัว ประพฤติผิดและประสบทุขภัยต่าง ๆ ได้ สมัยใด จิตน้อมไปในคุนพระรัตนตรัย ก็ผ่องใสบันเทิงในกุสลสัมมาปติบัติ ไม่อึดอัดเศร้าหมอง มีความสงบสุขเปนอานิสงส์.

สมเด็ดพระบรมสาสดา ซงปราถนาจะให้สาธุชนแจ้งชัดในพระรัตนตรัย และเข้าถึงได้เนืองนิจ จึ่งได้ตรัดพระพุทธภาสิตเปนลำดับไปว่า จตฺตาริ อริยสจฺจานิ สมฺมปฺปญฺญาย ปสฺสติ เห็นอริยสัจ 4 ด้วยปัญญาอันชอบ คือเห็นทุข สมุทัย นิโรธ มัค เพื่อประกอบการถึงพระรัตนตรัยให้เปนสรนะอันเกสม เปนสรนะอันอุดม เมื่อบุคคลอาสัยพระรัตนตรัยโดยเห็นอริยสัจ 4 ด้วยปัญญาอันชอบเปนสรนะแล้ว เช่นพระอริยสาวกสาวิกาผู้ไกลจากข้าสึก ไม่ต้องไปสู่อบายภูมิอีกแน่นอน ดังนี้ ชื่อว่าถึงพระรัตนตรัยด้วยอาการละเอียด ถึงได้เนืองนิจ ทำจิตให้เกสมอุดมพ้นจากทุขได้จิง.

เพราะฉะนั้น ผู้จะถึงพระรัตนตรัยหย่างแท้จิง ย่อมไม่ประมาทไม่เพลิดเพลินมัวเมาในกามคุน โดยเห็นกามคุนเปนไปในโลกอันไม่แน่นอน มีทุขร้อนเบียดเบียนหยู่เนืองนิจ ไม่เมาในความรู้เพียงได้สึกสาพระปริยัติ โดยเห็นปริยัติธัมเปนแต่เรื่องอดีตที่ล่วงไปแล้ว เปน

แต่ภาพเครื่องส่องหรือประกอบความจริง เปนเงาของความจริง ไม่ใช่สภาพที่จริงแท้ เปนแต่จริงชั้นวาจา จริงชั้นสมมตบัญญัติ ไม่ใช่จริงอริยสัจที่เปนเนื้อปรมัตถ แม้วัตตคามิกุสลก็ให้ผลจำกัดกาล ไม่เพลิดเพลินการงานส่วนวัตตคามิกุสลจนเกินเหตุ แสวงหาโอกาสปติบัติขจัดกิเลสด้วยอุบายอันแยบคาย ไม่ทอดธุระจนได้ประสบของจริงหย่างประเสิดด้วยปัญญาอันยิ่ง ดังพระพุทธภาสิตคาถาซงอนุโมทนาธัมมานุธัมปติบัติของพระธัมมารามเถระว่า

ธมฺมาราโม ธมฺมรโต ธมฺมํ อนุวิจินฺตยํ
ธมฺมํ อนุสฺสรํ ภิกฺขุ สทฺธมฺมา น ปริหายติ

แปลว่า ภิกสุผู้มีธัมเปนที่มายินดี ยินดีแล้วในธัม ใคร่ครวนธัมหยู่ระลึกธัมเนือง ๆ หยู่ ย่อมไม่เสื่อมจากสัทธัม ดังนี้.

อุบายอันแยบคายนั้นมีนัยต่าง ๆ แต่ก็รวมลงที่ความจริง คืออริยมัค เมื่อกำหนดเพ่งดูความจริงที่กายและจิต ด้วยสติปัญญาและความเพียรให้เห็นอริยสัจ จึงจะเห็นพระรัตนตรัยประจักส์แน่นอนไม่กลับกลาย และถึงได้เนืองนิจ หากจะมีบางคนนึกค้านว่า กายจิตเราไม่ใช่พระพุทธเจ้า ไม่ใช่พระธัมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า และไม่ใช่พระสงค์ เราดูที่กายจิตจะเห็นพระพุทธเจ้า พระธัม พระสงค์ได้หย่างไรคำเฉลยก็จะพึงมีว่า จิงหยู่ กายจิตของเราไม่ใช่พระพุทธเจ้า ไม่ใช่พระธัมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ไม่ใช่พระสงค์ เพราะ (เรายึดถือไว้ว่าเปนของเรา) เรายังไม่รู้เห็นตามเปนจิง แต่เปนสภาพเครื่อง

รองรับพระพุทธเจ้า พระธัม พระสงค์ คือเมื่อกำจัดกิเลสตันหาอุปาทาน ความยึดถือว่าเราว่าของเรา อันเปนเครื่องมัวหมองออกเสียแล้ว พระพุทธเจ้า พระธัม พระสงค์ จะปรากตที่กายจิตัน เพราะพระพุทธเจ้าซึ่งบัญญัติพระรัตนตรัยเนื่องด้วยกายและจิต เหมือนหมอบอกว่าเกลือเปนยาแก้ปวดท้อง ท่านใช้ได้ผลมาแล้ว เกลือของเรามี แม้เราเห็นว่าเกลือไม่ใช่หมอ ไม่ใช่ยาของหมอ (เปนเกลือของเรา) ไม่ใช่เปนผู้ที่หายปวดท้อง แต่เมื่อเรามีโรคปวดท้อง และใช้เกลือของเรากินแล้วหายโรคปวดท้อง เราก็รู้จักประโยชน์ของเกลือ และรู้คุณหมอว่า ท่านหายโรคปวดท้องแล้วเหมือนเรา เกลือที่เรากินหายโรคก็เหมือนเกลือที่หมอกิน แม้คนอื่น ๆ ที่หายโรคปวดท้องด้วยอาสัยกินเกลือก็เช่นเดียวกัน เพราะฉะนั้น จำเปนแท้ที่จะต้องกำหนดเพ่งที่กายและจิต อันเปนที่รองรับคุนพระรัตนตรัย ซึ่งเปนสรนะอันเลิศอุดม.

เมื่ออาสัยสติปัญญาเพ่งด้วยความเพียร ย่อมเห็นนามคือจิตเจตสิกและรูปเปนคนละส่วน โดยลักสนะอาการ คือเกิดขึ้นตั้งหยู่ซึมซาบดูดดึงแนบชิดติดพันถึงมี กะทบกะแทกแดกดัน เบียดเสียดครู่สีกมี ตามแต่ปัจจัย แต่แล้วแปรและดับไปตามปัจจัย เห็นทั้งสังขตธัมและปัจจัยที่ปรุงแต่งโดยเปนของไม่เที่ยง เปนทุข ไม่ใช่ตนเพราะทนหยู่ไม่ได้ตามเปนจริง ด้วยปัญญาอันชอบแล้ว เบื่อหน่ายคลายกำหนัด หายเพลิดเพลิน จนได้เห็นธัมอันสงบที่ปราสจากปัจจัย

เครื่องปรุงแต่ง ก็ย่อมสแดงถึงอริยมัคอันได้บำเพ็ญ ว่าเห็นชอบหย่างไร ดังเนื้อความในพระธัมจักกัปปวัตตนสูตร สแดงนิเทสแห่งอริยสัจว่า

อิทํ โข ปน ภิกฺขเว ทุกฺขํ อริยสจฺจํ เปนต้น ดูก่อนภิกสุทั้งหลาย ก็นี้แลทุขเปนของจริง ที่ให้ผู้เห็นไปจากข้าสึก คือ ความเกิด (นามรูป) เปนทุข ความแก่เปนทุข ความตายเปนทุข ความโสก ความร่ำไรรำพัน ความโทมนัส และความคับแค้นใจเปนทุข ความประสบด้วยสิ่งไม่เปนที่รักเปนทุข ความพลัดพรากจากสิ่งที่เปนที่รักเปนทุข ปรารถนาหยู่ย่อมไม่ได้แม้อันใด แม้อันนั้นก็เปนทุข สงฺขิตฺเตน ปญฺจุปาทานกฺขนฺธา ทุกฺขา โดยย่อ อุปาทานขันธ์ 5 เปนทุข.

เปนไปตามธัมดาของสังขารที่อาสัยเหตุปัจจัยปรุงแต่ง เพราะเบญจขันธ์มีเกิดแล้ว ก็มีแปรไปดับไปและทนหยู่ไม่ได้ ไม่หยู่ในอำนาดปราถนา ไม่มีขนะว่างเว้น จึงชื่อว่าทุข.

ดูก่อนภิกสุทั้งหลาย ก็นี้แลเหตุให้ทุขเกิดขึ้น เปนของจริงที่ให้ผู้เห็นไปจากข้าสึก คือตัณหาความทยานหยากนี้ (ใด) ทำให้มีภพอีก เปนไปกับด้วยความกำหนัด ด้วยอำนาดความเพลิดเพลินในอารมน์นั้น ๆ กล่าวคือความทยานหยากในอารมน์ที่ใคร่ ความทยานหยากในความมีความเปน ความทยานหยากในความไม่มีไม่เปน.

และเห็นเจตสิกธัมเหล่านี้เปนสังขารผู้ปรุงทุขให้เกิดขึ้น แล้วก็

แปรและดับไปตามธัมดา ก็แต่ว่าผู้ไม่มีปัญญาไม่รู้ว่าเปนธัมชาติล้างทุข เห็นเปนสุขด้วยอำนาดความกำหนัดและความเพลิน ในสังขารและการล้างสังขาร เพราะไร้โยนิโสมนสิการ จึ่งบำรุงตันหาล้างทุขขึ้นร่ำไป ตันหาจึ่งเกิดสืบอนุสนธิล้างทุขต่อไปอีก ฝ่ายผู้คอยเพ่งดูจนเห็นชัดด้วยปัญญา รู้ว่าตันหาเปนเหตุล้างทุขให้ ก็เกิดความระอาเบื่อหน่ายในทุข ความกำหนัดทยานหยาก ความเพลินในอารมน์นั้น ๆ จึ่งดับ ทุขย่อมดับไปตาม.

ดูก่อนภิกสุทั้งหลาย ก็นี้แล ความดับทุขเปนของจิงที่ให้ผู้เห็นไปจากข้าสึก คือความดับโดยสิ้นกำหนัด โดยไม่เหลือแห่งตันหานั้นนั่นเทียว ความสละ (ตันหา) ความวางคืน (ตันหา) ความ (ปล่อย) พ้นไป ความไม่พัวพัน.

การที่ทุขดับไปหมดนี้เปนธัมปรากต เพราะอาสัยการปติบัติคือการเพ่งของจิงด้วยข้อปติบัติ ก็นี้แลข้อปติบัติให้ถึงความดับทุขที่ให้ผู้ดำเนินไปจากข้าสึก ได้แก่ทางมีองค์ ๘ เครื่องไปจากข้าสึกนี้แล คือปัญญาเห็นชอบ ความดำหริชอบ วาจาชอบ การงานชอบ ความเลี้ยงชีวิตชอบ ความเพียรชอบ ความระลึกชอบ ความตั้งจิตชอบ.

เมื่ออริยมัคทำกิจแล้วย่อมเห็นธัม 2 หย่างต่างกัน คือสังขารพวกมีการเกิดขึ้นดังดูดแนบชิดติดพัน และมีการกะทบกะแทกแดกดันเบียดเสียดแล้ว ก็มีการแปรการดับไม่ยับยั้งเหมือนกันหมดหย่าง 1

วิสังขาร ไม่มีการเกิด ก็ไม่มีแปรไม่มีดับ ไม่มีการดึงดูดแนบชิดติดพัน ไม่มีกะแทกแดกดัน ไม่มีฟูไม่มีแฟบ ไม่มีทุขไม่มีโสก ไม่มีได้ไม่มีเสีย ไม่มีอะไรกะทบ เปนธัมสงบ เปนสุขแห้งจากกามและนามรูปทั้งปวง ล่วงทุขสิ้นเชิงหย่าง ๒ เมื่อเห็นสังขารมีอาการเกิดดับส่วนหนึ่ง วิสังขารไม่มีอาการเกิดดับส่วนหนึ่ง เปนธัมถีติธัมนิยาม เปนอันเห็นพระพุทธเจ้า พระธัม พระสงค์ประจักส์ด้วยปัญญาอันชอบ เข้าถึงพระรัตนตรัยเปนสรนะอันเกสม เปนสรนะอันอุดม พ้นจากทุขทั้งปวงได้นิรันดร์ แล้วนอบน้อมพระรัตนตรัยหยู่ ดังเนื้อความแห่งคาถาปนามพระรัตนตรัย ที่พระบาทสมเด็ดพระจอมเกล้า พระมหาธิรราชซงพระราชนิพนธ์ไว้ว่า

พุทฺธํ นเม รตนภูตสรีรจิตฺตํ ธมฺมํ นเม รตนภูตวิสุทฺธิสารํ
สงฺฆํ นเม รตนภูตสุสีลทิฏฺฐึ เอตํ นเม ติรตนํ รตนตฺตยวฺหํ

ข้าพเจ้านมัสการพระพุทธเจ้าผู้มีพระกายและจิตเปนรัตนะ ข้าพเจ้านมัสการพระธัมมีสาระคือความหมดจดวิเสสเปนรัตนะ ข้าพเจ้านมัสการพระสงค์ผู้มีสีลและทิตถิอันงามเปนรัตนะ ข้าพเจ้านมัสการสามรัตนะนี้อันชื่อว่าพระรัตนตรัย.

พระรัตนตรัยนี้มีพระคุนอันยิ่งไหย่ พ้นวิสัยที่พรรนนา เปนที่สักการบูชาหย่างยอดเยี่ยมกว่าบันดาสิ่งที่ควนบูชา เปนที่นำมาซึ่งความเลื่อมไส เปนภาคพื้นแห่งบุญของผู้ต้องการด้วยบุญ เปนประโยชน์ที่ต้องอาสัยเพื่อทำพระนิพพานให้แจ้ง บันดาพุทธบริสัทผู้

เคร่งครัดจึ่งระลึกคุณพระรัตนตรัยเนือง ๆ และวางระเบียบไว้สำหรับให้ผู้มีกิจกังวลมาก มีสัทธายังอ่อนไม่สามาถจะระลึกเนือง ๆ ให้ระลึกเปนกิจวัตในเวลาเช้าและเย็นที่เรียกว่าทำวัต เพื่อจะให้พุทธบริสัททั้งคริหัถบรรพชิต มีจิตสัทธาเลื่อมใสและมั่นในสัมมาปติบัติ แต่ระลึกถึงพระคุณโดยบทบาลี ที่ไม่ซาบเนื้อความไม่น้อมเข้ามาพายในก็ไม่ก่อให้เกิดความเลื่อมใสของผู้ยังอ่อนด้วยสัทธา แม้ว่าจะได้แปลเปนภาสาไทยตามในพุทธคุณมีบท อรหํ เปนต้น ว่าพระพุทธเจ้าเปนผู้ไกลจากกิเลส ควนไหว้ควนบูชา เปนผู้ตรัสรู้ชอบเอง ผู้ถึงพร้อมด้วยวิชชาและจรนะเครื่องดำเนินถึงวิชชา ผู้สเด็ดไปดีแล้ว ผู้รู้แจ้งโลก เปนสารถีผึกบุรุสที่ควนผึกไม่มีผู้อื่นยิ่งกว่า เปนสาสดาของเทวดาและมนุสทั้งหลาย เปนผู้เบิกบานแล้วในคุณธัมเต็มที่ เปนผู้จำแนกแจกธัมสั่งสอนประชุมชน ดังนี้ก็ดี พระธัมคุณมีบท สฺวากฺขาโต ภควตา ธมฺโม เปนต้น ว่า พระธัมอันพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสดีแล้ว เปนคุณพึงเห็นได้เอง ไม่ประกอบด้วยกาลอาดเรียกให้มาดูได้ เปนคุณควนน้อมเข้ามาไว้ในใจ อันวิญญูชนทั้งหลายพึงรู้แจ้งฉเพาะตัว ดังนี้ก็ดี พระสังคคุณมีบท สุปฏิปนฺโน ภควโต สาวกสงฺโฆ เปนต้น ว่า พระสงค์สาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้าปติบัติดีแล้ว ปติบัติตรงแล้ว ปติบัติเปนธัม ปติบัติชอบยิ่งแล้ว คือคู่แห่งบุรุส 4 บุรุสบุคคล 8 นี้เปนสาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้า ท่านเปนผู้ควนรับเครื่องสักการะที่เขานำมาบูชา เปน

ผู้ควรของต้อนรับ เปนผู้ควรแก่ทักสินาทาน เปนผู้อันบุคคลควรทำอัญชลี เปนนาบุญหย่างยอดเยี่ยมของโลก เปนต้น ดังนี้ก็ดี แม้เช่นนี้ก็ยังเปนอัถอันลึกสำหรับคนผู้ยังอ่อน เมื่อไม่น้อมพระคุนเข้ามาพายใน ก็ไม่ได้ความบันเทิง เปนเหตุให้เกียจคร้านไม่หมั่นระลึกตามควรแก่โอกาส ส่วนผู้ฉลาดน้อมพระคุนเข้ามาไว้ในใจย่อมเกิดปีติปราโมท เปนเหตุให้บำเพ็นประโยชน์ก้าวหน้าโดยลำดับ พระรัตนตรัยมีคุนเลิส เปนคุนประเสิด เปนประโยชน์ละเอียดลึกซึ่งที่คนใจหยาบเห็นได้ยากนัก จึ่งมักปรากตแก่มหาชนแต่พระนามแต่ความจิงคือพระคุนประเสิดและประโยชน์อันยิ่งใหย่ ย่อมเปนวิสัยของปราชญ์ผู้มีปรีชา เมื่อท่านได้อานิสงส์แล้ว หวังจะให้ผู้อื่นปัญญาเกิดสัทธาเลื่อมใส น้อมใจเคารพบูชา และปติบัติตามกำลังสามาถ จึ่งได้พยายามพรรนนาพระคุนานิสงส์ แห่งพระรัตนตรัยไว้เปนอันมากเปรียบเทียบทำให้ตื่น เพื่อปลุกปสาทของสามัญชนให้ตื่นให้ตั้งใจระลึกถึงพระคุน จะได้เปนการอุดหนุนให้ตั้งตนไว้ชอบ ตามควรแก่ถานะ โดยปริยายเปนอันมาก ดั่งกล่าวเปรียบไว้ด้วยความเลื่อมใส ว่า

พระพุทธรัตนเปรียบเหมือนพระจันท์เพ็ญ พระธัมรัตนเปรียบเหมือนรัสมีพระจันท์ พระสังครัตนเปรียบเหมือนโลกที่ระงับร้อนกะวนกะวายด้วยแสงจันท์ในวันเพ็ญ พระพุทธรัตนเปรียบเหมือนพระอาทิจที่มีรัสมีอ่อนในเวลาเช้า พระธัมรัตนเปรียบเหมือนรัสมีพระ

อาทิจแรกอุทัย พระสังฆรัตนเปรียบเหมือนโลกที่พระอาทิจกำจัดมืดให้สิ้นไปแล้ว พระพุทธรัตนเปรียบเหมือนบุรุสที่เผาป่าในน่าแล้ง พระธัมรัตนเปนเครื่องเผากิเลสเหมือนไฟที่ไหม้ป่า พระสังฆรัตนชื่อว่าเปนนาบุญเลิส เพราะเปนผู้เผากิเลสแล้ว เปรียบเหมือนที่ไร่นาดีที่ไฟป่าเผาแล้ว พระพุทธรัตนเปรียบเหมือนมหาเมฆอันไหย่ (ที่ทำให้ฝนตก) พระธัมรัตนเปรียบเหมือนน้ำฝนที่ตกลงมา (ยังพื้นพสุธา) พระสังฆรัตนผู้ปราสจากฝุ่นธุลีคือกิเลสแล้ว เปรียบเหมือนกับพื้นแผ่นดินที่ฝนล้างฝุ่นธุลีแล้ว พระพุทธรัตนเปรียบเหมือนนายสารถีที่ดีเลิส พระธัมรัตนเปรียบเหมือนอุบายสำหรับฝึกหัดม้าอาชานัย พระสังฆรัตนเปรียบเหมือนกับม้าอาชานัยที่นายสารถีฝึกหัดดีแล้ว พระพุทธรัตนเปรียบเหมือนผู้ถอนลูกสร เพราะเปนผู้ถอนลูกสรคือทิตถิทั้งปวงให้ออกจากสันดาน พระธัมรัตนเปรียบเหมือนอุบายสำหรับถอนลูกสร พระสังฆรัตนผู้ถอนลูกสรคือทิตถิแล้ว เปรียบเหมือนกับคนที่หมอถอนลูกสรออกแล้ว พระพุทธรัตนเปรียบเหมือนกับแพทย์วิเสสผู้ถอนลูกสร เพราะทำให้ไฝฝ้าคือโมหะตกล่วงไป พระธัมรัตนเปรียบเหมือนอุบายที่ทำให้ไฝฝ้าตกไป พระสังฆรัตนที่รุ่งเรืองด้วยความรู้อันเห็นแจ่มแจ้ง โดยเหตุที่เบิดกิเลสคือโมหเสียได้แล้ว เปรียบเหมือนกับคนที่หน้าตาแจ่มไส ในเวลาที่กำจัดฝ้าให้ออกจากหน้าได้หมดแล้ว พระพุทธรัตนเปรียบเหมือนแพทย์ผู้วิเสส เพราะเปนผู้สามาถกำจัดโรคาพาธ คือกิเลสอันมีประจำไจของพระองค์และของสัตวโลกได้ พระ

ธัมรัตนเปรียบเหมือนกับยาที่แพทย์ผู้วิเสสปรุงไว้ดีแล้ว พระสังฆรัตนผู้ระงับโรคาพาธคือกิเลสแล้วนั้น เปรียบเหมือนกับคนที่หายโรคาพาธด้วยโอสถของแพทย์ผู้วิเสส พระพุทธรัตนเปรียบเหมือนกับผู้บอกหนทางที่ดีแก่คนหลงทาง พระธัมรัตนเปรียบเหมือนหนทางที่ราบรื่นด้วย เหมือนกับที่อันเกสมด้วย พระสังฆรัตนเปรียบเหมือนกับคนที่เดินทางอันราบรื่นไปถึงที่อันชูใจ พระพุทธรัตนเปรียบเหมือนกับนายเรือที่ดี นำเรือข้ามมหาสมุทได้โดยสวัสดิภาพ พระธัมรัตนเปรียบเหมือนกับเรือที่แน่นหนาหาอันตรายมิได้ พระสังฆรัตนเปรียบเหมือนกับหมู่คนที่ข้ามมหาสมุทไปได้ด้วยเรือนั้น พระพุทธรัตนเปรียบเหมือนกับพูเขาหิมพานต์ พระธัมรัตนเปรียบเหมือนกับโอสถวิเสสซึ่งเกิดขึ้นที่พูเขาหิมพานต์ พระสังฆรัตนเปรียบเหมือนกับคนผู้หายโรคด้วยกินยาวิเสสนั้น พระพุทธรัตนเปรียบเหมือนผู้ให้ทรัพย์สมบัติ พระธัมรัตนเปรียบเหมือนกับทรัพย์สมบัติ พระสังฆรัตนที่ได้อริยทรัพย์โดยชอบแล้ว เปรียบเหมือนกับผู้ได้สมบัติตามปราถนาแล้ว พระพุทธรัตนเปรียบเหมือนผู้บอกขุมทรัพย์ให้ พระธัมรัตนเปรียบเหมือนขุมทรัพย์ พระสังฆรัตนเปรียบเหมือนชนผู้ได้ขุมทรัพย์แล้ว พระพุทธรัตนเปรียบเหมือนบุรุสผู้มีปัญญา ซึ่งให้ความไม่มีภัยอันตรายแก่คนทั้งหลาย พระธัมรัตนเหมือนความไม่มีภัยอันตราย พระสังฆรัตนผู้หาภัยมิได้แล้ว เปรียบเหมือนคนที่แคล้วคลาดจากภัยทั้งปวง พระพุทธรัตนเปรียบเหมือนผู้ทำให้หายใจคล่อง พระธัม

รัตนเปรียบเหมือนเครื่องทำให้หายใจคล่อง พระสังฆรัตนเปรียบเหมือนคนที่หายใจคล่องแล้ว พระพุทธรัตนเปรียบเหมือนมิตรที่ดี พระธัมรัตนเปรียบเหมือนอุบายชี้สิ่งที่เปนประโยชน์ พระสังฆรัตนเปรียบเหมือนคนที่ได้สำเหร็ดประโยชน์แล้ว ด้วยประกอบตามอุบาย พระพุทธรัตนเปรียบเหมือนบ่อแก้วอันประเสิด พระธัมรัตนเปรียบเหมือนแก้วอันประเสิด พระสังฆรัตนเปรียบเหมือนคนที่ได้ใช้แก้วดวงประเสิดนั้น พระพุทธรัตนเปรียบเหมือนคนที่ได้โสดสององค์พระราชกุมาร พระธัมรัตนเปรียบเหมือนน้ำสำหรับโสดสง พระสังฆรัตนที่สงสนานแล้วด้วยน้ำคือพระสัทธัม เปรียบเหมือนพระราชกุมารที่ได้สงสนานแล้ว พระพุทธรัตนเปรียบเหมือนช่างผู้ทำเครื่องอลังการ พระธัมรัตนเปรียบเหมือนเครื่องอลังการ พระสังฆรัตนผู้ประดับแล้วด้วยพระสัทธัม เปรียบเหมือนกับเหล่าพระราชบุตรที่ประดับเครื่องอลังการ พระพุทธรัตนเปรียบเหมือนต้นจันท์แดง พระธัมรัตนเปรียบเหมือนแก่นจันท์แดงเกิดในต้นจันท์แดงนั้น พระสังฆรัตนที่ระงับความกระวนกระวายด้วยพระสัทธัม เปรียบเหมือนกับคนที่ระงับความกระวนกระวายด้วยอาบน้ำแก่นจันท์แดง พระพุทธรัตนเปรียบเหมือนบิดาผู้มอบทรัพย์มรดกให้ พระธัมรัตนเปรียบเหมือนกับทรัพย์มรดก พระสังฆรัตนเปรียบเหมือนกับบุตรผู้ควนรับทรัพย์มรดก พระพุทธรัตนเปรียบเหมือนกับดอกปทุมที่บานแล้ว พระธัมรัตนเปรียบเหมือนกับน้ำหวานที่เกิดในดอกปทุมนั้น พระสังฆรัตนเปรียบเหมือนกับหมู่

มแสงผึ้งที่เคล้าคลึงเอาโอชารสในเกสรดอกปทุมนั้น เปนต้น ดังนี้.

ผู้ที่มีอุปนิสัยได้สดับแล้วน้อมใจไปตาม ก็อาดเกิดความอุตสาหะระลึกถึงคุนพระรัตนตรัย เพื่อทำกายใจให้เปนพระอริยสงค์ และประสบผลอันประเสิดสูงสุดนั้น ๆ บ้าง เมื่อได้รัตนะอันประนีตอุดมแล้ว ก็สิ้นหยากหายหิวหายเมา หมดเพลินหมดหวังหมดปราถนาในสังขารทั้งปวง เหมือนบุคคลได้เพ็ชรน้ำหนึ่งแล้ว ไม่ต้องการด้วยลูกปัดหรือมะกล่ำ ฉะนั้น.

ท่านเจ้าคุน พระธัมวโรดมเปนผู้ได้ปติบัติกายวาจาใจ ให้เปนไปตามพระธัมวินัยด้วยอาการอันดี ด้วยมีคุนพระรัตนตรัยเปนที่พึ่งอาสัย จึ่งได้ประสบผลยิ่งไหย่ คือประโยชน์ตนและประโยชน์ผู้อื่นทั้งคดีโลกคดีธัมตลอดอายุขัย ในสมัยมรภาพก็มีอาการสงบสมแก่ถานะของสมนะที่ดี.

บัดนี้สิสยานุสิสมาระลึกถึงคุนท่านผู้เปนพระอุปชายะอาจารย์ ผู้ซึ่งคุนสมบัติควนเคารพบูชาแท้แล้ว ปราถนาจะสนองพระคุนด้วยการตั้งตนไว้สมควนดีชอบ รักสาสามัคคีกันยั่งยืน ประพรึติประโยชน์ให้สำเหร็ดตามกาล ก็ควนที่จะอนุโมทนา.

ขอกุสลจริยาที่คนะสิสยานุสิสได้บำเพ็นถวายแล้ว จงสำเหร็ดแด่ท่านเจ้าคุน พระธัมวโรดม อุตฺตมเถระ โดยควนแก่คติวิสัย และเปนปัจจัยให้คนะสิสยานุสิสมั่นคงในสามัคคีถึงความจเรินสวัสดีตลอดกาลนาน.

ในอวสานแห่งพระธัมเทสนา พระถานานุกรมปเรียญทั้ง 4 จะได้คนะสาธยายพระธัมคาถาพอเปนเครื่องเพิ่มพูนอัปมาทธัม นะกาลบัดนี้.

ปรารภ

การบำเพ็ญกัมมัฏฐาน เปนวิธีฝึกฝนจิตให้บริสุทธิ์ประณีตดีมีกำลังขยับชั้นจากภาวะคือพื้นเพที่ปรากฏเปนอยู่แล้ว เหมือนการถลุงแร่ให้เปนโลหะ หรือการทำโลหะธาตุให้สำเร็จเปนรูปพรรณฉะนั้น อีกนัยหนึ่ง จิตที่น้อมดิ่งสู่อารมณ์เปนกัมมัฏฐานนั้น บางทีก็มีอาการเหมือนเมื่อเดินขึ้นสพานสูงมีไม้กะดานแผ่นเดียว ไม่มีราวเพื่อข้ามไปสู่ฝั่งที่ประสงค์ ซึ่งบางคนมักครั่นคร้ามหวั่นหวาด ถึงไม่กล้าเดินไปก็มี แต่คนที่เคยเดินไปมาบ่อย ๆ ก็เดินได้สดวกสบาย ยังมีการอีกหลายหย่างอันล้วนแต่เปนประโยชน์ ที่คนไม่เคยทำพอจะเริ่มทำก็หวั่นหวาดสดุ้งกลัว นั่นเปนเพราะความไม่เชื่อใจของตัวและเพราะเขาหลอกตัวเขาเสียก่อน ถึงการไปในที่ไม่เคยไปและต้องไปคนเดียว ก็มักจะหวาดเสียวเหมือนกัน จนชั้นจะเข้าไปในห้องที่มืดที่เคยหยู่ บางคนก็ยังหวาดเสียวเกรงขามในเมื่อจะเข้าไปคนเดียว เรื่องกัมมัฏฐานก็เปนการงานของคน ๆ เดียว และเปนเรื่องที่ต้องเด็ดเดี่ยว แต่มีผลดีฝ่ายเดียว ถ้ารู้แยบคายอุบายบำเพ็ญก็ไม่มีโทสแน่แท้ ท่านจึงเปรียบเหมือนการใช้ยาเพื่อบำบัดโรค แต่อาการของจิตใจที่ได้อบรมด้วยกัมมัฏฐาน ก็คงมีลักสนะต่างไปจากปรกติตามสมควรแก่การบำเพ็ญเปนต้นว่ารู้สึกหวิวเบา นั่นก็เปนเพราะกายและจิตเบาขึ้น เหมือนผ้าเปียกน้ำที่ยังไม่ได้ผึ่งแดดให้แห้ง กับเมื่อผึ่งแดดแห้งแล้ว คงมีหนัก

เบาต่างกันเปนธัมดา

เพื่อเปนอุปกรน์กัมมัตถาน ได้รวบรวมข้อต่อไปนี้ไว้เปนคู่มือผู้เริ่มบำเพ็น พอเปนดังแผนที่สำหรับผู้จะไปในทางอันไม่เคยไป เท่าที่จะมีได้.

วัดราชาธิวาส

พรึสจิกายน 2474

อุปกรน์กัมมัตถาน

สำนักวัดราชาธิวาส

ในยุคพระธัมวโรดม (อุตฺตโม)

สีล ๘ ในอัตถังคิกมัค

เรียกว่า อาชีวัตถมกสีล แปลว่า สีลมีอาชีวะเปนที่ครบ ๘ อัน พระอริยเจ้าปติบัติได้เปนนิจ ผู้มีสัทธา พิจารนาเห็นโทสภัยแห่งความเส้าหมองแล้ว จะสมาทานไว้ปติบัติเปนนิจ หรือจะสมาทานฉเพาะวันไดวันหนึ่งก็ได้ แต่ถ้าเปนวันอุโบสถ และประสงค์จะสมาทานอุโบสถก็ไม่ต้องสมาทานสีลนี้ วิธีสมาทานนั้น ควนสมาทานเวลาตื่นนอนเช้า อันเปนเวลาที่จิตผ่องไส ในเบื้องต้นพึงทำการบูชาพระรัตนตรัย กราบโดยเคารพแล้ว พึงประนมมือ กล่าวคำสแดงตนและสมาทานสีล ๘ นั้น ดังนี้

เอสาหํ ภนฺเต ข้าแต่พระองค์ผู้จเริน ข้าพเจ้านี้ **สุจิรปรินิพฺพุตมฺปิ ตํ ภควนฺตํ สรณํ คจฺฉามิ** ถึงพระผู้มีพระภาคเจ้านั้น แม้ปรินิพพานนานมาแล้ว ว่าเปนสรนะที่ระลึก **ธมฺมญฺจ สงฺฆญฺจ** กับทั้งพระธัมและพระสงค์ (บุรุสว่า) **พุทฺธมามโกติ** / (สตรีว่า) **พุทฺธมามิกาติ** } **มํ ภควา ธาเรตุ** ขอพระผู้มีพระภาคเจ้า จงซงไว้ซึ่งข้าพเจ้า ว่าเปนผู้นับถือพระพุทธเจ้า

ปาณาติปาตา เวรมณี — เว้นจากทำชีวิตสัตว์ให้ตกล่วงไป

อทินฺนาทานา เวรมณี — เว้น จาก ถือ เอา สิ่ง ของ ที่ เจ้า ของ ไม่ได้ให้

อพฺรหฺมจริยา เวรมณี — เว้นจากกัมมิใช่พรหมจรรย์

มุสาวาทา เวรมณี — เว้นจากพูดเท็ด

ปิสุณาย วาจาย เวรมณี — เว้นจากพูดส่อเสียด

ผรุสาย วาจาย เวรมณี — เว้นจากพูดคำหยาบ

สมฺผปฺปลาปา เวรมณี — เว้นจากพูดเพ้อเจ้อ

สมฺมาอาชีเวน ชีวิตํ กปฺเปติ — ย่อมสำเหร็ดการเลียงชีวิตชอบ

อิมานิ อฏฺฐ สิกฺขาปทานิ สมาทิยามิ ข้าพเจ้าสมาทานซึ่งสิกขาบททั้ง 8 ประการนี้.

แต่หน้านี้ไปถึงหน้า 108 คัดจากหนังสือมูลกัมมัฏฐานฉบับลานของเก่า อันมีหยู่ในวัดราชาธิวาส ล้างเมื่อจุลสักราช 1023 (พ.ส. 2204) แต่ได้แก้คำพูดเพื่อให้ฟังเข้าใจได้หลายคำ

ปีติ 5

(1) ขุททกาปีติ มีลักสนะ 4 คือ

1 เกิดหนังหัวพอง และขนลุกเปนดังอาบน้ำในเวลาหนาว

2 เกิดปรากตเปนดังเส้นผมต่ำและคายเพียงเด็กน้อย

3 เกิดในหทัยวัตถุให้สั่นระรัวเปนดังเขาบิ้นผดหมาก

4 เกิดในกายให้เนื้อตัวหนัก มึนตึง และเวียนหยู่

(2) ขณิกาปีติ มีลักสนะ 9 คือ

1 เกิดปรากตในจักขุทวารเปนดังฟ้าแลบ และเปนประกายดังตีเหล็กไฟ

2 เกิดในกายทวารเปนดังปลาซิวตอดในเวลาอาบน้ำ

3 เกิดเนื้อเต้นและเอ็นกะตุก

4 เกิดในกายให้ตัวร้อนทั่วไป

5 เกิดแสบทั่วกายให้กายแข็งหยู่

6 เกิดเปนมแลงเม่าไต่ตอมตามตัว

7 เกิดในอกให้หัวใจและท้องร้อน

8 เกิดในใจให้สั่นหวั่นไหว

9 เกิดในกายให้เห็นกายเปนสีเหลืองสีขาว เปนดังไฟไหม้น้ำมันยางลามไปในน้ำ

(3) โอกกันติกาปีติ มีลักสนะ 8 คือ

1 ให้กายไหวดังคลื่นกะทบฝั่ง

2 เปนดังน้ำกะเพื่อมเกิดเปนฟองน้ำ

3 เกิดเปนดังขี่เรือข้ามน้ำมีละลอก

4 ให้ใจและกายเปนดังไม้ปักไว้กลางสายน้ำไหลสั่นระรัวหยู่

5 เปนดังน้ำวน

6 เกิดเปนดังหัวอก ไหล่ และท้องน้อยหนักพัดผันหยู่

7 เกิดวาบขึ้นเปนดังไฟลุก

8 เกิดเปนดังลมพัดขึ้นทั่วกาย

(4) อุพเพงคาปี่ติ มีลักสนะ 8 คือ

1 เกิดพอกายเนื้อตัวทั้งมวนหวั่นไหวหยู่

2 เกิดเต้นเหย่ง ๆ ขึ้นและลุกแล่นไป

3 เกิดร้อนทั่วตัวและทั่วสันหลัง สี่สะ สเอว และท้องน้อย

4 เกิดแสบร้อนเปนไอขึ้นทั้งตัว เปนดังไอข้าวสุกร้อน

5 เกิดปวดท้องและปวดน่อง เปนดังลงท้อง เปนบิด

6 ให้กายและเนื้อตัวเบาและสูงขึ้น

7 ให้หนักแข้งขา บั้นเอว สี่สะ เปนดังไข้จับ

8 เกิดเปนสมาธิหนักและเย็นหยู่

(5) ผรณาปี่ติ มีลักสนะ 8 คือ

1 เกิดในจักขุทวาร ดูกายเนื้อตัวนั้นแผ่ซ่านไป ดูใหย่และสูงขึ้น

2 เกิดแผ่ไปทั่วกาย ให้เนื้อตัวเย็นเปนดังลงแช่น้ำ

3 ให้กายยิบ ๆ แยบ ๆ เปนดังไรไต่

4 เปนดังประกายไฟพุ่งออกจากกะบอก

5 ให้กายเบา เปนดังนั่งและนอนหยู่เหนือสำลี

6 ให้กายหนาวตัวสั่นตัวงอ และหนักหางตา เปนดังอาบน้ำในรึดูหนาว

7 ให้กายอุ่นและเปนไอขึ้น

8 ให้กายเย็นซาบซ่านทั่วตัว

ปีติ 5 ประการนี้ มีลักสนะต่าง ๆ ดังพรรนนามา แต่ลักสนะอันนอกจากนั้นก็ยังมี เพราะบุญญาธิการอันพระโยคาวจรทั้งหลายได้สั่งสมมาไม่เหมือนกัน

ปีติทั้ง 5 นั้น เมื่ออุคคหนิมิตรปรากตก็เปนต่าง ๆ กัน

1 ขุททกาปีติ เมื่ออุคคหนิมิตรปรากต มีสีขาวต่าง ๆ

2 ขณิกาปีติ „ „ มีสีแดงต่าง ๆ

3 โอกกันติกาปีติ „ „ มีสีเหลืองอ่อน สีดังดอกผักตบ และสีแก้วผลึกก็มี

4 อุพเพงคาปีติ เมื่ออุคคหนิมิตรปรากต มีสีก้อนลม สีนุ่น สีแก้วมุกดาหาร

5 ผรณาปีติ เมื่ออุคคหนิมิตรปรากต มีสีเขียวคราม สีเขียวใบตอง สีเขียวเหมือนแก้วมรกต

ยุคลธัม 6

(1) กายปัสสัทธิ จิตตปัสสัทธิ มีลักสนะ 4 คือ

1 เกิดดูกายเนื้อตัวเย็นและหนัก จิตใจสงบระงับหยู่

2 เกิดเปนดังต้นกล้วยถูกกะทบกาย

3 เกิดเปนดังฝนลูกเห็บตกถูกตัว

4 เกิดเปนดังต่อมน้ำถูกต้องกาย

(2) กายลหุตา จิตตลหุตา มีลักสนะ 4 คือ

1 เกิดดูเหมือนกายเนื้อตัวเบาเย็นแต่ผิวหนังและหายใจก็เบา ดูสบายนัก

2 เกิดในกายดูเหมือนเนื้อตัวไต่และแล่นขึ้นพ้นกันเปนดังมแลงแล่นไต่บนพื้นน้ำฉะนั้น

3 เปนเหมือนมแลงขายาวไต่ตัว

4 เปนเหมือนไยมแลงมุมพานตัว

(3) กายมุทุตา จิตตมุทุตา มีลักสนะ 3 คือ

1 เกิดดูเหมือนกายเนื้อตัวอ่อนและหายใจก็อ่อนสุขุมนัก

2 เกิดปรากตแก่บัญญาจักขุเปนเหมือนควันไฟและหมอกอ่อนปกคลุมกายเนื้อตัวทั้งมวน

3 เกิดดูเหมือนกายเนื้อตัวเต็มเปนเหมือนยัดหมอนฉะนั้น และเปนเหมือนหยุดหายใจ

(4) กายกัมมัญญตา จิตตกัมมัญญตา มีลักสนะ 6 คือ

1 เกิดดูเหมือนกายเนื้อตัวอึดอัด และร้อนนิดหน่อย

2 เกิดในกายเปนเหมือนหาดซายมีน้ำใส

3 เกิดเปนเหมือนต่อมน้ำตกทับสีสะ และกายทั้งมวน

4 เกิดเปนเหมือนเหงื่อไหลออกจากตัวและหน้าในเวลาแดดร้อน

5 เกิดเปนสมาธิดูเยือกเย็น เนื้อตัวหดหู่ และหายใจขัดนิดหน่อย

6 เกิดเปนเหมือนผิวกายเปนดังไข้เหนือ และเปนเหมือนผิงแดด

ในยามหนาว

(5) กายปาคุญญตา จิตตปาคุญญตา มีลักส์นะ 9 คือ

1 เกิดดูเหมือนกายเนื้อตัวแววว่าวดุจหิ่งห้อยเข้าในที่มืด

2 เกิดดูเหมือนเนื้อตัวหนักและเปนลมเวียนมึนสีสะตาลาย

3 เกิดลมขึ้นในหลังในท้อง เปนเหมือนลมพัดขึ้นเบื้องบน

4 เกิดเปนก้อนเท่าลูกหมาก หรือเท่ากำปั้น ฝังหยู่ในท้อง หัวเหน่าและอก หายใจขัดหยู่

5 กายเนื้อตัวเกิดคายหรือแสบร้อน

6 ให้เวียนสีสะ ปวดสีสะ เปนเหมือนคนหมุนกงจักรหรือกงเกวียน

7 เกิดเปนสมาธิให้กายเนื้อตัวดูหนัก และหายใจคล่องสบาย

8 ให้เกิดเวียนลงมาตั้งแต่สีสะถึงบั้นเอว เปนเหมือนหมุนกงจักรหรือกงเกวียน

9 ตามตัวและสีสะมีอาการเหมือนปลิงเกาะหยู่

(6) กายุชุกตา จิตตุชุกตา มีลักส์นะ 3 คือ

1 ให้กายเนื้อตัวนั้นดูเหมือนเหยียดและแผ่ออก

2 ให้กายแผ่ออกและแข็งเปนเหมือนรูปภาพที่เขียนไว้ และหายใจถี่ขึ้น

3 เกิดเปนสมาธิ กายเนื้อตัวและจิตตั้งมั่นหยู่สบายนัก

ยุคลธัมมีลักส์นะดังกล่าวนี้ ที่ต่างจากนี้ก็ยังมี

สุขสมาธิ

กายิกสุข มีลักสนะ 3 คือ

1 เกิดในกายให้เนื้อตัวเย็นแต่ผิวหนัง เปนดังลมอ่อน ๆ พัดถูกกาย และหายใจก็อ่อนสุขุมนัก

2 ให้กายอุ่นนิดหน่อย และหายใจขัดนิดหน่อย

3 เกิดในกายวัตถุ ให้สั่นและหมุนเวียนเปนเหมือนปั่นผลหมาก

อุปจารสมาธิ มีลักสนะ 10 คือ

1 เกิดปรากตหนักทั่วทั้งกายมิได้ไหวติง

2 เกิดปรากตดังสุ่มครอบกายทั่วทั้งตัว

3 เกิดปรากตพอตัวหนักและสีสะหนัก

4 เกิดปรากตดังหิดผีนกลัดหนอง

5 เกิดปรากตดังเมคปกคลุมทั่วทั้งตัว

6 เกิดปรากตดังลงดำน้ำ

7 เกิดปรากตดังขึ้นพูเขาสูงอาดมองเห็นทั่วทิสานุทิส

8 เกิดปรากตมีแสงรุ่งเรืองทั่วตัว ดังจุดไฟเข้าถ้ำหรือเข้าไปในที่มืด

9 เกิดปรากตพอจิตใจตั้งมั่นและนั่งหยู่เปนสุขสบายนักมิได้ไหวติง

10 เกิดปรากตดังลมพัดกะพือขึ้นสู่สีสะ ราวกะว่าผมสยาย

อุคคหนิมิตรในอานาปานัสสติ มีลักสนะ 10 คือ

1 ตูลบีจุ ปรากตดังปุยนุ่น

2 กัปปาสบีจุ ปรากตดังปุยฝ้าย

3 วาตธารา ปรากตดังลมต้านไว้

4 เมฆสัณฐาน มีสันถานดังเมค

5 อัคคิธูมะ ปรากตดังควันไฟ

6 นีละ ปรากตเปนสีเขียว

7 ปีตะ ปรากตเปนสีเหลือง

8 โลหิตะ ปรากตเปนสีแดง

9 โอทาตะ ปรากตเปนสีขาว

10 มัญเชฏฐะ ปรากตเปนสีหงสบาท

ปติภาคนิมิตรในอานาปานัสสติ มีลักสนะ 10 คือ

1 จันทมณฑล ปรากตดังดวงพระจันท์

2 สุริยมณฑล ปรากตดังดวงพระอาทิจ

3 อมาจันทมณฑล ปรากตดังดวงพระจันท์ในวันดับ

4 มุขอาทาสะ ปรากตดังกะจกส่องหน้า

5 เมฆสัณฐาน ปรากตมีสันถานดังเมค

6 ตารกสัณฐาน ปรากตมีสันถานดังดวงดาว

7 ผลิกสัณฐาน ปรากตมีสันถานดังแก้วผลึก

8 จักกสัณฐาน ปรากตมีสันถานดังจักร

9 รถจักกะ ปรากฏดังล้อรถ

10 พลาหกปฏละ ปรากฏดังแผ่นวลาหก (กลีบเมฆ)

บุพพกิจ คือกิจเบื้องต้น จงชำระสีลให้บริสุทธิ์ จงกะทำการสักการบูชาพระรัตนตรัยด้วยเครื่องสักการบูชา มีดอกไม้ธูปเทียนเปนต้น ถ้ายิ่งได้สวดทำวัตเช้าหรือเย็นตามกาลเวลาก็ยิ่งดี เมื่อเสร็ดแล้ว ให้ท่านผู้เปนประมุขพึงกล่าวคำอาราธนา ให้ผู้บำเพ็นกัมมัตถานว่าตามไปโดยลำดับ ถ้าบำเพ็นผู้เดียว ก็พึงว่าผู้เดียว ด้วยวิธีนั่งท่าพรหมประนมมือ (พร้อมกัน) ดังมีแจ้งในคำอธิตถานจเรินอานาปานัสสติกัมมัตถานแล้วนั้น.

ต่อไปนี้ จงนั่งขัดสมาธิ ตั้งกายให้ตรง เท้าขวาทับเท้าซ้ายมือขวาทับมือซ้าย หันหน้าไปสู่ทิสที่กะทำการบูชานั้น ถ้าหลายคนแยกที่นั่งหย่าให้ไกลกันนัก จงกำหนดลมหายใจของตน ๆ ไว้ให้มั่นและจงให้หมายที่ลมกะทบ ที่จมูกก็ได้ ที่ในดวงหทัยก็ได้ ที่เหนือสะดือเปนสูนย์กลางก็ได้ แล้วแต่จะชอบใจของตน ๆ หรือจะบริกัมคือนึกกัมมัตถานบทไดบทหนึ่ง เช่นพระพุทธคุน เปนต้นว่า อรหํ ๆ หรือ พุทฺโธ ๆ หรือกัมมัตถานบทอื่น อันถูกกับจริตของตน ๆ เช่น มรนัสสติ ว่า มรณํ ๆ ฯ จงหมายให้มั่นที่ลมกะทบแห่งไดแห่งหนึ่ง พร้อมด้วยความเพียร มีสัมปชัญณะ มีสติรอบคอบ บำเพ็นไปโดยลำดับ โดยสมควนแก่เวลา และควนบำเพ็นทุกวัน ให้ตรงเวลาที่ตน

กำหนดไว้ ให้ได้ตามส่วนของเวลา ชั่วรูปหรือชั่วนาลิกา ก็จักเห็นคุนานิสงส์อัสจรรย์แล.

เมื่อผู้บำเพ็นเพียรภาวนา บริกัมประคองใจไปโดยลำดับ รู้เห็นซึ่งความนึกน้อมแจ้งชัดปรากตเปนสมาธิ มีจิตตั้งมั่นเปนชั้นต้นแล้ว จิตใจของผู้นั้นก็ผ่องแผ้วเบิกบานเปนผลานิสงส์ ถ้าคงรักสาไว้ได้ไม่กลับกลาย ควนพิจารนาตรวดตราดูนิวรน์ทั้งหลายเปนต้นว่ากามฉันท์ให้ได้ความรับรองรู้เห็นว่า บัดนี้นิวรน์ทั้ง 5 ไม่มี ถ้าเช่นนี้ ใจของผู้นั้นก็ผ่องใสยิ่งขึ้น เปนอุปจารภาวนา สงบนิวรน์ทั้ง 5 อันเปนกิเลสกลุ้มรุมจิต. ลำดับนั้น ถ้าอุคคหนิมิตรปรากต เช่นเปนดวง เปนสีเปนรัสมี หย่างใดหย่างหนึ่ง ก็พึงเปนผู้มีอุเบกขา คือวางเฉยหยู่รู้เห็นเปนกลาง ๆ หย่าได้นิยมชมชื่นบันเทิงรื่นเริงพอใจในนิมิตรนั้นให้มากนัก เมื่อนิมิตรทั้งหลายสูญไป ก็หย่าได้เสียใจทอดธุระจงค่อย ๆ ประคับประคองใจให้เปนหย่างเดิม ตั้งสติระลึกพิจารนาอาการเบื้องต้นอันได้ปติบัติประคับประคองหย่างไร จึงได้ผลถึงเพียงนั้น ตั้งใจพยายามบำเพ็นไปตามที่เคยได้ปติบัติมาแล้ว ถ้าอุคคหนิมิตรมาปรากตอีก ควนเปนผู้มีอุเบกขา รักสาใจให้คงที่. ลำดับนี้ควนอธิถานคือน้อมใจปราถนา ขอให้นิมิตรนั้นมาปรากตหยู่นาน ๆ นี้เปนเบื้องต้น. และหัดอธิถานต่อ ๆ ไป ขุทฺทกํ มหนฺตํ ดวงเล็กให้เปนดวงไหย่ มหนฺตํ ขุทฺทกํ ดวงไหย่ให้เปนดวงเล็ก ทูเร สนฺติเก หยู่ไกลให้เข้ามาใกล้ สนฺติเก ทูเร หยู่ใกล้ให้ออกไป

หยู่ไกล อุจุํ นีจํ หยู่สูงให้เลื่อนลงต่ำ นีจํ อุจุํ หยู่ต่ำให้ขึ้นสูง พหิทฺธา อชฺฌตฺตํ หยู่พายนอกให้มาปรากตหยู่พายในตัว อชฺฌตฺตํ พหิทฺธา หยู่พายในตัวให้ตั้งหยู่นะพายนอก ทั้ง 8 ประการนี้ พึงอธิถานน้อมไจให้ดวงนั้นเปนได้ดังประสงค์ แม้แต่หย่างไดหย่างหนึ่งก่อน แต่การรักสาให้ปรากตคงที่นี้แลเปนสำคัน. และควนสังเกตกำหนดหมายว่า ทำไจหย่างไรจึ่งปรากต ทำไจหย่างไรจึ่งคงตั้งหยู่หย่างไรจึ่งแจ่มแจ้งชัดเจน ไจเปนหย่างไรจึ่งเลื่อมสูนย์หายไป. การบำเพ็นกัมมัตถานได้ถึงชั้นนี้เรียกว่าสมถกัมมัตถาน เมื่อประสงค์จะบำเพ็นให้ยิ่งขึ้นไป ก็ควนสึกสาและอบรมวิปัสสนากัมมัตถาน ตามแบบฉบับนั้น ๆ.

ปฏิปทาเบื้องต้น
ของผู้จะเริ่มบำเพ็ญกัมมัตถาน
ของอาจารย์ผู้หนึ่ง

เมื่อจะบำเพ็ญกัมมัตถาน

(1) ต้องตั้งใจตัดปลิโพธกังวนทั้งสิ้นให้ออกไปจากใจ ตั้งสัจจะที่จะไม่ให้ใจไปเกี่ยวข้องกับคนกับเรื่องทั้งหมด ทั้งอดีต อนาคต ปัจจุบัน.

(2) ตั้งเจตนาตรวดดูความประพฤติทางกายวาจาและใจให้เห็นอาการเปนหยู่บัดนั้น ว่าเปนกายสุจริต วจีสุจริต มโนสุจริต ครบทั้ง 3 ทวาร ถ้ายังไม่เห็นความสุจริต ก็พึงนึกพินิจต่อไปด้วยความสัจความจิงใจที่เปนหยู่ว่า อาการบัดนี้เปนหย่างไร เมื่อตัดสินใจด้วยวิรัติเจตนาได้แล้ว เปนการสุจริตครบไตรทวาร.

(3) พึงแผ่เมตตาปราถนาสุขแก่ตน ให้เห็นว่าตนเปนคนต้องการความสุข ซึ่งจะพึงสำเหร็ดด้วยธาตุและอายตนะคือกายใจ นี้เปนเครื่องประกอบให้เกิดสุขได้ด้วยอุบายที่ชอบ แล้วแผ่เมตตาปราถนาความสุขแก่สัตว์ทั่วไป ให้รู้สึกว่าตนเปนคนไม่มีเวรไม่มีภัยกับใคร ๆ ทั่วหน้า มีใจกว้างขวางไม่อึดอัดติดขัดไม่มีปติฆะ.

(4) กำหนดอายตนะ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ทั้ง 6 หย่าง ให้เห็นเปนแต่ส่วนหนึ่ง ๆ ต่างหาก ให้กายคงหยู่ตามกาย ตา

คงหยู่ตามเรื่องของตา หูคงเปนสิ่งหนึ่งต่างหาก จมูกก็มีหน้าที่ดมกลิ่น ลิ้นก็มีหน้าที่ลิ้มรู้รส ไจก็มีหน้าที่น้อมนึกคิด หย่าไห้อายตนะเหล่านี้เข้ามาติดพันเนื่องถึงกัน ไห้เหมือนต่างคนต่างหยู่ ต่างคนต่างทำ วางเฉยต่ออายตนะนั้น ๆ หย่าไห้ไจเข้าไปเกี่ยวข้องทางอายตนะทั้ง 5 ตัดทางมาแห่งกามคุน 5 ประการ ที่เปนเส้นาของมารออกจากไจ.

(5) พึงตั้งสติกำหนดลมพายไนที่ปรากตทางจมูกเปนต้น น้อมสติตามลมลงไปสู่ที่เกิดของลม หน่วงลมนั้นไว้เปนเครื่องหยู่ของไจ มีสัมปชัญณะรู้สึกเห็นอาการนั้น ๆ พยายามบากบั่นที่จะพินิจไห้อารมน์นั้นแจ้งชัด มีสัจจะจิงไจไนการบำเพ็นพระกัมมัตถาน รักสาความปติบัตินั้นไว้ด้วยอนุรักขนาปธาน เหมือนการตั้งไจพินิจของ ๆ ตนอันมีราคา ที่ตนได้มาด้วยยากลำบากต้องสงวนรักสาไว้ หย่าไห้อันตรธานสูญหายไป ยอมตัวต่อภัยพิบัติทั้งหลาย แม้จะต้องตายลงไนขนะนั้นก็รู้สึกว่าได้ทำการกุสลอันเปนมิ่งขวันสำหรับชีวิต ไม่ยอมไห้จิตคลายจากอุสาหะ นิยมการบำเพ็นนั้นว่าเปนตบะเดชานุภาพ อาจปราบปรามนิวรน์และรือถอนกิเลสทั้ง 3 จำพวกไห้ขาดพันธุ์ แต่ต้องมีสัจจะ มีวิริยะ มีสติ มีสัมปชัญณะ เกิดขึ้นพร้อมเพรียงเปนสามัคคีอันหนึ่งอันเดียวกัน จึ่งจะได้ผลสมประสงค์ รักสาอารมน์ไห้คงเปนจิตตภาวนาไห้สมควนแก่กาลเวลาที่ตั้งสัจจะไว้ เช่นจะนั่งบำเพ็นไห้ได้ 1 ชั่วธูปหรือ 1 ชั่วโมง ก็ต้องทำตามสัจจะที่ตั้งไว้นั้น.

ยถา ถมฺเภ นิพนฺเธยฺย วจฺฉํ ทมํ นโร อิธ
พนฺเธยฺเยวํ สกํ จิตฺตํ สติยารมฺมเณ ทฬฺหํ.

นรชนในโลกนี้ เมื่อจะทรมานซึ่งลูกโค พึงผูกลูกโคนั้นไว้ที่เสา (หรือหลัก) ฉันใด ผู้บำเพ็ญพระกัมมัตถาน ก็พึงผูกจิตของตนไว้ให้มั่นในอารมณ์ด้วยสติ ฉันนั้น.

สมาธิ ความตั้งจิตไว้แนบสนิธ

ลกฺขณนฺตุ อวิกฺเขโป วิเขปุทฺธํสนํ รโส
อกมฺปนํ ปจฺจุฏฺฐานํ ปทฏฺฐานํ สุขํ อยํ.

ก็สมาธินี้ (1) มีความไม่พุ้งซ่านแห่งจิตเปนลักสนะเครื่องหมายรู้ (2) มีการกำจัดเสียซึ่งความพุ้งซ่านได้เปนรส (3) มีความไม่หวั่นไหวแห่งจิตเปนเครื่องปรากต (4) มีความสุขสบายกายสบายใจเปนปทัตถานคือใกล้เคียงเข้า. สมาธิ ต้องพร้อมด้วยองค์ 4 นี้.

สมาธิ มีการละองค์ 5 จเรินองค์ 5 เปนข้อประสงค์

(1) สมาธิ กามฉนฺทสฺส ปฏิปกฺโข สมาธิเปนคู่ปรับของกามฉันท์.

(2) ปีติ พฺยาปาทสฺส ปฏิปกฺโข ปีติเปนคู่ปรับของพยาบาท.

(3) วิตกฺโก ถีนมิทฺธสฺส ปฏิปกฺโข วิตกเปนคู่ปรับของถีนมิทธะ.

(4) สุขํ อุทฺธจฺจกุกฺกุจฺจสฺส ปฏิปกฺโข สุขเปนคู่ปรับของอุทธัจจกุกกุจจะ.

(5) วิจาโร วิจิกิจฺฉาย ปฏิปกฺโข วิจารเปนคู่ปรับของวิจิกิจฉา.

แผนแห่งการบำเพ็ญภาวนา

นิสีทติ ปลฺลงฺกํ อาภุชิตฺวา นั่งคู้บัลลังก์ขัดสมาธิ
อุชุํ กายํ ปณิธาย ตั้งกายให้ตรงแล้ว
ปริมุขํ สตึ อุปฏฺฐเปตฺวา ตั้งสติไว้มั่น ให้รอบหน้า
โส สโตว อสฺสสติ เทอเปนผู้มีสติหายใจออก
สโต ปสฺสสติ เปนผู้มีสติหายใจเข้า

ภาวนาที่มีรูปเปนอารมณ์เช่นลมหายใจนั้น มีเครื่องหมายเปน 3 ชั้น คือ

(1) บริกัมนิมิต ชั้นทำรอบคอบ
(2) อุคคหนิมิต ชั้นถ่ายไว้ได้
(3) ปติภาคนิมิต ชั้นขยายส่วนได้

อุบายสำหรับประคองจิตหย่าให้ฟุ้งซ่าน

อุทฺธํ ปาทตลา เบื้องบนตั้งแต่พื้นเท้าขึ้นมา
อโธ เกสมตฺถกา เบื้องต่ำตั้งแต่กะหม่อมลงมา

อานาปานัสสติ ชั้นวิปัสนา

สพฺเพสํ นามรูปานํ วโย อตฺถิ นิรนฺตรํ
เอวํ ญตฺวา ยถาภูตํ กาเย สตึ วิภาวเย.
เหล่านามรูปทั่วทั้ง ไตรกาล
สิ้นหมดไม่ทนทาน ชั่วครั้ง
เห็นจริงเช่นบรรหาร พึงรีบ
ตั้งจิตคิดเหนี่ยวรั้ง สติไว้ในกาย (กายคือลม)
เตสํ วยํ ปกาเสติ วาโยธาตุ สตีมโต
สติมา ปจฺจเวกฺขนฺโต นิพฺพิทาย วิรชฺชติ.
กองลมบอกเรื่องสิ้น แห่งขันธ์
นามรูปทุกสิ่งสรรพ์ หมดพร้อม
มีสติรอบรู้ทัน เห็นประจักษ์
เพราะหน่าย คลายนึกน้อม วิราคสิ้นยินดี.

(หมายเหตุ) ที่ขีดสัญญประกาศไว้ เรียกว่า ยถาภูตญานทัสนะ.

อานาปานัสสติเปนสติปัตถาน 4

(1) เมื่อจเรินอานาปาน์จนถึงลมสงบ เปนกายานุปัสนา.

(2) เมื่อจเรินอานาปาน์จนถึงได้ปีติ สงบเวทนา เปนเวทนา-นุปัสนา.

(3) เมื่อจเรินอานาปาน์จนถึงจิตผ่องแผ้ว เปนจิตตานุปัสนา.

(4) เมื่อจเรินอานาปาน์จนถึงเห็นความไม่เที่ยงของสังขารเห็นความปล่อยวางสละได้ เปนธัมมานุปัสนาสติปัตถาน.

อานิสงส์อานาปานัสสติ

(1) สนฺโต เจว — สงบรำงับสนิธ.

(2) ปณีโต จ — ประณีตละเอียด.

(3) อเสจนโก จ — ไม่ต้องรดน้ำก็เย็น.

(4) สุโข จ วิหาโร — มีสุขสำรานเปนเครื่องหยู่.

(5) อุปฺปนฺนุปฺปนฺเน — ย่อมให้บาปธัมอันเกิดขึ้น ๆ.

ปาปเก ฯ เป ฯ วูปสเมติ — อันตรธานสูญหายไปได้

สัปปายบรรยาย

อันความสบายกายสบายใจ ย่อมเปนอิฏฐผลที่ชุมนุมชนทุกชั้นนิยมปรารถนา แต่ความสบายนั้นหาสำเหร็จได้ สักแต่ว่าความต้องการไม่ เมื่อได้อาศัยความพร้อมมูลแห่งเครื่องสบาย จึ่งสำเหร็จได้ตามความประสงค์. เครื่องสบายนั้นเรียกว่า สัปปายะ มีอุปมาเหมือนเครื่องรถ ซึ่งสามาถให้รถเดินไปได้โดยสดวก ทำให้ผู้ไปด้วยรถได้บันลุถึงที่ประสงค์ ฉันใด สัปปายะก็มีอุปมัย ฉันนั้น ย่อมสนับสนุนให้คนผู้ได้ไว้ ได้ความผาสุกสบาย ทั้งทางโลก ทั้งทางธัม ทั้งปัจจุบัน ทั้งอนาคต เปนเครื่องบำบัดขจัดเปลื้องปลดซึ่งสรรพโทสและเวรภัย เปนไปเพื่อความงามความดีเปนอเนกประการ เครื่องสบายอันได้ชื่อว่าสัปปายะนั้น ในพระพุทธสาสนาจำแนกไว้ (หมวด 1) เปน 4 ดังนี้

1 ปุคคลสัปปายะ เครื่องสบายคือบุคคล

2 อาหารสัปปายะ เครื่องสบายคืออาหาร

3 เสนาสนสัปปายะ เครื่องสบายคือสถานที่หยู่อาสัย

4 ธัมมสัปปายะ เครื่องสบายคือธัมปติบัติ.

บุคคลสบายนั้น ได้แก่กัลยานมิตร คือคนดีงาม ตั้งต้นแต่มารดาบิดาที่ดี ซึ่งเปนผู้มีอุปการะแก่ตน เปนผู้ร่วมสุขร่วมทุขกันได้ เปนผู้แนะนำในทางที่เปนประโยชน์ เปนผู้เอ็นดูรักใคร่จิง ๆ. แม้คน

อื่น ๆ ซึ่งมีลักษณะเช่นนี้ ก็นับว่าเปนมิตรที่ดีทั้งสิ้น. ลักษณะแห่งมิตรที่ดียังมีอีก 16 ประการ คือมิตรไม่หยู่ย่อมคิดถึง กลับมาถึงย่อมยินดี ย่อมเล่นหัวด้วย ย่อมสนทนาปราสัย ผู้ไดเปนมิตรของมิตรย่อมคบด้วย ผู้ไดกล่าวร้ายมิตรย่อมห้ามปราม ผู้ไดพูดยกคุนย่อมชมเชยสันเสิน ย่อมบอกความลับของตนแก่มิตร ย่อมปิดความลับไม่ให้แพร่งพราย ย่อมพูดเอาไจสันเสินปัญญาความคิดของมิตร เมื่อมิตรมีความจำเรินย่อมพลอยยินดี มิตรมีความเสื่อมเสียย่อมพลอยเปนทุขเมื่อได้ของกินแปลกมาย่อมนึกถึงมิตรคิดจะเผื่อแผ่ ผู้ได้มิตรเช่นนี้ไว้หยู่ร่วมก็ดี พึ่งพำนักอาสัยก็ดี มอบตัวให้เปนสิทธิก็ดี ชื่อว่าเปนผู้มีปุคคลสัปปายะ.

อาหารสบายนั้น ได้แก่อาหารอันจะไม่เกิดโทสแก่ผู้บริโภคทุกหย่าง เปนต้นว่าสิ่งของอันไม่แสลงกับโรค แต่อาหารนั้นท่านจำแนกไว้เปน 4 คือ

1 กวฬิงการาหาร อาหารคือสิ่งที่บริโภคเปนคำ สำหรับบำรุงร่างกาย

2 ผัสสาหาร อาหารคือผัสสะ อันได้แก่อาการประจวบกันแห่งอายตนะพายในพายนอกและวิญญาน เปนปัจจัยให้เกิดเวทนาเปนต้น.

3 มโนสัญเจตนาหาร อาหารคือความจงไจคิด อันเปนเหตุแห่งการทำ การพูด การคิดทั้งหลาย.

4 วิญญาณาหาร อาหารคือวิญญาน ได้แก่ความรู้จักสิ่งนั้น

สิ่งนี้อันอาสัยอายตนะ.

อาหารทั้ง 4 นี้ ถ้าไม่ดีก็ให้โทส ที่เปนหย่างดีก็ให้คุน อาหารที่บริโภคสำหรับเลียงร่างกาย ย่อมให้โทสและให้คุนเพียงไร อาการประจวบกันแห่งอายตนะที่เรียกว่าสัมผัส ย่อมเปนทั้งโทสทั้งคุน ยิ่งกว่านั้น ฝ่ายความจงใจคิด เมื่อคิดไม่ดีก็ให้โทส เมื่อคิดดีก็มีประโยชน์ ถึงวิญญานก็เปนฉันนั้น รู้จักกับบางคนหรือรู้จักบางสิ่งชวนให้เกิดโทสก็ได้ นำให้ถึงประโยชน์ก็ได้ ผู้หลีกเลี่ยงละเว้นอาหารทั้ง 4 ที่จะเปนโทส บริโภค สมาคม น้อมจิตไป ในอาหารที่เปนอุปการะแก่ตน ชื่อว่าเปนคนมีอาหารสัปปายะ.

สถานที่หยู่อาสัยเปนเครื่องสบายนั้น ได้แก่เคหะสถานอันปลอดโปร่งปราสจากภัย ไม่เปนที่อึดอัดคับใจ มีเครื่องใช้เครื่องอาสัยพอสมควร เปนสถานชวนให้เกิดความคิดดีและสบายใจ ผู้ได้อาสัยหยู่ในที่เช่นนี้ ชื่อว่าเปนผู้มีเสนาสนสัปปายะ.

ธัมมสัปปายะนั้น หมายถึงธัมปติบัติอันเหมาะเจาะคู่ควนกับอัธยาสัยของตน เหมือนคนจะบริโภคยาสำหรับบำบัดโรค ต้องเลือกขนานที่เหมาะกับโรคฉันใด คุนธัมอันจำต้องเลือกให้เหมาะกับอัธยาสัยก็ฉันนั้น ธัมมะบางข้อ ก็เปนคู่ปรับกับความประพรึติของตน บางข้อก็เปนเครื่องส่งเสิมสนับสนุนให้เปนคนดียิ่งขึ้นไป จึ่งรวมลงได้เปน 2 คือธัมมะสำหรับให้ละชั่ว และธัมมะสำหรับอบรมให้ทวีความดี ผู้สึกสาเลือกหาธัมปติบัติได้ไว้ประจำตัว พร้อมพรั่งทั้ง 2 หย่างนี้ ชื่อว่า

เปนผู้มีธัมมสัปปายะ.

ความเปนผู้บริบูรณ์ด้วยสัปปายะนั้น ๆ อันเปนส่วนล้วนแต่ข้างดี ย่อมเปนผู้มีความสบายเปนผลานิสงส์. เครื่องสบายทั้ง 4 นั้น ยังอาด อำนวยผลโดยตรง คือ

1 มีบุคคลสบาย นำให้เปนผู้ปติบัติดี.

2 มีอาหารสบาย ประคับประคองให้เปนผู้ปติบัติตรงไปได้.

3 มีเสนาสนะสบาย เปนปัจจัยให้ปติบัติถูกต้อง.

4 ธัมมะสบาย เปนคุนูปการให้ปติบัติสมควนน่านับถือ.

ผู้หวังความสบายกายสบายไจแก่ตน หรือแก่หมู่คนะของตน ควน เปนคนแสวงหาสะสมก่อส้างสัปปายะให้ปรากตตั้งหยู่เปนสันทิตถิกผล ยังจะได้ชื่อว่าเปนคนประพรึติธัมมะเปนหย่างดี ที่มีความสุขเปนวิบาก สมบัติเปนรางวัน ตรงด้วยประพันธภาสิตว่า ธมฺโม สุจิณฺโณ สุขมาวหาติ ธัมมะที่ได้ประพรึติดีแล้ว ย่อมนำความสุขมาให้ ฉะนี้.

อัตตโจทนาทิกถา

สมเด็ดพระวชิรญานวงส์ วัดบวรนิเวสวิหาร

สแดงในการบำเพ็นกุสล อุทิสท่านพระธัมมวโรดม ในสัตตมวารที่ ๑

ที่วัดราชาธิวาส

วันจันทที่ 14 ธันวาคม พ.ส. 2485

อตฺตนา โจทยตฺตานํ ปฏิมํเสตมตฺตนา

โส อตฺตคุตฺโต สติมา สุขํ ภิกฺขุ วิหาหิสีติ.

บัดนี้ จักสแดงพระพุทธสาสนธัม ธัมคือคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า เรื่อง อตฺตโจทนาทิกถา คือกถาว่าด้วยการเตือนตนเปนต้น ประดับปัญญาเพิ่มพูนกุสลส่วนทักขินานุปทาน ซึ่งสิสสานุสิสมิตรสหายฝ่ายบรรพชิต พร้อมด้วยอุบาสกอุบาสิกาและผู้เคารพในท่านพระธัมมวโรดม ได้มีสมานฉันทบำเพ็นเปนกุสลสามัคคี อุทิสส่วนกุสลถวายท่านพระธัมมวโรดม ในสัตตมวารที่ ๑ ตั้งแต่วันถึงมรนภาพล่วงมา สแดงความระลึกถึงด้วยความเคารพนับถือและสักการะบูชาพระคุณท่าน ตามประเพนีแห่งพุทธสาสนิกที่ได้ปติบัติสืบ ๆ กันมา.

ท่านพระธัมมวโรดม เปนพระเถระผู้ไหย่รูปหนึ่งในคนะสงค์ เปนผู้ประกอบด้วยคุนสมบัติทั้งส่วนที่เปนอัตตหิตปติบัติ ทั้งส่วนที่เปนปรหิตปติบัติ ทั้งในกรุง ทั้งในต่างจังหวัด ดังที่ปรากตนั้น, เมื่อท่านยังมีชีพหยู่ ได้ปติบัติการในหน้าที่ให้เปนไปด้วยดี ทั้งในหน้าที่

เจ้าอาวาส ทั้งในหน้าที่เจ้าคณะมณฑล ทั้งในส่วนการศึกษา ทั้งในส่วนการปกครอง มีอัธยาศัยโอบอ้อมอารี และเปนผู้ใคร่ในธัมมะปติบัติ จึ่งมีผู้มีสัทธาปสาทะในปติปทาของท่าน, เมื่อมีกิจการทางคณะสงฆ์เกิดขึ้น, ก็ได้เปนกำลังช่วยคิดและจัดทำโดยสามาถ จึ่งชื่อว่าเปนสุชีวิตะมีชีวิตดี และเปนสังคโสภนะ ผู้งามในหมู่หรือยังหมู่ให้งาม ไม่มีโมฆชีวิตะมีชีวิตเปล่า และคณะปูรกะ ผู้เพียงทำหมู่ให้เต็มเท่านั้น ไม่ต้องกล่าวถึงทุชชีวิตะ ผู้มีชีวิตชั่ว และคณะปโทสะผู้ประทุสร้ายหมู่, ในเวลามีอาพาธหนัก ก่อนถึงมรณะภาพ มีทุขเวทนามากครอบงำ ก็มีสติตั้งใจระลึกปติบัติหยู่ในธัม ไม่ปล่อยให้ทุขเวทนาอันหนักที่เกิดขึ้นนั้นครอบงำทำจิตให้กระวนกระวายไปตาม จนเวลาถึงมรณะภาพ ก็มีสติดีตลอด ชื่อว่าเปนโชติปรายนะ ผู้มีความสว่างไปข้างหน้า.

ความที่เปนเช่นนี้ ก็เพราะมีสติตั้งใจปติบัติตามคำสั่งสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ดำเนินตามกะแสพระพุทธภาสิตดังที่ยกขึ้นเปนบทนิกเขปในเบื้องต้นว่า

อตฺตนา โจทยตฺตานํ ปติมํเสตมตฺตนา

โส อตฺตคุตฺโต สติมา สุขํ ภิกฺขุ วิหาหิสิ

แปลว่า ภิกขุ ท่านจงเตือนตนด้วยตน, จงสอบสวนตนด้วยตน, ท่านเปนผู้มีสติคุ้มครองตนแล้ว ย่อมหยู่เปนสุข ดังนี้.

พระพุทธภาสิตนี้ มีนัยที่จะพึงพิจารนาถือเอาเนื้อความ คือ จง

เตือนตนด้วยตน 1 จงสอบสวนตนด้วยตน 1 และ (น่าจะว่า) เปนผู้มีสติคุ้มครองตนอีก 1 ทั้ง 3 ข้อนี้เปนส่วนเหตุ, ส่วนผลก็คือหยู่เปนสุข. พระพุทธภาสิตนี้ พระสัมมาสัมพุทธเจ้าซงสแดงแก่ภิกสุบริสัท แต่ก็สาธารน์ถึงคริหัถผู้มุ่งปติปัตธัมทั่วถึงกัน.

คำว่า "อัตตา" ตนนี้ ยังนึกไม่ได้ว่ามีพระบาลีสแดงว่าอะไรเปนตนโดยตรง, แต่เมื่อนึกถึงพระพุทธภาสิตที่สแดงไว้ในที่ต่าง ๆ และพิจารนาดูเนื้อความ ก็น่าจะได้แก่ภพ คือตัวเปนหรือความเปน. คำว่า "ภพ" นี้ ตามพระบาลีปติจจสมุปบาทสแดงว่าเกิดมีเพราะอุปาทานความยึดถือเปนปัจจัย, อุปาทานที่เปนปัจจัยให้เกิดภพหรือตนนี้ก็คงเปนอัตตวาทุปาทาน ความยึดถือวาทะว่าตนหรือความยึดถือด้วยวาทะว่าตน และอัตตานุทิตถิ ความตามเห็นว่าตน, เมื่อมีอุปาทานหรืออัตตานุทิตถิ ซึ่งเปนผู้ยึดถือและผู้เห็น ก็ต้องมีอารมน์ ซึ่งเปนที่ยึดถือเปนที่เห็นอันเปนคู่กัน, เหมือนดังมืออันเปนเครื่องยึดถือ ก็ต้องมีวัตถุเปนที่ยึดของมือ, มือจึงยึดวัตถุนั้นได้. มือยึดวัตถุจึงเปนเหตุให้ติดหยู่กับวัตถุนั้น ฉันใด, อุปาทานความยึดถือเมื่อยึดถืออารมน์ ก็เปนเหตุให้ติดหยู่กับอารมน์ อันเปนภพหรือตน ก็ฉันนั้น. อะไรเล่าเปนอารมน์ที่อุปาทานยึดถือ มีพระบาลีสแดงไว้ว่า ปัญจ อุปาทานขันธ์ ขันธ์เปนที่ยึด 5 ประการ อันรวมเรียกว่า กาย ซึ่งมีผู้ครองหรือเรียกว่า อัตตภาพ. กายที่มีผู้ครองหรืออัตตภาพนี้แลเปนที่ยึดถือของอุปาทาน จึงชื่อว่าเปนตนหรือเปนภพ. แต่ก็มีพระ

พุทธภาสิตสแดงถึงคำว่าตน และมีเนื้อความค้านกันก็มี เช่นพระบาลี ว่า "อตฺตา หิ อตฺตโน นาโถ ตนและเปนที่พึ่งของตน" เปนต้น, แต่มีพระบาลีในที่อื่นว่า "อตฺตา หิ อตฺตโน นตฺถิ ตนและของตนไม่มี," ในอนัตตลักขณสูตรสแดงว่า ปัญจขันธ์คือรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เปนอนัตตา ไม่ใช่ตน เพราะบังคับไม่ได้ จึงเปนไปเพื่ออาพาธ และไม่เปนไปตามใจหวังว่า จงเปนหย่างนี้เถิด หย่าเปนหย่างนั้นเลย. แต่ในที่อื่น เช่นในพระคาถาที่ยกขึ้นสแดงนี้ว่า จงเตือนตนด้วยตน เปนต้น, นี้สแดงว่า บังคับได้ จึงเตือนได้. เมื่อถือเอาเนื้อความตามนัยทั้งสองนี้ ก็น่าจะหมายความของคำว่า "อัตตา" ตน แยกออกเปนสอง คือ เปนส่วนเหตุ 1 เปนส่วนผล 1. ส่วนที่เปนเหตุ เช่น ยืน เดิน นั่ง นอน หรือให้ทำกิจการต่าง ๆ อันเปนตัวกัม ตลอดถึงการปติบัติในอริยมัค ย่อมบังคับได้ตามสามาถ, ถ้าบังคับไม่ได้, คนก็ไม่อาดดีขึ้นหรือชั่วลงจากพื้นเพเดิมได้. คนที่แรกเกิดมา ท่านสแดงว่า เปนไปตามอำนาดของกัมเก่า. ส่วนที่เกิดใหม่ ยังไม่ปรากตว่าเปนดีหรือเปนชั่วหย่างไร. ถ้าบังคับให้ทำดีก็ไม่ได้ ให้ทำชั่วก็ไม่ได้, คนหรือภพนั้นก็ต้องคงที่หยู่เสมอ ไม่เปลี่ยนแปลงเปนดีหรือเปนชั่วจากพื้นเพเดิม. แต่นี่ไม่เปนเช่นนั้น. คนที่ทำดีก็ปรากตผลว่าเปนคนดี คนที่ทำชั่วก็ปรากตผลว่าเปนคนชั่ว รู้เห็นกันหยู่เช่นนี้เปนอันมาก, แม้พระสัมมาสัมพุทธะ เมื่อก่อนตรัสรู้ยังซงเปนพระโพธิสัตหยู่ ก็ได้ซงปติบัติในจรณะซึ่งเปนอริยมัค อัน

เปนส่วนเหตุถึงที่สุด จึ่งได้ซึ่งบันลุวิชชาและวิมุต อันนับว่าเปนส่วนผล, ถ้าบังคับไม่ได้ พระโพธิสัตก็ปติบัติในจรนะอันเปนอริยมัคไม่ได้, เมื่อปติบัติไม่ได้ ก็ไม่ได้บันลุวิชชาวิมุติ เปนพระสัมมาสัมพุทธะ. เพราะเหตุนี้ จึ่งเห็นได้ว่า ตนซึ่งเปนส่วนเหตุบังคับได้ด้วยประการฉะนี้. ส่วนผลคือกาย อันแยกออกโดยอาการเปนขันธ์นั้น จะบังคับให้ไม่แก่ ไม่เจ็บ ไม่ตาย ย่อมบังคับไม่ได้ จึ่งเปนอนัตตา ไม่ใช่ตน เพราะบังคับไม่ได้. แม้เพียงการเรียนรู้อันเปนเหตุผลที่เปนไปตามสมมติ ก็ยังบังคับได้และไม่ได้: เช่นคนที่ยังไม่รู้หนังสือ ย่อมบังคับให้เรียนหนังสือจนถึงรู้หนังสือได้, แต่เมื่อรู้หนังสือแล้ว จะบังคับให้อ่านไม่ออก เหมือนดังคนที่ยังไม่รู้หนังสือ ย่อมบังคับไม่ได้. เพราะฉะนั้น พระพุทธภาสิตที่พระสัมมาสัมพุทธะตรัสให้เตือนตนด้วยตน จึ่งหมายถึงตนที่บังคับได้ ด้วยประการฉะนี้.

การเตือนตนด้วยตน กล่าวโดยย่อ ก็คือ เตือนให้เรียนรู้ธัมมะ และเตือนให้พิจารนาเนื้อความของธัมมะ ให้ปติบัติธัมมะ สมควรแก่ธัมมะ คือละธัมมะส่วนที่เปนอกุสล บำเพ็ญธัมมะที่เปนส่วนกุสล ตามนัยแห่งสัมมัปปธานหรือโพธิปักขิยธัม. แต่จะละอกุสลและบำเพ็ญกุสลได้ถูกต้อง ก็ต้องอาสัยสอบสวนตนด้วยตนด้วย.

การสอบสวนตนด้วยตนนั้น คือสอบสวนให้รู้จักตนตามเปนจริงว่า ตนได้มีความรู้ธัมมะ และเนื้อความของธัมมะ และได้ปติบัติธัมตามสมควรแก่ธัมเพียงไร คือได้ละอกุสลธัมส่วนไหนได้เพียงไร ได้

ปติบัติกุสลธัมส่วนไหนได้เพียงไร กล่าวสั้นตามนัยแห่งพระพุทธภาสิตที่มาในสัตตสัปปุริสธัมมสูตร อันสแดงถึง อัตตัญญู รู้ตนว่า "เอตฺตโกมฺหิ สทฺธาย สีเลน สุเตน จาเคน ปญฺญาย ปฏิภาเนนาติ อตฺตานํ ชานาติ, รู้ตนว่า เราเปนผู้มีสัทธา สีล สุตะ จาคะ ปัญญา ปติภาน ประมานเท่านี้ เปนอัตตัญญู รู้ตน" ดังนี้. เมื่อสอบสวนหยู่หย่างนี้ จักสามาถซาบตนหรือภพของตนได้, เมื่อซาบแล้ว จึงเตือนตนโดยนัยที่กล่าวแล้ว. พระสัมมาสัมพุทธะ ก่อนแต่ตรัสรู้ เมื่อยังเปนพระโพธิสัตหยู่ ก็ปรากตตามประวัติว่า ได้ซงเตือนและสอบสวนตนโดยลำดับมา ตั้งต้นแต่ซงสอบสวนซาบพระองค์ว่ากามสมบัติทั้งปวงที่เสวยหยู่นั้น ถึงจะมากมายก็ตาม, แต่พระองค์ก็ไม่พ้นจากแก่ เจ็บ ตาย อันเปนทุขประจำ ทำให้ต้องแก่ เจ็บ ตาย ได้ จึงซงเตือนพระองค์ให้สเด็ดออกมหาภิเนกสกรม, เมื่อได้สเด็ดไปสึกสาในสำนักของอาจารย์อาลารดาบส กามลามโคตร และอุททกดาบส รามบุตร ได้บันลุรูปชานและอรูปชานเสมออาจารย์แล้ว ก็ได้ซงสอบสวนพระองค์ ซงซาบว่า รูปชานและอรูปชานยังมีภพ ไม่พ้นจากทุขถึงที่สุด, เพราะเมื่อมีภพก็มีชาติ, มีชาติ ก็มีชรา และมรนะ โสกะ ปริเทวะ เปนต้น เปนอันไม่พ้นจากทุขตามที่ซงตั้งพระปนิธานไว้, จึงซงเตือนพระองค์ให้ซงแสวงหาทางปติบัติด้วยพระองค์เอง ซงทดลองและเปลี่ยนทางปติบัติไป ในที่สุดก็ได้ซงพบทางพ้นทุขและซงปติบัติ ก็ได้ซงพ้นทุขด้วยประการทั้งสิ้น. รวมความว่า ซงเตือนและ

สอบสวนพระองค์ให้เว้นทางผิด คือ กามสุขัลลิกานุโยค และอัตตกิลมถานุโยค ให้ดำเนินในทางถูกที่เรียกว่า มัชฌิมาปฏิปทา ข้อปฏิบัติเปนสายกลาง มีสัมมาทิฏฐิเปนต้น จึ่งได้ซึ่งบันลุวิชชา วิมุติ และก็ซึ่งซาบชัดว่าพ้นแล้ว ดังนี้. แม้บุคคลอื่น ๆ ก็เช่นเดียวกัน เมื่อเตือนและสอบสวนตนหยู่ จึ่งจักอาดเลื่อนตนให้สูงขึ้นได้, ไม่เช่นนั้น ก็ไม่อาด, คงดำรงหยู่เท่าเดิมหรือต่ำซามลงไป. แต่การเตือนและสอบสวนตน จักเปนไปได้ ก็ต้องอาสัยมีสติคุ้มครองตน.

สติ คือความระลึกได้ พร้อมด้วยสัมปชัญญะ คือความรู้ตัว. เมื่อมีสติระลึกได้หยู่และสัมปชัญญะรู้ตัวไม่เผลอ จึ่งอาดคุ้มครองตนได้, ถ้าขาดสติสัมปชัญญะ ก็ฟุ้งซ่านไปและเผลอตัว ไม่อาดคุ้มครองตน, เหตุฉะนี้ พระ ฯ จึ่งตรัสว่า อตฺตคุตฺโต สติมา มีสติคุ้มครองตน. เมื่อมีสติสัมปชัญญะหยู่ จึ่งอาดสอบสวนตนให้รู้จักตนตามเปนจิงและเตือนตนได้โดยนัยดังกล่าวแล้ว, สติจึ่งเปนอุปการธัมสำคันในที่ทั้งปวง. ผู้มีสติคุ้มครองตน เตือนตน สอบสวนตนได้เพียงใด ก็ย่อมเลื่อนตนหรือภพให้ยิ่งขึ้นได้เพียงนั้น. เหตุฉะนี้ ธัมเหล่านี้ คือการเตือนตนด้วยตน 1 การสอบสวนตนด้วยตน 1 การคุ้มครองตนอีก 1 เมื่ออาสัยกันและกัน จึ่งเลื่อนภพหรือภาวะของตนให้สูงขึ้น (จนบันลุถึงวิชชาวิมุติ) พ้นทุขภัยอันตราย ประสบความสุขยิ่งขึ้นโดยลำดับ. เหตุฉะนี้ พระสัมมาสัมพุทธะ จึ่งตรัสสอนให้เตือนตนด้วยตนเปนต้น พร้อมทั้งซึ่งสแดงผลคือหยู่เปนสุข ด้วยพระ

พุทธภาสิตที่ยกขึ้นเปนบทอุทเทสเบื้องต้น ความว่า "ท่านจงเตือนตนด้วยตน จงสอบสวนตนด้วยตน, ท่านเปนผู้มีสติคุ้มครองตนแล้ว หยู่เปนสุข" ด้วยประการฉะนี้.

ท่านพระธัมมวโรดมได้ดำเนินตามคำสั่งสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าโดยสามาถ ในที่สุดได้ถึงมรนภาพเปนไปตามธัมมดาของสังขารที่มีความเกิดเปนเบื้องต้น ก็มีความสลายในที่สุด แต่ก็ได้ถือเอาสาระและส่วนประเสิดของกายได้ตามสมควน.

ส่วนสิสสานุสิสมิตรสหายฝ่ายบรรพชิต พร้อมด้วยอุบาสกอุบาสิกา ผู้มีความระลึกถึงท่านด้วยความเคารพนับถือ เมื่อถึงเวลาที่สมควนเช่นนี้ จึงประกอบการกุสลสำเหร็ดด้วยทาน สำเหร็ดด้วยสีล สำเหร็ดด้วยภาวนา อุทิสส่วนกุสลถึงท่าน ก็เปนอันประกอบการกุสลอันเปนไปเพื่อประโยชน์ตน ทั้งเพื่อประโยชน์ผู้อื่น ชื่อว่าถือเอาสาระแห่งกายได้ตามสมควน ด้วยประการฉะนี้.

ขออำนาดกุสลกัมทั้งหลายนี้. จงอำนวยอิตถวิบากวิบูลผลแด่ท่านพระธัมมวโรดม ตามสมควนแก่คติภพ ตลอดกาลนานเทอน.

ธัมเทสนานี้ เขียนพายหลังจากวันที่สแดงมานานวัน, ในตอนหลังได้ขอให้พระมหาจเริน สุวฑฺฒน ช่วยเขียนต่อให้ด้วย, เพราะฉะนั้นก็คงไม่เหมือนกับที่สแดงนั้น คงขาดไปบ้างเพิ่มขึ้นบ้างเปลี่ยนไปบ้าง.

ลิลิตธัมมะ

ของ

สมเด็ดพระวชิรญานวงส์ วัดบวรนิเวสวิหาร

ชาติทิพัส พ.ส. 2485

ร่าย

ขวบนี้เผือมีชนม์ ดนสัปตตินำ กำหนดครบพดี บีพุทธกาล ถึงทัน ที่สองพันสี่ร้อย เสสส้อยแปดสิบหก ตกมาสวิจฉิกะ พาวิสะสุรทิน จึ่งกอบจินตนาหา ธัมมะมารำพัน ผู้มีฉันท์เมือประสงค์ ได้อ่านบงพิจาร แต่ขานเปนคำประพันธ์ เพื่อให้ทันสมัยนี้ ผิดพลาดปราชญ์โปรดชี้ ช่วยแก้ถ้อยคำ เทอนนา.

โคลง 2

1. ธัมมะที่พระได้ ตรัดแจกแจ้งแจงไว้ แก่ผู้พึงประสงค์.
2. ย่อลงนัยหนึ่งแล้ ดีหนึ่งชั่วหนึ่งแท้ หลักนี้ควนจำ.
3. ธัมดีกับชั่วนี้ พระตรัดบัณฑิตชี้ ที่ผู้คนเราแลนา.
4. ยกเอาคนออกแล้ว ดีแหละชั่วจักแคล้ว คลาดสิ้นรือมี.

โคลง 3

1. เหตุนี้ควนคำนึง ถึงอาตมะทั่วถ้วน เราแหละคือธัมล้วน บอกทั้งชั่วดี หยู่นา.

2. กายวจี่มะโน ถ้าโลภโทสะทั้ง โมหะครอบงำรั้ง ลากให้ไปตาม.

3. ยามนั้นทำพูดคิด ทุจริตย่อมติดต้อย จะมากรือจะน้อย ตรวจได้ที่ตน เองนา.

4. เมื่อนั้นผลชั่วทด ปรากฏเกิดส่งซั้น ถึงมุ่งจะปิดกั้น ปกแก้สมไฉน.

5. เพราะคนไม่ดูตัว จึ่งมืดมัวไม่รู้ เหมือนหลับตาคุดคู้ มุ่งหน้าหาฝัน.

6. ถึงฝันกันเหมือนกัน ก็ควรหันนึกบ้าง พุทธสาสน์ที่พระอ้างตรัสให้พึงจำ.

โคลง 4

1. พระสัมพุทธเจ้า แจกธัม มากนา
ก็เพื่อให้พึงจำ จดไว้
เพ่งด้วยมนัสส่ำ— เหนื่อยกขบ อีกนา
ด้วยทิฏฐิเพื่อให้ ซาบข้อความจริง.

2. พึ่งพิงธัมสาสน์นั้น นำมา
สอบที่ตนไม่หา สัจแท้
จึ่งอาจพบธัมส่ำ— ระที่ ตนเฮย
อาตมะนี่เองแล้ พระตั้งปิดถสาม.

วิวิธมาลี

1. ไม่ตามเพ่งอัถแจ้ง อาดเห็น
ธัมต่างหากจากตน ดั่งนี้
ส่วนตนก็คงเปน ส่วนหนึ่ง แถนา
ธัมที่แท้เร้นลี้ ลับเห็น.

2. จะเช่นกบี่จ้อง กะจกเงา
เอื้อมหัถคว้าว่าเปน อีกผู้
ไม่พบก็พาลเขลา คลำเสาะ หยู่แล
แต่ก็คงไร้รู้ สัจสาร.

บาทกุญชร

1. บางท่านเพ่งฉเพาะค้น ที่ตน แถนา
แต่คิดไปโดยพาล เพื่อรู้
ไม่พบก็ยิ่งรน เหมือนไล่ เงานา
เหนื่อยนักก็ต้องทู้ ทอดธูร.

2. พระบันทูนให้ไฝ่ ปริยัติ
พึงจีรดคิดขบพูน เพิ่มไว้
ธัมจึงเมื่อประติบัติ พึงเพ่ง ดูนา
ธัมจึ่งจักแจ้งให้ พบเห็น.

[จะเขียนต่ออีกก็หมดเวลา]

พระไตรลักขนกถา

พระสาสนโสภน วัดมกุตกสัตริยาราม สแดง

กันท์ของหม่อมเพิ่ม มาลากุล นะอยุธยา

ในการทำบุญถวายพระธัมวโรดม สัตตมวารที่ 12

5 มกราคม 2486

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส.

สพฺเพ สงฺขารา อนิจฺจาติ ยทา ปญฺญาย ปสฺสติ
อถ นิพฺพินฺทติ ทุกฺเข เอส มคฺโค วิสุทฺธิยา
สพฺเพ สงฺขารา ทุกฺขาติ ยทา ปญฺญาย ปสฺสติ
อถ นิพฺพินฺทติ ทุกฺเข เอส มคฺโค วิสุทฺธิยา
สพฺเพ ธมฺมา อนตฺตาติ ยทา ปญฺญาย ปสฺสติ
อถ นิพฺพินฺทติ ทุกฺเข เอส มคฺโค วิสุทฺธิยาติ.

บัดนี้ จะได้สแดงเรื่องพระไตรลักขนกถา อนุโมทนากุสลบุญราสี ของหม่อมเพิ่ม มาลากุล นะอยุธยา มีคุนท้าวสมสักดิ์เปนบุพภาค ดำหริจัดการให้หม่อมมารดาบำเพ็นกุสลทักสินานุปทานกิจ อุทิสถวาย แด่ท่านเจ้าคุนพระธัมวโรดม ในสัตตมวารที่ 12 นี้ กุสลบุญพิธีนี้ เปนกตัญญูกตเวทีหย่างสูง ของคุนท้าวสมสักดิ์ด้วย เปนอบัจจายนะในท่านเจ้าคุนพระธัมวโรดม ของหม่อมเพิ่ม มาลากุล นะอยุธยาด้วย.

คนเราเกิดมาแล้วก็ตาย ในระหว่างที่ยังไม่ตายถ้าเปนบันดิต ก็มุ่งมองหาช่องโอกาสที่จะประกอบกิจการบุญกุสล กะทำประโยชน์ตนประโยชน์ท่าน ตามบันดิตวิสัย.

การบำเพ็นกุสลทักสินานุปทานกิจ อุทิสแด่ท่านผู้ล่วงลับไปแล้วเช่นนี้ ชื่อว่าเปนอันได้กะทำกิจตามหน้าที่ของบันดิตชน เมื่อผู้ไหย่มากะทำเพื่อผู้น้อย ก็ชื่อว่าได้สแดงเมตตาการุณต่อผู้น้อย เมื่อผู้น้อยมากะทำเพื่อผู้ไหย่ ก็ชื่อว่าได้สแดงสัมมาคารวะต่อผู้ไหย่ เมื่อมิตรมากะทำเพื่อมิตร ก็ชื่อว่าได้สแดงมิตรธัม เมื่อญาติมากะทำเพื่อญาติ ก็ชื่อว่าได้สแดงญาติธัม กิจควนทำใด ๆ เมื่อมากะทำกิจนั้นไห้สำเหร็ดไปได้ ก็มีความพูมไจ นึกขึ้นมาคราวได ก็ได้รับความชุ่มชื่นสุขกายสบายไจ เพราะฉะนั้นจึงเปนบุญ บุญก็หยู่ที่ความสุขกายสบายไจเช่นนี้ ข้อนี้มีพระพุทธภาสิตรับรองว่า มา ภิกฺขเว ปุญฺญานํ ภายิตฺถ เปนต้น ความว่าดูก่อนภิกสุทั้งหลาย! ท่านทั้งหลายหย่ากลัวต่อบุญเลย คำว่าบุญเปนชื่อของความสุขดังนี้ แม้ต่างว่า จะไม่ได้ไม่ถึงแก่ท่านผู้ล่วงลับไป กะนั้นผู้ทำก็ไม่ได้ไร้ผล มีพุทธนิพนธ์ภาสิตสแดงไว้ดังนี้ว่า ทายกา จ อนิพฺผลา ทายกผู้ไห้ย่อมเปนผู้ไม่ไร้ผล. ขึ้นชื่อว่า ความกะทำทั้งปวง ที่เรียกว่า กัม จะเปนส่วนดีหรือชั่วก็ตาม ทำแล้วย่อมจะได้รับผลเปนแท้ บางหย่างได้รับโดยตรงไปตรงมา บางหย่างได้รับโดยทางอ้อม บางหย่างได้รับโดยเร็ว บางหย่างได้รับโดยช้า แล้วแต่กัมหนักหรือเบา เหมือนคนขึ้นที่สูง โยนสิ่งต่าง ๆ

ลงมาพร้อมกัน เปนต้นว่า เหล็กบ้าง ดินบ้าง ไม้บ้าง กะดาดบ้าง สิ่งใดมีน้ำหนักมาก สิ่งนั้นก็ตกถึงพื้นก่อน สิ่งใดมีน้ำหนักน้อยสิ่งนั้นก็ค่อย ๆ ตกโดยลำดับ โยนลงมาแล้วซึ่งจะไม่ตกถึงพื้นเปนไม่มี บุคคลเกิดมาในโลกย่อมทำกัมดีบ้างชั่วบ้างคลุกระคนกันไป กัมใดมีน้ำหนักมาก กัมนั้นก็ให้ผลก่อนหย่างเดียวกัน ฉะนั้น. มีสุภาสิตกล่าวไว้ว่า ชั่วหรือดีที่ทำกัมทั้งหลาย ไม่หนีหายสูญสิ้นไปถิ่นไหน ย่อมหยู่ดีกินดีไม่มีภัย รวมเก็บไว้ที่จิตติดตัวเรา. ข้อนี้ถ้าจะอุปมา เหมือนเม็ดมะม่วง เก็บต้นมะม่วง กิ่งมะม่วง ใบมะม่วง ดอกมะม่วง ผลมะม่วง ไว้ในเม็ดครบครัน ถ้าไม่เชื่อ ก็จงเอาเม็ดมะม่วงนั้นไปเพาะปลูกดู อาสัยความบำรุงต่อไปคงได้เห็นเม็ดมะม่วง เก็บต้นมะม่วง กิ่งมะม่วง ใบมะม่วง ดอกมะม่วง ผลมะม่วง ไว้ในเม็ดได้ เพราะเหตุนี้ บุคคลไม่ควนหมิ่นประมาทต่อกัมดังสแดงมา.

ท่านเจ้าคุนพระธัมวโรดม ประกอบด้วยคุนสมบัติอันเปนประโยชน์ตนและประโยชน์ท่านมากมาย คุนสมบัติทั้งหลายนั้น ๆ อันท่านผู้เทสนาได้พรรนนาแล้วเปนลำดับมา นับว่าท่านเปนธัมคุรุผู้หนักแน่นในธัมผู้หนึ่ง สมตำแหน่งเปน ธัมวโรดม ผู้อุดมด้วยธัมอันประเสิด ฉายาว่า อุตตโม ก็กลมเกลียวกัน ข้อนี้มีปัจฉิมภาสิตธัมและคติธัมต่าง ๆ ของท่านเปนพยาน ประมวนธัมทั้งหลายนั้น ๆ รวมชุมนุมในพระไตรลักขน์. เชื่อว่า หย่างไรในเบื้องต้น ท่านคงกำหนดทุขเปนอารมน์ เพราะสังขารร่างกายของท่านเต็มไปด้วยทุข ถึงท่าน

ไม่ตั้งใจจะกำหนดทุข ทุขก็มาปรากฏแก่ท่านทุกขนะลมหายใจเข้าออก ทุขนั้นก็มาแต่สุข คือแต่เดิมโรคเช่นนั้นไม่มี พายหลังมามีขึ้น นี่ส่องความถึงอนิจจัง. เมื่อลงอนิจจัง ก็เปนไปตามเรื่องของพระไตรลักขน์ ยทนิจฺจํ ตํ ทุกฺขํ สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเปนทุข ยํ ทุกฺขํ ตํ อนตฺตา สิ่งใดเปนทุข สิ่งนั้นเปนอนัตตา พระไตรลักขน์เกี่ยวเนื่องกันฉะนี้. เพราะฉะนั้น ท่านจึ่งจัดเปนสามัญลักสนะ แปลว่า มีลักสนะเสมอเหมือนกัน เพราะเปนธัมธาตุ ธัมถิติ ธัมนิยามเหมือนกัน. อนึ่งความพ้นจากกิเลสท่านจัดเปนสามประการ คือ สุญตวิโมข 1 อนิมิตวิโมข 1 อัปนิหิตวิโมข 1 อธิบายว่า พระโยคาวจรมาปรารภอนิจจังก่อน แล้วพ้นจากกิเลส ความพ้นของท่านเรียก อนิมิตวิโมข มาปรารภทุกขังก่อน แล้วพ้นจากกิเลส ความพ้นของท่านเรียก อัปนิหิตวิโมข มาปรารภอนัตตาก่อน แล้วพ้นจากกิเลส ความพ้นของท่านเรียก สุญตวิโมข รวมความว่าพระไตรลักขน์เนื่องกันฉะนี้ เพราะฉะนั้น จึ่งประมวนปัจฉิมภาสิตธัม และคติธัมต่าง ๆ ของท่านลงในพระไตรลักขน์.

บัดนี้จะได้เชินพระพุทธภาสิตคาถาพระไตรลักขน์ มาตั้งบรรยายความเปนลำดับไป สพฺเพ สงฺขารา อนิจฺจาติ ฯเปฯ เอส มคฺโค วิสุทฺธิยา แปลความว่า เมื่อไดบุคคลมาเห็นด้วยปัญญาว่า สังขารทั้งหลายทั้งปวง ไม่เที่ยง เปนทุข และธัมทั้งหลายทั้งปวงเปนอนัตตา เมื่อนั้นย่อมเบือหน่ายในทุข ข้อนี้เปนไปเพื่อความบริสุทธหมดจดดังนี้.

อธิบายว่า สรรพสิ่งที่มีวิญญานครอง ประกอบด้วยความรู้ ซึ่งเรียกว่า อุปาทินกสังขาร ได้แก่หมู่สัตว์ที่ยังเปนหยู่ก็ดี ทั้งสิ่งที่หาวิญญานครองมิได้ ไม่ประกอบด้วยความรู้ ซึ่งเรียกว่า อนุปาทินกสังขารได้แก่สัตว์ที่ตายแล้ว และต้นไม้แผ่นดินเหล่านี้เปนต้น เรียกว่าสังขารทั้งหมด สังขารทั้งหมดนี้ไม่เที่ยง เพราะมีความเกิดขึ้นในเบื้องต้น มีความแปรปรวนในท่ามกลาง มีความแตกสลายในที่สุด ความแปรปรวนส่วนจเริญขึ้น ย่อมเปนที่พึงพอใจปราถนา ความแปรปรวนส่วนเสื่อมไป ย่อมไม่เปนที่พึงพอใจปราถนา จะพอใจปราถนาหรือไม่พึงพอใจปราถนาประการใด สังขารทั้งหลายก็เปนไปตามเรื่องของสังขาร ไม่เที่ยงคงที่

สังขารทั้งหลายชื่อว่าเปนทุขนั้น เพราะยากเย็นด้วยการต้องแก้ไขบริหารหยู่เสมอ อุปาทินกสังขารนี้มี ร้อน เย็น หิว ระหาย ปวดอุจจาระ ปัสสาวะ เบียดเบียนประจำหยู่ และต้องบริหารด้วยการผลัดเปลี่ยนอิริยาบถ นี่เปนส่วนประจำ ยังส่วนที่จรมาก็มีมากมายไม่มีที่สุด. แม้อนุปาทินกสังขาร ก็ต้องบริหารบำรุงเหมือนกัน เช่นที่หยู่ ที่อาสัย เครื่องใช้สอย เจ้าของต้องเปนภาระ ถ้าไม่นำพาก็จะพึงเปนอันตรธานเพิ่มทุขมากปลายมือ. อนึ่ง ร้อนใจ เพราะรักบ้าง เพราะโกรธบ้าง เพราะหลงบ้าง รวมหยู่ในความปราถนาไม่สมประสงค์ เปนทุขด้วยอำนาจอุปาทานจัดเปนทุขใจหย่างหนึ่ง เปนทุขด้วยวิบากจัดเปนทุขกายหย่างหนึ่ง ทุขทั้งหลายนั้น ๆ บางหย่างก็

เปิดเผยเห็นง่าย บางหย่างก็ปกปิดเห็นยาก ทำให้เห็นเปนสุขตรงกันข้ามก็มี สังขารทั้งหลายเปนเช่นนี้จึ่งชื่อว่าเปนทุข.

สังขารทั้งหลายชื่อว่าเปนอนัตตา เพราะไม่มีอำนาดบังคับบันชาได้ เกิดขึ้นแล้ว ต้องแปรปรวน ต้องแตกสลายคงที่ และต้องประสพทุข ไม่ประสพสุขตามปราถนา และไม่มีอำนาดที่จะบังคับบันชา ไม่ให้แก่ ไม่ให้เจ็บ ไม่ให้ตายได้ บางคราวทำให้เข้าใจผิดไปว่า บังคับบันชาได้ เช่น เวลาดี ๆ ไม่เจ็บไข้บอกให้ยืน เดิน นั่ง นอน เปนต้น ก็เปนไปตามบังคับ การที่เปนไปเช่นนั้นได้ ก็เพราะบังคับถูกเรื่อง ถูกราว ถูกคราว ถูกสมัย ถ้าผิดเรื่อง ผิดราว ผิดคราว ผิดสมัย ก็บังคับไม่ได้ เช่นฝนกำลังตก แดดกำลังออก บังคับให้ฝนตก แดดออก ฝนก็ตก แดดก็ออกตามบังคับ ถ้าฝนไม่ตก แดดไม่ออก บังคับให้ฝนตก แดดออก ฝนก็ไม่ตก แดดก็ไม่ออกตามบังคับ การที่ฝนจะตกหรือไม่ตก แดดจะออกหรือไม่ออก ไม่เกี่ยวด้วยการบังคับ เปนไปตามเรื่องราวของเขา สังขารทั้งหลายสับปรับเหมือนกับยืมของเขามาใช้ เมื่อเจ้าของยังไม่เอาไป ก็ใช้ได้ เมื่อเขาเอาไปแล้ว ก็ใช้ไม่ได้ ไม่มีอำนาดเช่นนี้ จึ่งเปนอนัตตา. ถ้าพูดว่าเปนอนัตตาในเวลาตายแล้วเห็นง่าย เพราะปรากตแก่ตา แต่ห่างไป ถ้าพูดว่า เปนอนัตตาในเวลาเจ็บไข้ เห็นยากหน่อย แต่ใกล้เข้า ถ้าพูดว่า เปนอนัตตาในเวลาปรกติ ก็เห็นยากมาก อนัตตานี้มีประจำสำหรับโลกก็จิง แต่ไม่มีใครเห็นได้ นอกจากพระพุทธเจ้า. อนิจจัง ทุกขัง บุคคลย่อมเห็น

เองได้บ้าง เปนบางคราว หย่างคราวที่ประสพความไม่เที่ยงเปนทุขขึ้นโต ๆ มักจะกล่าวอุทานว่า พุทโธ่ ไม่เที่ยงเทียวหนอ เปนทุขเทียวหนอ แต่จะกล่าวว่า เปนอนัตตาเทียวหนอไม่มีเลย อนัตตาเปนวิสัยของสุขุมปัญญา เพราะฉะนั้น สมเด็ดพระบรมสาสดา จะซงสแดงอนัตตาโปรดพระปัญจวัคคีย์ จึ่งซงสแดงธัมโดยปริยายหย่างอื่น ๆ ก่อน อบรมอินทรีย์ของพระปัญจวัคคีย์ ให้แก่ทำพื้นให้ดี จึ่งซงสแดงอนัตตาต่อพายหลัง พระปัญจวัคคีย์ก็ได้สำเหร็ดพระอรหัต เปนพระอรหันต์ตามพระพุทธประสงค์ อนัตตาเปนวิสัยของปัญญาหย่างคัมภีรภาพเช่นนี้. ความไม่มีอำนาดเปนไปดังสแดงมานี้ ไม่ใช่ฉเพาะแต่สังขารหย่างเดียว แม้ในธัมทั้งหลายทั้งปวงทั้งที่เปนสังขตและอสังขต ก็ไม่มีอำนาดเช่นเดียวกัน เพราะฉะนั้น ธัมทั้งหลายทั้งปวงจึ่งเปนอนัตตาด้วย.

อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา หย่างหนึ่ง อนิจจลักขนัง ทุกขลักขนังอนัตตาลักขนัง หย่างหนึ่ง ที่สแดงแล้วสแดงระคนกันไป เพื่อให้เข้าใจง่าย แต่เมื่อจะแยกพูดต่างกัน อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ก็คือ ตัวอนิจจังทุกขัง อนัตตานั่นเอง อนิจจลักขนัง ทุกขลักขนัง อนัตตลักขนัง เปนเครื่องหมายของ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา. อาการที่เปนไปของสังขารและธัมทั้งหลายมีเครื่องกำหนดหมายต่าง ๆ เครื่องกำหนดหมายนั้น ๆ อาดเห็นได้ด้วยมังสะจักสุ นัยตาเนื้อ ว่า ไม่เที่ยง เปนทุข เปนอนัตตา เพราะเปนหย่างนี้ ๆ เรียกว่าอนิจจลักขนัง ทุกขลักขนัง

อนัตตลักขนัง. ความไม่เที่ยง เปนทุข เปนอนัตตา ซึ่งจะพึงเห็นได้ด้วยปัญญาจักสุ ความรู้ด้วยปัญญาเปนทางใจ จัดเปนตัวอนิจจังทุกขัง อนัตตา.

พระไตรลักขณ์นี้ท่านสแดงว่า สันตติปิดอนิจจัง บริหารปิดทุกขังฆนะสัญญาปิดอนัตตา. สันตติ คือ ความสืบต่อเนื่องกัน จนไม่รู้สึกเช่น ของเก่าเสื่อมไป ของใหม่เข้ามาต่อแทน ดังดวงประทีปที่ซงแสงชัชวาลอยู่เสมอ ก็เพราะเครื่องอุปกรณ์ติดต่อเนื่องกันไม่ขาดสายและไม่มีอันตราย ดวงประทีปจึ่งได้ซงอยู่ ถ้าเครื่องอุปกรณ์นั้น ๆ ต่อไม่ติดกัน หรือมีอันตราย ดวงประทีปนั้นก็ดับ. และเช่นขันธ์เก่าเสื่อมไป ขันธ์ใหม่เข้ามาต่อแทน ดังมนุสและสัตว์ที่ซงอยู่ ก็เพราะร่างกายนั้น ๆ เกิดใหม่แทนเก่า ไม่มีอันตราย จึ่งได้ซงอยู่ ถ้าใหม่เกิดไม่ทันแทน หรือมีอันตรายมนุสและสัตว์ก็ตาย ชื่อว่าขาดสันตติตอนขาดสันตตินี้ เห็นไม่เที่ยงชัดเจน เมื่อสันตติยังไม่ขาด ก็ไม่เที่ยงโดยลำดับ ๆ มา แต่เห็นยากหน่อย สันตติปิดอนิจจังฉะนี้. เมื่อประสงค์จะเห็นอนิจจัง ต้องพินิจพิจารณ์ความแปรปรวนของสังขารนึกถึงปัจจุบันไปอดีต เช่น คนแก่ในบัดนี้ มาแต่เด็กในอดีต นึกถึงปัจจุบันไปอนาคต เช่น เด็กในบัดนี้ จะกลายเปนคนแก่ในข้างหน้าดังนี้เปนตัวหย่าง การพินิจพิจารณ์เช่นนี้ อาดเปิดสันตติได้.

บริหารที่ว่า ปิดทุขนั้น ก็คือการบำรุงรักสาร่างกายคอยยักย้ายผลัดเปลี่ยนอิริยาบถ เหล่านี้เปนต้น ปิดทุข เมื่อหิวไม่บริโภคอาหาร

ร้อนไม่อาบน้ำหรือพัดวี หนาวไม่ห่มผ้า เมื่อยล้าไม่ผลัดเปลี่ยนอิริยาบถ ปวดอุจจาระปัสสาวะไม่ถ่าย จะเห็นได้ว่าร่างกายนี้เปนทุขเที่ยวหนอ เหล่านี้เปนส่วนประจำ ยังมีส่วนที่จรมาอีกมาก เช่นโรคภัยไข้เจ็บ โดยประการต่าง ๆ หย่างนี้หายไป หย่างใหม่เกิดขึ้นอีก. วันหนึ่งต้องแก้ไขหลายท่านอง ไหนยังประกอบไปด้วยอันตรายต่าง ๆ คอยหลบหลีกหยู่เสมอ กะนั้นก็ยังไม่พ้นทุกประการไป คนที่ประกอบกิจการงานด้วยกาย เมื่อกายเหน็ดเหนื่อย ก็เห็นว่ากายเปนทุข คนที่ประกอบกิจการงานด้วยใจใช้ความคิดอ่าน ก็เห็นว่านามธัมเปนทุข ผู้ที่เปนคริหัถเห็นบรรพชิตว่า เปนสุข ฉันแล้วก็จำวัดบรรพชิตก็เห็นคริหัถเปนสุข จะทำอะไรก็ตามใจ ไม่ต้องมีวินัย ใครเห็นหย่างไรเปนสุข ก็ยักย้ายไปเปนหย่างนั้น ครั้นเกิดไม่สุข ก็ยักย้ายเปลี่ยนใหม่ ที่แก้ไขไม่ไหวก็ปล่อยตามเลย มีสุภาสิตอันหนึ่งกล่าวไว้ว่า ยังไม่เคยฟังใครที่ไหนหนา ว่าเกิดมาเปนสุขสนุกสนาน มีแต่บ่นเรื่องทุขไม่สุขสราน ทั้งชาวบ้านชาววัดซัดกันนุง ข้อความที่อธิบายมานี้ เปนอธิบายข้อบริหารบีดทุข.

ที่ว่าฆนะสัญญาปีดอนัตตานั้น คือความกำหนดหมาย ทั้งแท่งทั้งก้อน ทั้งกอง จึ่งเปนตัวตน เพราะฉะนั้นท่านจึงว่า ฆนะสัญญาปีดอนัตตา เมื่อประสงค์จะเห็นอนัตตา ก็ต้องแยกแท่ง ก้อน กองนั้นเปนชิ้นเล็กชิ้นน้อย พิจารนาไล่เลียงดูว่า ตัวตนหยู่ที่ไหน ดังพระเจ้ามิลินทร์ตรัดถามพระนาคเสนว่า อะไรเปนนาคเสนฉะนั้น อันนี้เปน

อธิบายข้อคนะสัญญาบีดอนัตตา.

กำหนดพิจารนาสังขารโดยลักสนะสามประการนี้ ก็เพื่อให้เกิดนิพพิทาความเบื่อหน่าย อันเปนทางแห่งความบริสุทธิ์หมดจด โดยพระพุทธพจน์ภาสิตว่า สพฺเพ สงฺขารา อนิจฺจาติ เปนต้น ความว่าเมื่อใดบุคคลมาเห็นด้วยปัญญาว่า สังขารทั้งหลายทั้งปวง ไม่เที่ยงเปนทุข และธัมทั้งหลายทั้งปวงเปนอนัตตา อถ นิพฺพินฺทติ ทุกฺเข เมื่อนั้นย่อมเบื่อหน่ายในทุข เอส มคฺโค วิสุทฺธิยา ความเบื่อหน่ายนี้ เปนไปเพื่อความบริสุทธิ์หมดจด ดังนี้.

นิพพิทา ความเบื่อหน่ายจัดเปน 2 หย่าง คือ เบื่อหน่ายโดยธัมดาหนึ่ง เบื่อหน่ายเกิดจากปัญญาหนึ่ง เบื่อหน่ายโดยธัมดานั้น คือ เลือกเบื่อหน่าย สิ่งใดไม่ชอบใจ ก็เบื่อหน่ายในสิ่งนั้น สิ่งใดที่ชอบใจ ก็ไม่เบื่อหน่ายในสิ่งนั้น หรือมาเบื่อหน่ายตามกาลเวลา เช่นตั้งหยู่ในวัยนั้น ๆ ก็เบื่อหน่ายในสิ่งที่ผิดวัย สิ่งที่ถูกวัยก็ไม่เบื่อหน่ายหรือเบื่อหน่ายในเวลาที่อิ่ม เวลาหิวไม่เบื่อหน่าย เช่นนี้เปนต้น จัดเปนเบื่อหน่ายโดยธัมดา มีทั่วไปในมนุสและสัตว์ทั้งหลายทั้งปวง. เบื่อหน่ายที่เกิดจากปัญญานั้น คือ ไม่เลือกเบื่อหน่าย เบื่อหน่ายทั้งสิ้น และไม่ฉเพาะกาลเวลา ย่อมเปนไปในกาลทั้งปวง เพราะมาเห็นตามสภาวธัมว่า ไม่เที่ยง เปนทุข เปนอนัตตา.

วิสุทธิ ความหมดจดนั้น จัดเปนสองหย่าง คือ หมดจดโดยเอกเทสหนึ่ง หมดจดโดยสิ้นเชิงหนึ่ง กิเลสหมดไปเปนหย่าง ๆ

พวก ๆ แต่กิเลสอื่นยังมีอยู่ จัดเปนหมดจดโดยเอกเทศ กิเลสทั้งหลายทั้งปวงหมดไป ไม่มีส่วนเหลือ จัดเปนหมดจดโดยสิ้นเชิง. หมดจดโดยเอกเทศ เปนปัจจัยแห่งความหมดจดโดยสิ้นเชิง อันนี้เปนอธิบายเรื่องพระไตรลักษณ์.

ได้สแดงเรื่องพระไตรลักขนกถา พอสมควรแก่กาลเวลา ก็ยุติเพียงเท่านี้ เอวํ ก็มี ด้วยประการฉะนี้.

เย็น กายปราสโรคทั้ง แขงแรง
เย็น จิตเห็นอักแจ้ง ดับเส้า
เย็น มิตรร่วมสำแดง มิตรจิต
เย็น สงบไร้ร้อนเร้า สิ้นจุ่งจเริน.

ร. พ. มหามกุฎ ฯ หน้าวัดบวรนิเวส ฯ กรุงเทพ ฯ
นาวาโท พร้อม หงสกุล ผู้พิมพ์โฆสนา ๒๔๘๖

